

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი

72-ე
სამეცნიერო სესია

მ ა ს ა ლ ე ბ ი

2013 წლის 24-26 დეკემბერი

თბილისი
2013

რ ე გ ლ ა მ ე ნ ტ ი

მომხსენებელს — 10 წუთი

მსჯელობაში მონაწილეს — 3 წუთი

რედაქტორები — **ავთანდილ არაბული**
თამარ გაშაკიძე

© თსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ISBN

მუშაობის გეგმა

24 დეკემბერი, 11 საათი

ვ. შენგელია — ოდნობითი ხარისხის გამოხატვისათვის სხვადასხვა სისტემის ენებში

მ. სუხიშვილი — პრევერბიან გარდაუვალ ზმნათა კომბინირებული მნიშვნელობა და ზმნის გრამატიკული სტატუსი

თ. ვაშაკიძე — კითხვითი წინადადება — პოეტურ-სტილისტიკური მახასიათებელი ანა კალანდაძის შემოქმედებაში

მ. ლონტი — ბუნებითი და გრამატიკული დროის ქრონო-მეტრული ურთიერთმიმართებისათვის ქართულში (ქართ. მომავალი-სალგთისმეტყველო ასპექტები)

თ. მახარობლიძე — ზმნათა უღლების კატეგორიები ქართულ ექსტრენაში

ლ. ბინიაშვილი, ლ. სოხაძე — მო- და წა- ზმნისწინიანი ნასახელარი ზმნების ერთი თავისებურებისათვის „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“

ლ. კელაურაძე — -ავ თემისნიშნის სტატიკურ ზმნათა აწმყოსა და -ავ და -ამ თემისნიშნის გარდამავალ ზმნათა | შედეგობითის ფორმათა გენეზისისათვის ქართულში

რ. ლოლუა, ი. მესხი — ხშულ-მსკდომი თანხმოვნები კავკასიის ალბანურში და მათი შესატყვისობანი სხვა ლეზგიურ ენებში

ნ. ოთინაშვილი — გვარსახელები და შტოგვარები ქსნის ხეობის მასალების მიხედვით

ნ. ჯორბენაძე — „რაც არ უნდა“ შესიტყვების შემცველი სინტაქსური კონსტრუქციისათვის ქართული მედიის ენაში

ნ. სურმავა — ნიგალი — 2012-2013 (მივლინების ანგარიში)

25 დეკემბერი, 11 საათი

ი. ჩანტლაძე, ნ. ნაკანი — ქართული ნატურმედიცინის ტერმინოლოგიურ კვლევასთან დაკავშირებული პრობლემები

მ. ჩუხუა — ზედსართავი სახელის ქართველური სისტემა და აღმატებითი ხარისხის ერთი ფორმისათვის მეგრულ-ლაზურში

ნ. მაჭავარიანი — აფხაზური აპამბალ ლექსემის ეტიმოლოგიისათვის

ს. ომიადე — ადამიანის სახის აღმწერ მყარ შედარებათა ფორმობრიგ-სემანტიკური ანალიზი

ნ. ლოლაძე — „პოზიციური“ პრედიკატები დგას, დევს/წევს, ზის (სემანტიკური ანალიზი)

მ. ჩაჩანიძე — იდიომურ ერთეულთა ლინგვისტურ-ლექსიკოგრაფიული კონსტრუირებისათვის ქართულში

ც. ჯანჭღავა — რიცხვითი სახელის შემცველი ფრაზეოლოგიზმებისათვის მეგრულში

თ. ბურჭულაძე — ერთი შესიტყვების უმართებულო გამოყენების შესახებ

ე. შენგელია — საყვირის შესატყვისისათვის მეგრულში

ნ. ხახიაშვილი — სიტყვა „მსხემი“ და მისი რედაქციული ვარიანტები ძველ ქართულ ტექსტებში

თ. ტეტელოშვილი — სახელური ტრანსლაციის (ადიექტივაცია-სუბსტანტივაციის) მარკერები

ნ. ფონიავა — აფხაზური აფსთაზაარა „სიცოცხლე“ სიტყვის ეტიმოლოგიური ანალიზისათვის

26 დეკემბერი, 11 საათი

- მ. რობაქიძე — „კარგი“ ქართულ და სომხურ ენებში
- ე. გაზდელიანი — მოქმედებითი ბრუნვისნიშნისეული მორფემის ამოსავალი ფორმისათვის სვანურში
- მ. საღლიანი — მდებარეობის აღმნიშვნელ ზმნათა სემანტიკური შესაძლებლობანი სვანურში
- ნ. შავრეშიანი — მიმართვისათვის სვანურში
- ლ. გიგლემიანი — განუსაზღვრელობითი ზმნისართი სვანურში
- ნ. ჭოხონელიძე — ავან-/ავანგ- ფუძეთა ომონიმური ცალეზის ისტორიისათვის
- ქ. მარგიანი-სუბარი — ექსპერიენტივი სვანურ ენაში
- ა. არაბული — წრფელობითი და მიმართებითი ნაცვალსახელის ერთი ტიპი ძველ ქართულში
- ნ. არდოტელი — *ა ხმოვნის რეკონსტრუქციისათვის ნახურ-დაღესტნურ ენებში
- რ. ფარეულიძე — კაუზატივის წარმოება და რეგრესულკონტაქტური ასიმილაცია ნახურ ენებში
- ლ. აზმაიფარაშვილი — მახვილთან დაკავშირებული ერთი მოვლენის შესახებ ხუნძურ და ლაკურ ენებში
- რ. ლოლუა — ლეზგიურ ენათა ვოკალური სისტემები

წრფელობითი და მიმართებითი ნაცვალსახელის ერთი ტიპი ძველ ქართულში

1. ცნობილია, რომ ძველი ქართულის არსებითი სახელის ბრუნების პირველი ორი წევრი (ა. შანიძის მიხედვით) არსებითად თავისუფალი მონაცვლეობის პირობებში იმყოფება და მათი ფუნქციური გამიჯვნა საზოგადო სახელთა პარადიგმატიკის დონეზე ფაქტობრივ არ ხერხდება.

2. აღნიშნულიდან გამომდინარე, ამ ორი ფორმის სისტემური გარჩევის ეტაპი ფიქსირებულ ძველქართულამდელ პერიოდს განეკუთვნება. წერილობით ფიქსირებულ ძველ ქართულში განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის ოპოზიციის ერთი ეტაპი, ასახული წრფელობით-სახელობითის ფორმალურ დაპირისპირებაში, უკვე განვლილია და ჩვენ მოწმე ვართ გარდამავალი პერიოდის ფორმალურ-ფუნქციური კოლიზიის კლასიკური სურათისა, როდესაც პარადიგმატული ტრადიცია უპირისპირდება (ეწინააღმდეგება) ახალ ფუნქციურ სისტემას.

3. მოქმედი სისტემის დონეზე ფრიად ნიშანდობლივი ფაქტია, რომ ნაწევრიანი წრფელობითი არ დასტურდება, ანუ: არსებობს განუსაზღვრელობა-განსაზღვრულობის ოპოზიცია სახელობითის საფუძველზე [კაცი ~ კაცი იგი], მაგრამ არ არსებობს იგივე წრფელობითის საფუძველზე [კაც ~ კაც იგი].

4. ამ მოვლენის ისტორიის თვალსაზრისით მნიშვნელოვან ინფორმაციას იძლევა ერთი ტიპის მიმართებითი ნაცვალსახელები, კერძოდ — **რომელი-იგი** (= „რომელიც“), რომელიც ნაწევრიანი წრფელობითის სახითაც ვლინდება:

*და ხუწოდეს სახელი მისი იჲ, რლ-იგი ხეწოდა ანგელოსისა
მისგან ჳ-ე ყოფადმდე მისა (ლ. 2, 21).
შდრ.: რომელ-და-იგი აქუნდეს, მოვე-ელოს მას (მ. 13, 12 C).*

მო- და წა- ზმნისწინიანი ნასახელარი ზმნების ერთი თავისებურებისათვის „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“

მო- და **წა-** ზმნისწინებს, ჩვეულებისამებრ, ნასახელარ ფუძეებზე დართვის შემთხვევაში, ოდნაობითი შინაარსის გამოხატვის შესაძლებლობაც აქვს. ამ ზმნისწინებით ნაწარმოები ნასახელარი ზმნების სათავისო ქცევის (ფორმალურად) სალექსიკონო ერთეულები გარკვეულ თავისებურებას გვიჩვენებს. **მო-** და **წა-** ზმნისწინიან ფორმებში (გვულისხმობთ სათავისო ქცევას), ქველის მონაცემების მიხედვით, პირობითად, 4 ქვეჯგუფი გამოიყოფა:

1. ზმნები, რომლებიც მხოლოდ სათავისო ქცევის მნიშვნელობითაა წარმოდგენილი. მაგ.: მოილამაზებს, მოიმაგრებს, მოისაწყვლებს, წაიგრძელებს...

მოილამაზებს-ს (მოილამაზა, «მოულამაზებია თავისი ან თავისთვის») გრძმ. სუბ. ქც. მ ო ა ლ ა მ ა ზ ე ბ ს ზმნისა — მოალამაზებს თავისას ან თავისთვის, — ლამაზად მოირთავს. ქალებს ივანეს საცქერლად მოელამაზებინათ პირი (**ვაჟა**). მოვირთე, თავ-პირი მოვილამაზე და წაველი ეკლესიაში (**ლ. არდაზ.**).

2. ზმნები, რომელთაც ორი მნიშვნელობა აქვს: ერთი, წინამავლის მსგავსად, გარდამავალი, ხოლო მეორე მნიშვნელობაში ქცევა ნეიტრალიზებულია და ზმნა ვნებითის ან სტატიკური შინაარსისა ხდება. შდრ.:

მოიმხიარულებ-ს გრძმ. 1. (მოიმხიარულა, «მოუმხიარულებია თავი») სუბ. ქც. თავს გაიმხიარულებს. სადილოზე დასხდნენ და მოიმხიარულეს თავი (**ზღაპ.**). ამ სამ დღესაც მოიმხიარულა თავი კალისტრატემ და სტუმარს არ მოუწყინა (**ა. ბელ.**). 2. (მოიმხიარულა, მოუმხიარულებია) იგივეა, რაც გ ა მ ხ ი ა რ უ ლ დ ე ბ ა. რაღაცა ბედნიერმა აზრმა გაუელვა დედა-ჩემსა, მოიმხიარულა (**ლ. არდაზ.**). მოიმხიარულეს, ისაუბრეს, იოცნებეს, წარმატება უსურვეს ახალ საქმეს (**გ. ბარნ.**).

მოიყრუებ-ს 1. (მოიყრუა, მოუყრუებია) გრძმ. სუბ. ქც. ◇ **ყურს მოიყრუებს** ისე მოიქცევა, თითქოს არ ესმის; ყურს მოარი-

დებს; განზრახ არ მიაქცევს ყურადღებას. მელიამ ყური მოიყრუა, ვითომ არ ესმოდა (**თ. რაზიკ.**). იმედა ცოლის შერთვაზე განგებ ყურს მოიყრუებდა (**ბაჩ.**). 2. (მხოლოდ ნაკვთთა აწმყოს წყებაში) გრდუფ. სტატ. ოდნავ ყრუა.

3. ზმნები, რომლებიც მხოლოდ ერთი, სტატიკური, მნიშვნელობით დასტურდება. ამ ზმნებს, ჩვენი აზრით, სტატიკურობა ოდნაობითის გამომხატველმა **მო-**, **წა-** ზმნისწინებმა შესძინა. ასეთი ზმნებია: მოიგიჟებს, მოიზანტებს, მოიზარმაცებს, მოიკოჭლებს, მოიმწარებს, მოიწუწუებს, წაითახეხედებს, წაიკოჭლებს...

მოიკოჭლებს-ს (მხოლოდ ნაკვთთა აწმყოს წყებაში) გრდუფ. სტატ.

1. ოდნავ კოჭლია. ტაგუ სამუგია ოდნავ მოიკოჭლებს (**კ. გამხ.**). 2. კარგად, საფუძვლიანად არ იცის რამე, სუსტობს, სუსტია. პირველი აკორდი ისე მკრთალი და უხმოვნო იყო, რომ შალვა შეკრთა, ვაი თუ დამკვრელი მოიკოჭლებს და უნებლიედ სირცხვილი არ ვაჭამოო (**ეკ. გაბ.**).

4. იშვიათად ასეთი ზმნები გარდაუვალი შინაარსის ორივე ვარიანტს გვიჩვენებს: პირველი — გრდმ. უობიექტო და მეორე — სტატიკური. მაგ.:

წაიზარმაცებს-ს 1. (წაიზარმაცა, წაუზარმაცია) გრდმ. ცოტას იზარმაცებს. [სტუდენტს] უკეთესად შეეძლო მომზადება, მაგრამ ალბათ წაიზარმაცა (**„ახ. კომ.“**). 2. (მხოლოდ ნაკვთთა აწმყოს წყებაში) გრდუფ. სტატ. ოდნავ ზარმაცია, — მოიზარმაცებს.

ამრიგად, შესაძლოა **მო-** და **წა-** ზმნისწინიან (ფორმალურად სათავისო ქცევის) სალექსიკონო ერთეულებში გამოიყოს (თუ, რა თქმა უნდა, სემანტიკაც ხელს შეუწყობს) სამი ძირითადი მნიშვნელობა: 1. გრდმ. სუბ. ქც. 2. გრდმ. (ობიექტდაკარგული).

3. გრდუფ. სტატ.

ეს მნიშვნელობები, როგორც ჩანს, ამ სტრუქტურის ზმნათა ისტორიულ დინამიკას ასახავს.

ერთი შესიტყვების უმართებულო გამოყენების შესახებ

1. ქართულში ხშირად გამოიყენება შესიტყვება **აქედან გამომდინარე**. იგი მიუთითებს იმაზე, რომ მოქმედება, ამბავი ვითარდება და მომდინარეობს გარკვეული ქმედების შემდეგ: „არც წინა და არც ახლანდელი მთავრობა აღიარების მომხრე არ არის, **აქედან გამომდინარე**, ორივე მხარეს მოგვიწევს სხვა მიმართულებით გზების ძებნა“; „უფალი ადამიანებს სხვადასხვა ნიჭს და, **აქედან გამომდინარე**, სხვადასხვაგვარ პასუხისმგებლობებს ანიჭებს“; „მას არ აქვს პოლიტიკური ბიოგრაფია, **აქედან გამომდინარე**, ვფიქრობ, ამ პოლიტიკურ კლიმატში ყოფნა გაუჭირდება“.

2. დღეს პრესაში, ტელე- და ინტერნეტსივრცეში ძალზე გახშირდა ამ შესიტყვების უებრუნებული წყობა — **გამომდინარე აქედან**. ასეა არა მხოლოდ მასმედიაში, არამედ პოლიტიკოსთა თუ საჯარო მოხელეთა გამოსვლისას: „დაიბნევა ამომრჩეველი და, **გამომდინარე აქედან**, გაგიჭირდებათ ხმათა უმრავლესობის მოპოვება“; „ჩვენ წინააღმდეგი ვართ ხუდონჰესის მშენებლობის განხორციელებისა, რადგან ეს არის მავნე ზაიშის თემისათვის, სვანეთისათვის, და, **გამომდინარე აქედან**, საქართველოსათვის“; „გიგანტი მაიამიში ცხოვრობს და მისი წონა 410 კილოგრამია. **გამომდინარე აქედან**, „ჰერკულესი“ კატისებრთა ყველაზე დიდი წარმომადგენელია“.

3. შესიტყვების მართებული წყობაა **აქედან გამომდინარე**. მას მხარს უჭერს, ერთი მხრივ, ტრადიცია, მეორე მხრივ კი — ქართული ენისათვის დამახასიათებელი სიტყვათგანლაგების თავისებურებანი. აქ გასათვალისწინებელია ის, რომ სიტყვათა რიგის ცვლაში მნიშვნელობა ენიჭება საკვანძო სიტყვათა აქცენტირების გზას. დასახელებულ შესიტყვებაში მოიაზრება ჯერ ის, თუ საიდან, რა ფაქტიდან გამომდინარეა მოქმედება თუ ამბავი. აქცენტი უპირველესად სწორედ ამაზე უნდა გაკეთდეს. ამიტომ ბოლო დროს გავრცელებული ასეთი წყობა არაბუნებრივია ქართულისათვის.

ელისაბედ გაზდელიანი

მოქმედებითი ბრუნვისნიშნისეული მორფემის ამოსავალი ფორმისათვის სვანურში

თანამედროვე სვანურის ბალსზემოურ და ქვემოსვანურ დიალექტებში მოქმედებითი, იარაღობითი ბრუნვის გამოსახატავად თანხმოვანფუძიან სახელებთან **-ჟუ** ხოლო ხმოვანფუძიანებთან **-შუ** ალომორფები გვაქვს. ბალსქვემოურში ორივე ტიპის სახელებთან **-შუ** ვარიანტია გაბატონებული.

ა. ონიანის ვარაუდით, მოქმედებითი ბრუნვის მორფემის არქეტიპი **-ჟუ** ფორმანტია, რომელიც ერთადერთია ხმოვნების მომდევნო პოზიციაში, რასაც მხარს უჭერს ისიც, რომ თანხმოვნების მომდევნოდ ზოგჯერ **-შუს**თან თავისუფლად მონაცვლეობს **-ჟუ** ვარიანტიც: **ჭგუხ-შუ||ჭგუხ-ჟუ** „ფეხით“, **ფეჟ-შუ||ფეჟ-ჟუ** „ფქვილით“.

საყურადღებოა, რომ სვანურ პოეზიაში, სადაც რამდენადმე დაცულია ძველი სვანურის ენობრივი მონაცემები, მოქმედების, იარაღის გამოსახატავად თანხმოვანზე დასრულებულ სახელებთან **-ჟუ** ფორმანტიც დასტურდება. მაგ, **დათულ ტყენ-ჟუ მიდარაჯი** (პოეზ., 94: 2) „დათული კეტით მდარაჯობს“ და სხვ.

უნდა ითქვას, რომ **-ჟუ** ალომორფი მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქციით თანამედროვე სვანურში არ დასტურდება.

მოქმედებითი, იარაღობითი ბრუნვის: **-ჟუ**, **-შუ**, **-შ**, **-ჟუ**; **-შუ** ალომორფებს შორის ამოსავალი ვარიანტი უნდა იყოს **-ჟუ** ფორმანტი, რომლის დართვით ხმოვანფუძიან სახელებთან **-ჟუ** ფორმა მივიღეთ, რადგან სვანურში მორფემათა მიჯნაზე ორი ხმოვნის მიმდევრობა ფონეტიკური ცვლილებების გარეშე არ გვხვდება. **-ჟუ** მორფემის **-ჟ** ხმოვანმა ნაწილობრივი რედუქცია განიცადა და მივიღეთ **-ჟუ** ფორმა, რომელმაც თავის მხრივ სახელის ბოლო **-ა** და **-ე** ხმოვნები ასიმილაციით **-ო**დ მიიმგავსა, თვითონ მეტათეზისის გზით ბოლო პოზიციაში გადავიდა, სადაც ხშირად იკარგება.

ფექტობთ, რომ **-ჟუ** (< **-ჟუ**) ვარიანტი გავრცელდა თანხმოვანფუძიან სახელებთანაც, ხოლო **-ჟუ** მორფემას სხვა ფუნქციების გამოხატვა დაეკისრა.

ლელა გიგლემიანი

განუსაზღვრელობითი ზმნისართი სვანურში

განუსაზღვრელობითია ზმნისართი, რომელიც არ გამოხატავს კონკრეტულ ადგილს, დროს ან ვითარებას.

როგორც ცნობილია, ქართულში **-მე, -ლა(ც)** ნაწილაკების დართვით ზოგიერთი ადგილის, დროის ან ვითარების აღმნიშვნელი კითხვითი სიტყვა გადაიქცევა განუსაზღვრელობის გამომხატველ ზმნისართად.

ბუნებრივია, სვანურსაც მოეპოვება განუსაზღვრელობითი ზმნისართები, რომლებიც იწარმოება კითხვით ზმნისართებზე **-ჟნლე** და **-მოშ** ნაწილაკების დართვით: **იმჟნლე||იმჟნლა||იმგჟალეგ** „სადღაც“, „სადმე“, **შომჟნლე||შომალე** „როდისმე“, „ოდესღაც“, **იმჟიმოშ** „როგორმე“ და სხვა.

მოხსენებაში წარმოდგენილი იქნება ამ ჯგუფის ზმნისართთა სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი.

თამარ ვაშაკიძე

კითხვითი წინადადება — პოეტურ-სტილისტიკური მახასიათებელი ანა კალანდაძის შემოქმედებაში

ანა კალანდაძის განუმეორებელ პოეტურ სამყაროს (ხელმეორედ სულჩადგმულ სიტყვებს, ძველქართულისეულ სალექსო ორნამენტებს, მოხდენილად შერჩეულ დიალექტურ ფორმებს, მომაჯადოებელ მეტაფორა-შედარებებს, ეპითეტებს...) განსაკუთრებულ ელფერს სძენს კითხვით წინადადებათა სიჭარბე და ნაირსახოვნება. მხატვრულ ჩარჩოებში გარდასახული ყოფითი ელემენტები, უფაქიზეს სალექსო სამოსში მოქცეული მიწიერი მისწრაფებანი თუ ადამიანური სურვილები თავად პოეტის სულში იღებს სათავეს და, ხშირ შემთხვევაში, სწორედ კითხვითი ინტონაციით აზიარებს მკითხველს მშვენიერებას — ანას თვალით აღაქმევიანებს ყოველდღიურობაში ჩაკარგულ სილამაზეს.

კითხვები ნაირგვარია: პასუხაცემული („ჩუ, ვინ ჩურჩულებს? — მზე და ნაძვია...“), პასუხგაუცემელი („სხივი ციური უკვდავებისა განა ოდესმე მოვა ჩვენამდე?“), ალტერნატიულ-სათუო („ია განგებამ დახატა თუ ფიროსმანის ყალამმა?“), ჩაკითხვითი („— რაისთვის აქებ ქისტებს, ბერდევად? მათს ვაჟკაცობას, ძალას და სიმხნეს?“) და სხვ.

ვხვდებით ისეთ შემთხვევებსაც, როცა ამა თუ იმ სახის **შესაძლებლობა-ეგებისობის** სემანტიკა კითხვაშივეა წარმოდგენილი:

„დღედაღამ ღია უნდა იყოს

სახლი საუფლო;

იქნება შესვლა იმის ჭერქვეშ

ღამით მეწადოს?

იქნება იგი შუაღამით

გამომეცხადოს?“

არცთუ იშვიათად **ავტორისეული პასუხი** შეკითხვაში უკვე ნაგულისხმევია, გააზრებულა:

„ო, ასეთი წუთი, დაუბრუნებელი,

შენც ხომ არ გქონია?

დაბრუნდები ისევ, დაბრუნდები ისევ,

შენც ხომ არ გგონია?“

კითხვითი ინტონაციით წარმოჩნდება პოეტის **სააღბათო განწყობა თუ სავარაუდო** წარმოდგენებიც:

„ღრუბლები როკვით დაიძრნენ ქარში

და მიაშურეს ლილისფერ მთათა...

ასეთი დარი თუ იყო მაშინ,

ოდეს თბილისი აიკლეს სპარსთა?“

საინტერესო ჩანს **კითხვა-პასუხის** ფორმით დახასიათებული ლექსის გმირები (გარეგნული მონაცემებისა თუ შინაგანი მისწრაფებების, თავდადებისა თუ ნაშრომ-ნაღვაწის მიხედვით):

„**და რა ქალი?! ხელის გულით სატარები...**

რა თვალები?! ელვის ცეცხლის დამჭერი...“

სხვა შემთხვევაში:

„**ასეთი ცოდვა რა გაქვს მეფეო,**

მიუტევები?

ღირსმსახურებდი ქართულ მიწა-წყალს,

რაი გადარდებს?

გასწიე იგი „ნიკოფსიითგან
დარუბანდამდე...“

**თუ ეს მაღალთა თავმდაბლობაა
ოდით და ოდით?**

**თუ ცოდვილი ხარ, მაშინ, მეფეო,
რაღა ქნან ცოდვილთ,
სულის სიმშვიდის, სულის სიმშვიდის
ვერსით მპოველთა?**

— გულზე დამადგით, ფეხი დამადგით
გულზე ყოველთა...“

შეკითხვაშივეა დახატული ბუნების სურათები:

„ჩაჩუმდა მარიამულა,
არაგვი რად არ იძინებს?“

ან კიდევ:

„ამ მშვენიერ მინდორ-ველზე
რა ნაირია ფერებია?!“

პოეტის სტიქიაა ლექსის ძირითადი საზრისის კითხვით ფორ-
მაში მოქცევა — აღტაცების, სიხარულის, მშვენიერების, თანაგრძნო-
ბის, სიყვარულის, ტკივილის, იმედისა თუ უიმედობის სხვადასხვაგა-
რად დასმულ შეკითხვებში აღბეჭდვა, რაც სათქმელს მეტი სიფაქი-
ზისა და მოკრძალების იერს ანიჭებს. ამიტომაც არის ანასეული კი-
თხვითი წინადადებით დანახული განწყობა სავსებით ნაცნობი და
ბუნებრივი მკითხველისათვის, მაგრამ ამავედროულად — მოულოდნე-
ლი და უჩვეულოც, მომნუსხველი პოეტური ძალითა და სილალით
ხორცშესხმული.

კითხვით წინადადებებში გამოკრთის —
იმედი:

„საით მოსულო ლემადევ,
ცაი ბურუსში ინთქმების...
**მაშ, ერთხელაც არ ინათოს,
სხვაგვარად როგორ იქნების?**“

ნუგეში:

„არაგვი ფერხით მიგიდის,
მანც სიშორეს ჩიოდე...
**ნუ შემოსწყრები, ხოშარავ,
რა ქნას, რო არა დიოდეს?**“

ექვი:

„ვნანობ,
დაკარგეთ რაღაც...
ვიღაც მამშვიდებს,
— კმაო:
სისულელეა ძებნა! —
ვითომ? ჭიმჭიმას მთაო?“

სიყვარული:

„— სხვებიც ასევე დაკოდა
შენმა მშვილდმა და ისარმა,
**განა ერთგვარად შეგიცნო
ჩემმა გულმა და სხვისამა?“**

ინტერესი:

„— თქვი, არჯაკელო ხვიარა,
ქსანზე ვინ ჩამოიარა?“

აღტაცება:

„კვდება გმირი? **სამშობლო ხომ გადაურჩა?**
გავზარდო, იტყვის ქართველის დედა!“

მარტოობის შიში:

„რკინის აივანს, მყუდრო აივანს
იშვიათად თუ ეწვევა კაცი...
სამაგიეროდ ნუშის და ცაცხვის
აქ ფოთოლცვენა ისე ხშირია...
**ნუთუ ამ ფოთლებს ამ მღვიმეების,
ამ მარტოობის არ ეშინია?“**

უნდობლობა:

„მითხარიო: **როგორ, როგორ ვანდო
საიდუმლო აშარსა და მსტოვარს?“**

ტკივილნარევი გაოცება:

„უფალი ჩენი გზაზე დავარდა,
ძელი სვიმონმა მხარზე გაიდო
და შეაშველა ხელი დაცემულს!
მით... რომაელმა ჯარისკაცებმა
ბრბო შეაჩვენეს, ვფიქრობ, პირფერი:

ჰე, მოსეირე არამზადებო,
**გასწირეთ თქვენთვის
ჯგართამტვირთველი?**“

სევდა:

„ბერა საზანდარს როცა მომართავს,
სევდა რად გიბჟრობს გაუგონარი?
აუ, აფრინდა გუნდი ყორანთა?
ვაი, ვის გულმკერდს დაფლეთს ყორანი?“

შეთქლებლის შესაძლებლად გარდაქცევის მოლოდინი:

„ჩემი პეპელა
ეძებს ჩემს ყვავილს,
სიხარული აქვს
საუწყებელი...
მე...
მზეთა ნაცვლად...
ბნელთა მძებნელი,
მაგრამ მაუწყეთ,
**შესაძლო არის
შეთქლებელი?**“

განსაკუთრებით თვალშისაცემია **რისად** კითხვითსიტყვიან წი-
ნადადებებათა სიმრავლე. აღნიშნული ფორმა (როგორც მხატვრული
ხერხი) დასმულ შეკითხვას ნაღველნარევი სიტბოთი ავსებს და მკი-
თხველსაც სევდიანად ჩააფიქრებს:

„ორი ქვეყნის, ორი ქვეყნის საზღვრად ვღგევარ,
გულო, **რისად** მეხურები?
სხივმიმკრთალი, სხივმიმკრთალი მკვდართა მზე ვარ,
ჩემს სხივებში თამაშობენ ბელურები...“

ან კიდევ:

„**რისად** არ მომხედავ? თვალგანაწვიმები
მინდვრად გელოდება ლელი მკრთომარეო,
გულო, გულსა შინა ცრემლთა მაწვიმებო,
სულო, სულსა შინა სევდის მთოვარეო...“

აღსანიშნავია, რომ ზოგი ლექსი თავიდან ბოლომდე კითხვითი წინადადებებითაა აგებული. შეკითხვათა თითოეული წყება საოცარი დინამიკურობით მიჰყვება ერთიმეორეს და ერთგვარი კითხვით-გრადაციული ფორმით წარმოუსახავს მკითხველს სათქმელის აზრსა და ემოციას — ქვემოთ წარმოდგენილ შემთხვევაში — ელისეს მოჩურჩულე მინდორს, მიმკრთალი ვარსკვლავის კრთომა-ციალს, მთვარეში დანახულ ასკილსა და ღვია-ბაღბას, ტყის სულს... გრადაციული ზესვლა ლექსის ბოლოს კვლავ საწყის ემოციას უბრუნდება კითხვითი ინტონაციით:

**„ასე თუ ჩურჩულებს
ელისეს მინდორი,
ასე თუ შრიალებს?
თუ ასე ნაზია
მიმქრალი ვარსკვლავის
კრთომა და ციალი,
სხივს ასე აბნევს?
ასე თუ ირხევა
მთვარეში ასკილი,
ღვია და ბაღბა
და ძალმიცემული
ტყის სული რიალებს?
ასე თუ ჩურჩულებს
ელისეს მინდორი,
ასე თუ შრიალებს?“**

კითხვითი წინადადებები ანა კალანდაძის შემოქმედებაში პოეტურ-სტილისტიკურ მახასიათებლებად წარმოგვიდგება. შეკითხვის ფორმით მოწოდებული სათქმელი სხვაგვარად ჩააფიქრებს მკითხველს: იგი ძალაუნებურად ექცევა დასმულ კითხვათა მაგიური ზეგავლენის ქვეშ და თავადაც ცდილობს, საკუთარ თავში იპოვოს შესაფერისი პასუხი.

შეკითხვის სახით შემოთავაზებული პოეტური შთაბეჭდილებები აღამიანებს სთავაზობს განცდილის ხანგრძლივად გააზრების შესაძლებლობას, რის გამოც ისინი თავადვე გარდაიქცევიან ანას პოეზიის გმირებად — სულ სხვაგვარად აღიქვამენ საკუთარი მიწა-წყლის სილამაზეს, გმირ წინაპართა ნაღვაწს, „ცად გაყოლილ ღრუბლებს“;

„ვარდობისას თოვლიან მთებს“, „ლურჯ არაგვს“, „ჯეჯილში ჩაშრი-
ალებულ თვალგახელილ ყანებს“...

„რა ეშველება ამ მოკლე ზაფხულს?“ — დასვამს კითხვას (წუ-
თისოფლის მსწრაფლწარმავლობის შესახებ) დიდი პოეტი და უპასუ-
ხებს კიდევ მას მთელი თავისი შემოქმედებით — ზნემაღალი
პოეზიით, სულიერების ყველაზე მაღალი ხარისხით — სიყვარულით
(„იალადებით მობერილ ვარ სიყვარულისად“...).

ლ ე ვ ა ნ კ ე ლ ა უ რ ა ძ ე

-ავ თემისნიშნიან სტატიკურ ზმნათა აწმყოსა და -ავ და -ამ თემისნიშნიან გარდამავალ ზმნათა I შედევობითის ფორმათა გენეზისისათვის ქართულში

ჩვენი ვარაუდით, ძველ ქართულში -ავ თემისნიშნიან სტატი-
კურ ზმნათა აწმყოსა და გარდამავალ ზმნათა პირველი შედეგობი-
თის ფორმები სამვალენტიანი მოქმედებითი გვარის ზმნის აწმყოს
მწკრივის მხოლოდობითი რიცხვის ფორმათაგან არის მიღებული ვა-
ლენტობის მკლები აქტანტური დერივაციის გზით:

1. სამვალენტიანი მოქმედებითი ზმნის აწმყოს მწკრივის სუბი-
ექტური წყობის უზმნისწინო -ავ თემისნიშნიანი ფორმა (A —
Rec/Loc – P) > ორვალენტიანი სტატიკური ზმნა (P – Rec/Loc).

$$A > P; P > \emptyset; Rec/Loc > Rec/Loc$$

მაგ.: 1. ვ-ჰ-მარხავ (ვ-ჰ-ფლავ...) მე (A) მას (P) მას (Rec/Loc) >
ვ-ჰ-მარხავ (ვ-ჰ-ფლავ...) მე (შ) მას (Rec/Loc), ჰ-მარხავ-ს (ჰ-ფლავ-ს...)
ის (A) მას (P) მას (Rec/Loc) > ჰ-მარხავ-ს (ჰ-ფლავ-ს...) ის (შ) მას
(Rec/Loc);

2. სამვალენტიანი მოქმედებითი ზმნის აწმყოს მწკრივის ობი-
ექტური წყობის უზმნისწინო -ავ თემისნიშნიანი ფორმა (A – Rec/Loc
– P) > ორვალენტიანი სტატიკური ზმნა (P – Rec/Loc)

$$A > \emptyset; P > P; Rec/Loc > Rec/Loc$$

მაგ.: მბტრავს (მფარავს...) ის (A) მე (Rec/Loc) მას (P) > მბტრავს (მფარავს...) ის (P) მე (Rec/Loc), ჰბტრავს (ჰრთავს, ჰრგავს, ჰფარავს...) ის (A) მას (Rec/Loc) მას (P) > ჰბტრავს (ჰრთავს, ჰრგავს, ჰფარავს...) ის (S) მას (Rec/Loc);

3. სამვალენტურიანი მოქმედებითი ზმნის აწმყოს მწკრივის სუბიექტური წყობის -ავ ან -ამ თემისნიშნის ფორმა (A – Ben – P) > გარდამავალი ზმნის | შედეგობითის ფორმა (A – P)

$A > P; P > \emptyset; Ben > A$

მაგ.: *მო-ხუ-კლავ მე (A) მას (Ben) მას (P) > *მო-ხუ-კლავ მას (A) მე (P) და სხვ.;

4. სამვალენტურიანი მოქმედებითი ზმნის აწმყოს მწკრივის ობიექტური წყობის -ავ ან -ამ თემისნიშნის ფორმა (A – Ben – P) > გარდამავალი ზმნის | შედეგობითის ფორმა (A – P)

$A > \emptyset; P > P; Ben > A$

მაგ.: დაუბტრავს (დაურთავს, დაურგავს, დაუფარავს, დაუბამს, შთაუნთქამს...) ის (A) მას (Ben) მას (P) > დაუბტრავს (დაურთავს, დაურგავს, დაუფარავს, დაუბამს, შთაუნთქამს...) მას (A) ის (P); დამიბტრავს (დამირთავს, დამირგავს, დამიფარავს, დამიბამს, დამინთქამს...) ის (A) მე (Ben) მას (P) > დამიბტრავს (დამირთავს, დამირგავს, დამიფარავს, დამიბამს, დამინთქამს...) მე (A) ის (P) და სხვ.

„მომიკლავს“ ტიპის | შედეგობითის ფორმათა გენეზისის თაობაზე მსგავსი აზრი გამოუთქვამს გ. მაჭავარიანს: „მომიკლავს (მე იგი მას) წარმოშობით სამპირიანი ზმნაა, შემდეგ კი ორპირიან სტატიკურ ზმნად არის ქცეული“.

კოლხურ და სვანურ ენათა სათანადო მონაცემები გვავარაუდებინებს, რომ აქტანტური დერივაციის ეს ტიპი უკვე საერთოქართველურში არსებობდა.

**„პოზიციური“ პრედიკატები დგას, დევს წევს, ზის
(სემანტიკური ანალიზი)**

საგნის (ობიექტის) სივრცული ლოკალიზაციის, მდებარეობის აღნიშვნის თვალსაზრისით ენები განსხვავებულ სურათს გვიჩვენებს. ენების ნაწილი ირჩევს უნივერსალურ ზმნას. კერძოდ, ამ ტიპის ენებში არის ერთი მთავარი პრედიკატი, რომელიც გამოხატავს ნებისმიერ ლოკატიურ მდგომარეობას და დამოკიდებული არ არის ობიექტის ტიპზე. განსხვავებული ვითარებაა ენებში, რომლებიც ობიექტის მდებარეობის აღნიშვნისას გარკვეულ დიფერენცირებას ახდენენ. ამ ენებში ერთი და იგივე ლოკატიური მდგომარეობა შეიძლება აღიწეროს სხვადასხვა პრედიკატით, იმისდა მიხედვით, თუ რა ტიპის ობიექტზე არის საუბარი.

მდებარეობის აღმნიშვნელი ზმნები, პირველ ყოვლისა, სივრცეში ადამიანის სამ განსხვავებულ მდებარეობას აღნიშნავენ: პორიზონტალურს — *დგობა*, ვერტიკალურს — *წოლა (დება)*, შუალედურს (ე.წ. „მოკეცილს“) — *ჯდობა*. ეს ზმნები გამოიყენება ცხოველთა მდებარეობის, პოზის აღსანიშნავადაც. ბუნებრივია, ცხოველების მდგომარეობა სივრცული მიმართებების ცვლის თვალსაზრისით ადამიანთან შედარებით შეზღუდულია. აქედან გამომდინარე, ზოგიერთ ცხოველს სამივე პრედიკატი მიემართება, მაგ., ქართ. ძაღლი დგას / წევს / ზის; ზოგს — ორი: ქართ. ძროხა დგას / წევს; ზოგს კი მხოლოდ ერთი — ქართ. ბაყაყი ზის.

აღნიშნული ზმნებით გარკვეულწილად ხდება ცხოველთა სამყაროს (ფართო გაგებით) ერთგვარი კლასიფიკაცია მათი ფორმისა და მათთვის დამახასიათებელი სივრცული მდგომარეობის, მდებარეობის — მათი ტოპოლოგიის მიხედვით. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგჯერ პრედიკატის შერჩევის პრინციპი ნათელი არ არის, ტოპოლოგიური კომპონენტი ერთგვარად დაჩრდილულია, განსაკუთრებით ზის პრედიკატის შემთხვევაში, მაგ., *კუ ზის, თავვი ზის*.

განსაკუთრებით საყურადღებო სურათს გვიჩვენებს ენები უსულო ობიექტების მდებარეობის აღნიშვნის თვალსაზრისით. ამ შემთხვევაში ტოპოლოგიურ საფუძველზე ობიექტების კლასიფიცირება კიდევ უფრო არათანმიმდევრული ჩანს. უსულო საგნებს შემდეგნაირად აჯგუფებენ: ერთი მხრივ, გამოიყოფა ზევით წავრძელებული, „ვერტიკალურად ორიენტირებული“ ობიექტები, მეორე მხრივ, ბრტყელი, „ჰორიზონტალურად ორიენტირებული“ ობიექტები. მოსალოდნელი იყო, რომ ამ ობიექტების მდებარეობა შესაბამისი ზმნებით (ზოგადად, „დგომა“, „დგება“) აღნიშნულიყო, მაგრამ ამკარაა, რომ ენებში ეს მიმართება ასე ცალსახა არაა. ერთი მხრივ, მსგავსი მახასიათებლების მქონე ობიექტებს სხვადასხვა პრედიკატი მიემართება; მეორე მხრივ, ობიექტთა ნაწილის აღწერა ჰორიზონტალური / ვერტიკალური მიმართებებით „მეტისმეტად მეტაფორულია“.

რო მ ა ნ ლ ო ლ უ ა, ი ა მ ზ ე მ ე ს ხ ი

ხშულ-მსკდომი თანხმონები კავკასიის ალბანურში და მათი შესატყვისობანი სხვა ლეზგიურ ენებში¹

სხვა ლეზგიურ ენათაგან განსხვავებით, რომლებშიც ხშულ-მსკდომთა ოთხეულგბრივი ან ხუთეულგბრივი სისტემები დასტურდება, კავკასიის ალბანურსა და უდიურისათვის დამახასიათებელია ხშულთა სამეულგბრივი სისტემა (მყდერი, ფშვინვიერი, აბრუპტივი კავკასიის ალბანურისათვის, ხოლო უდიურისათვის — მყდერი, ფშვინვიერი, პრერუპტივი). კავკასიის ალბანურში ხშულ-მსკდომთა სამი ლოკალური რიგი გამოიყოფა: ბაგისმიერთა (**ბ, ფ, პ**); კბილ-ბაგისმიერთა (**დ, თ, ტ**) და უკანაენისმიერთა (**გ, ქ, კ**). უკუღარული თანხმონები კი, სავარაუდოდ, აფრიკატთა რიგს უნდა მივაკუთვნოთ.

¹ ნაშრომი შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით (საგრანტო პროექტი: 189/2-120/12).

ბ ბგერა: საერთოლევზიური *ბ ბგერა თითქმის ყველა ლევზიურ ენაში ორი ძირითადი რეფლექსითაა წარმოდგენილი (**ბ** და **ჟ**). სიტყვის ანლაუტში და უკანა რიგის უმახვილო ხმოვნების წინ *ბ ბგერა რეგულარულად გვადლევს **ჟ** ბგერას. ეს პროცესი არ განხორციელდა კავკასიის ალბანურ, უდიურსა და არჩიბულ ენებში, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ აღნიშნული პროცესი განვითარდა ამ ენების საერთოლევზიური ერთობიდან გამოცალკეების შემდეგ. ლევზიურ ენაში სიტყვის ანლაუტსა ან ინტერვოკალურ პოზიციაში მახვილიანი ხმოვნის წინ აღინიშნება *ბ > ფ (ზოგჯერ **პ**) პროცესი. ამას გარდა, ლევზიური ენებისათვის დამახასიათებელია *ბ ბგერის დაყრუება სიტყვის აუსლაუტში. ასეთ შემთხვევაში *ბ-მ შეიძლება მოგვცეს **ფ**, **პ** ან **ფ** (თაბასარანულსა და აღულურში ამ პოზიციაში *ბ > ჟ). თაბასარანულში, წახურში, ხინალულურში, არჩიბულსა და უდიურში დასტურდება *ბ > მ პროცესიც.

კავკ.-ალბ.	უდ.	ლევზ.	თაბ.	აღ.	რუთ.	წახ.	კრიწ.	ბუდ.	ხინ.	არჩ.	ს.-ლევზ.
ბ	ბ	ბ, ჟ ჟ	ბ, ჟ, ფ	ბ, ჟ	ბ, ჟ	ბ, ჟ	ბ, ჟ	ბ, ჟ	ბ, ჟ	ბ	*ბ

ბ ბგერა კავკასიის ალბანურსა და უდიურში ხშირად დასტურდება სახელური და ზმნური ფორმების ანლაუტში და წარმოდგენს ნივთის გრამატიკული კლასის გაქვავებულ ნიშანს. საერთოდაღესტურმა *ბ- კლასის ნიშანმა სხვა ლევზიურ ენებში (არჩიბულის გარდა) მოგვცა *ჟ. მას შეიძლება სხვა კლასიფიკატორებიც შეესატყვისებოდეს, თუმცა ხშირად კლასის ექსპონენტი მონათესავე ლევზიურ ენებში საერთოდ დაკარგულია.

ფ ბგერა: საერთოლევზიური *ფ ბგერა იდენტური ბგერათმესატყვისობის მიხედვით აღდგება, თუმცა **ფ** ბგერა ლევზიურ ენებში შეიძლება ზოგიერთი კომბინატორული თუ სპონტანური ცვლილებების შედეგადაც იყოს მიღებული.

კავკ-ალბ.	ულ.	ლეზგ.	თაბ.	აღ.	რუთ.	წახ.	კრიწ.	ბუღ.	ხინ.	არჩ.	ს.-ლეზგ.
ფ	ფ	ფ	ფ	ფ	ფ	ფ	ფ	ფ	ფ	ფ	*ფ

პ ბგერა: პ არ აღდგება არც საერთოდ აღესტნურ და არც საერთო ლეზგიურ დონეზე. კავკასიის ალბანურში პ ბგერის მიღების ორი გზა შეინიშნება:

ლაბიალიზებული უფულარული აბრუპტიული თანხმონისაგან (*ყ^ჴ);

ბაგისმიერთა რიგის მუღერი წვერისაგან (*ბ).

დ ბგერა: იმის მიუხედავად, რომ *დ ბგერა ლეზგიურ ენებში ძირითადად უცვლელადაა დაცული, მაინც შეინიშნება გარკვეული კომბინატორული თუ სპონტანური ცვლილებები. განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით ლეზგიური ენა გამოირჩევა. დაბალი აწეულობის ხმოვნების წინ ხდება *დ ბგერის დაყრუება და იგი გვაძლევს თ-ს, თა-სა ან ტ-ს, ხოლო მაღალი აწეულობის ხმოვნების წინ *დ გადადის სისინა აფრიკატებში (ც, ცჴ, წ), ზოგჯერ კი — შიშინა აფრიკატებში (ჩ, ჩჴ, ჭ). ამას გარდა, ლეზგიურ ენებში გავრცელებულია: ბოლოკიდური *დ ბგერის დაყრუება (რუთულური, ხინალულური, აღულურის ზოგიერთი თქმა); *დ-ს გადასვლა ნ ბგერაში (წახური, არჩიბული, უდიური, ხინალულური); *დ > რ (თაბასარანული და აღულური ენების ზოგიერთ თქმაში); *დ > ძ (თაბასარანული ენის ტივაქის თქმაში); *დ > თა ინტერვოკალურ პოზიციაში (არჩიბული). თაბასარანულსა და ხინალულურში დასტურდება *დ ბგერის აფრიკატიზაცია და გადასვლა შიშინა აფრიკატებში, ხოლო აღულურში — სისინა აფრიკატებში.

კავკ.-აღბ.	უღ.	ღეზღ.	თაბ.	აღ.	რუთ.	წახ.	კრიწ.	ბუღ.	ხინ.	არჩ.	ს.-ღეზღ.
ღ	ღ, ნ, ზ	ღ, ზ, ტ, თ, ც, წ, ც	ღ (რ) ღ	ღ (რ) (რ)	ღ	ღ	ღ	ღ	ღ, ნ, ფ, ჩ, ზ	ღ, წ	*ღ

თ ბგერა: საერთოღეზღიური *თ ღეზღიურ ენებში უცვლელადაა დაცული და იღენტური ბგერათმესატყვისობის საფუძველზე აღღეზღება:

კავკ.-აღბ.	უღ.	ღეზღ.	თაბ.	აღ.	რუთ.	წახ.	კრიწ.	ბუღ.	ხინ.	არჩ.	ს.-ღეზღ.
ფ	ფ	ფ	ფ	ფ	ფ	ფ	ფ	ფ	ფ	ფ	*ფ

ტ ბგერა: საერთოღეზღიური *ტ ბგერა ღეზღიურ ენებში, როგორც წესი, დაცულია, თუმცა გარკვეული ცვლილებები მაინც შეინიშნება. ტ ბგერა კავკასიის აღბანურში შეიძლება უკავშირდებოდეს როგორც საერთოღეზღიურ *ტ-ს, ისე *ღ-საც.

კავკ.-აღბ.	უღ.	ღეზღ.	თაბ.	აღ.	რუთ.	წახ.	კრიწ.	ბუღ.	ხინ.	არჩ.	ს.-ღეზღ.
ტ	ფ, ღ	ტ, წ	ტ, ც	ტ, ფ, წ	ტ	ტ	ტ	ტ	ტ, ს	ტ	*ტ

გ ბგერა: მაგალითები გვიჩვენებს, რომ საერთოღეზღიურ *გ-ს კავკასიის აღბანურში გ ბგერის გარდა კ-ც შესატყვისება. *გ ბგე-

რა, თავის მხრივ, ბგერათმესატყვისობათა შემდეგი ფორმულის მიხედვით აღდგება:

კავკ-აღბ.	უღ.	ლეზგ.	თაბ.	აღ.	რუთ.	წახ.	კრიწ.	ბუღ.	ხინ.	არჩ.	ს.-ლეზგ.
ბ, ა	ბ, ქ	ბ, ქ	ბ	ბ	ბ, ქ	ბ	ბ	ბ	ბ, ქ	ბ, ქ	*ბ

ქ ბგერა: საერთოლენზიური *ქ ლენზიურ ენებში უცვლელადაა რაცული:

კავკ-აღბ.	უღ.	ლეზგ.	თაბ.	აღ.	რუთ.	წახ.	კრიწ.	ბუღ.	ხინ.	არჩ.	ს.-ლეზგ.
ქ	ქ	ქ	ქ	ქ	ქ	ქ	ქ	ქ	ქ	ქ	*ქ

კ ბგერა: საერთოლენზიური *კ ლენზიურ ენებში თითქმის არ განიცდის ცვლილებებს. როგორც აღინიშნა, კ ბგერა კავკასიის აღმანურში შეიძლება საერთოლენზიურ *გ-საც უკავშირდებოდეს.

კავკ-აღბ.	უღ.	ლეზგ.	თაბ.	აღ.	რუთ.	წახ.	კრიწ.	ბუღ.	ხინ.	არჩ.	ს.-ლეზგ.
კ	ქ	კ, ქ	კ	კ	კ, ზ	კ	კ	კ	კ, ღ	კ	*კ

შემოთავაზებულ ბგერათმესატყვისობათა ფორმულების დამადასტურებელი მაგალითები მოხსენებაში იქნება წარმოდგენილი.

ქეთევან მარგიანი - სუბარი

ექსპერიენტივი სვანურ ენაში

ექსპერიენცია არის ზმნის პერფექტული ფორმების სემანტიკური მახასიათებელი, რომლითაც მთქმელი გამოხატავს, რომ კონკრეტული მოქმედება (მოვლენა) განხორციელდა წარსულში თუნდაც ერთხელ (ან არასოდეს); პერფექტის ეს სახეობა შეიძლება გულისხმობდეს როგორც მომენტობრივ, ისე იტერატიულ, ანუ მრავალჯერობის შინაარსს, მაგრამ აქცენტი ყოველთვის თავად მოქმედების ფაქტზეა. მაგალითად: „მიჭამია“ = „ნაჭამი მაქვს“, „შეშეკერავს (მე ის)“ = „შეწაკერი მაქვს“. ექსპერიენტივს დისტანციური, მოქმედებითი ან აქციონალური აწმყოს პერფექტის სახელითაც მოიხსენიებენ.

ქართველურ ენებში საანალიზო სემანტიკური კატეგორიის (ექსპერიენციის) გამოხატვის ფუნქცია თურმეობითებს აქვთ შეთავსებული, თუმცა სვანურსა და სალიტერატურო ქართულ ენაში ამ მხრივ სხვადასხვა ვითარებაა;

ვინაიდან ახალ ქართულში I თურმეობითის გამოყენებისას ჩნდება უნახაობის სემანტიკა, ამიტომ ერთი და იგივე ფორმა შეიძლება ერთ შემთხვევაში ექსპერიენციული იყოს, სხვა კონტექსტში კი ოდენ უნახაობას გამოხატავდეს; შდრ.: „ლევანს დათვის ხორცი არასოდეს უჭამია (= აქვს ნაჭამი)“ და „ლევანს სამსახურში წასვლის წინ საუზმე უჭამია (= თურმე ჭამა)“. „მე აქ ოდესღაც ვყოფილვარ (= ნამყოფი ვარ ან თურმე ნამყოფი ვყოფილვარ)“.

სვანურ ენაში პირველი თურმეობითის (resp. შედეგობითის) ქართულისებური წარმოების უპრევერბო ფორმას, ქართულისგან განსხვავებით, უნახაობის გამოხატვის უნარი არა აქვს, ის ნებისმიერ კონტექსტში სწორედ მხოლოდ ექსპერიენციულია:

ალ ზურაღს შართქინი ხ-ო-შხბ-ა — „ამ ქალს საბანიც უკერავს = აქვს შეწაკერი“ (= „თურმე შეუკერავს, ჰქონია შეწაკერი“); **გიორგის მესტიას დემჩიქს ხ-ო-ჩღ-ა** — „გიორგი მესტიაში არასოდეს ყოფილა = არის ნამყოფი“ (= „თურმე არასოდეს ყოფილა“);

ხოლო თუ უპრევერბო ფორმამ უნახაობაც უნდა გამოხატოს (ექსპერიენციულობასთან ერთად), მაშინ ზმნა უსათუოდ დაირთავს **-ენ** სუფიქსს, I თურმეობითისთვის დამახასიათებელი სასხვისო ქცევისებური სტრუქტურა (ნიშანი ო) კი საარვისო ქცევის ნიშნით (ა) შეიცვლება:

ალ ზურანლს შარტქინი ხ-ა-შხბ-ენ-ა — „ამ ქალს საბანიც უკერავს თურმე“ =ჰქონია [შე]ნაკერი“ (= „აქვს ნაკერი“);

გიორგის მესტიას დემჩიქს ხ-ა-ჩდ-ენ-ა — „გიორგი მესტიაში არასოდეს ყოფილა თურმე“ = ყოფილა ნამყოფი“ (= „არის ნამყოფი“);

-ენიან ფორმების გამოყენებისას უნახაობის სემანტიკა კონტექსტიდან გამომდინარე კი არ ჩნდება, არამედ ისინი ნებისმიერ ვითარებაში ცალსახად მხოლოდ ამ სემანტიკის მატარებელნი არიან (უპრევერბო ფორმათა პირველი სახეობის საპირისპიროდ).

მსგავსი ვითარებაა მეორე თურმეობითის უპრევერბო ფორმებთან მიმართებითაც, ოღონდ ამ შემთხვევაში მოქმედების ფაქტი წინარეწარსულში განიხილება.

ვფიქრობთ, შედეგობითების პირველადი ფუნქცია, პერფექტულობასთან ერთად, სწორედ ექსპერიენციის გამოხატვა უნდა ყოფილიყო, ხოლო მას შემდეგ, რაც აღნიშნულმა მწკრივებმა „უნახაობაც“ შეითავსეს, სვანურში ორი სემანტიკის განსასხვავებლად **-ენ** სუფიქსი განვითარდა.

ნ ა ნ ა მ ა ჯ ა ვ ა რ ი ა ნ ი

აფხაზური აჭაშპალ ლექსემის ეტიმოლოგიისათვის

აჭაშპალ აფხაზურად აღნიშნავს მოხარულ ცომს, რომელსაც პირამიდისებური ფორმა აქვს. ეს არის სარიტუალო საკვები, რომელსაც ახალ წელს ხარშავენ. ერთ-ერთ ასეთ ცომში დებენ თხილის

ჯოხის პატარა ნატეხს... ვისაც ხოჯის ნატეხიანი მოხარშული ცომი შეხვდება, იმ წელიწადს სიკეთე ექნება.

მოხსენებაში გამოთქმულია მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ **აჭაშაძე** სიტყვა კომპოზიტს უნდა წარმოადგენდეს: **აჭა+შაძე**, პირველი კომპონენტი **აჭა** „მსხალი“ უნდა იყოს, მეორე კომპონენტი კი **შაძე** ნასესხები ჩანს: ქართული **კვერი** >მეგრული **კვარი** > აფხაზური **(შ)ბალ**. **კვ** კომპლექსისაგან მიღებული უნდა იყოს **პ** ბილაბიალური ხშული, **შ** განვითარებულია **პ**-ს წინ — სიტყვასიტყვით: „მსხალკვერი“. ბგერათა ასეთ შერწყმას აღნიშნულ ენებში სისტემური ხასიათი არ აქვს, მაგრამ საკმაოდ ხშირად გვხვდება (კომპლექსთაგან მომდინარე ბილაბიალურ ხშულებს სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა აკად. ქ. ლომთათიძემ).

თ ა მ ა რ მ ა ხ ა რ ო ბ ლ ი ძ ე

ზმნათა უღლების კატეგორიები ქართულ ჟესტურ ენაში

ქართულ ჟესტურ ენას აქვს სათანადო ლინგვისტური შესაძლებლობები იმისთვის, რომ ზუსტად წარმოაჩინოს ქართული სამეტყველო ენის ზმნის მორფოლოგიური სემანტიკა და აუღლოს ზმნა 11 მწკრივის მიხედვით. კინეტიკური ფორმები ასახავენ სამეტყველო ენის შესაბამის დერივაციულ და ფლექსიურ კატეგორიებს. მოხსენებაში განვიხილავთ კონკრეტული ზმნის უღლებას და უღლების ფორმათა მაწარმოებელ კინეტიკურ მარკერულ ჟესტებს.

ზმნის სტრუქტურა ქართულ ჟესტურ ენაში განსხვავებულია სამეტყველო ქართული ენის შესაბამისი ფორმებისგან. მასალაზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ქართული ჟესტური ენის ზმნებს აქვთ შემდეგი რანგობრივი წყობა:

1. სუბიექტური პირი
2. დროის ნიშანი — წარსულის ან მომავლის ჟესტი

3. კილოს ნიშანი
4. კონტაქტის ნიშანი
5. ზმნის ცენტრალური ლექსიკური ფორმა
6. განგრძობითობის ნიშანი ან გზისობის ნიშანი
7. ობიექტური პირები, მიმართებისა და ობიექტის ნიშნები
8. (უნახაობის აქტის ნიშანი)
9. ზმნისწინი ან სივრცითი ერთეული

ძალიან მნიშვნელოვანია იმის აღნიშვნა, რომ ხშირად ხდება კომპონენტთა გადაადგილება. საჭიროა, შეიქმნას ენობრივი კომისია, რომელიც შეისწავლის ყველა შესაძლო ვარიანტის მიზანშეწონილობას და მყარ მეცნიერულ არგუმენტებზე დაყრდნობით ჩამოაყალიბებს ქართული ჟესტური ენის ნორმებს და გამოავლენს ამ ნორმების ფარგლებში დასაშვებ ვარიაციების კონკრეტულ ფორმებს.

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

გვარსახელები და შტოგვარები ქსნის ხეობის მასალების მიხედვით

ისტორიულად ქსნის ხეობის სოფლების დასახლება ერთგვარობრივია, ცალკეული უბნები მკაფიოდ გამოიყოფა. ეს უბნები ერთი გვარის ან რამდენიმეს შთამომავალთა, მამა-პაპის განაყოფთაგან არის ძირითადად დასახლებული. ასეთი უბნებისა და მცირე სოფლების სახელები ხშირად აქაურ მცხოვრებთა გვარსახელთაგან არის ნაწარმოები.

ხეობის გვარსახელებისა და შტოგვარების აღდგენისათვის ჩაწერილი საველე მასალების გარდა, უპირველესი წყარო ამ თვალსაზრისით არის „ქსნის ხეობის 1774-82 წლების სტატისტიკური აღწერის მასალები“. ამ საკითხებზე, ძირითადად დიალექტოლოგიური მასალების მოძიებისათვის, გამოქვეყნებული გვაქვს რამდენიმე წერილი (აგრეთვე წაკითხულია მოხსენებების სახით).

ამჟამად ჩვენი მიზანია, განვიხილოთ გვარებისა და შტოგვარების მიმართება. ყურადღებას ძირითადად გავამახვილებთ ძველი დასახლებული პუნქტებისა და ნასოფლარების როგორც ისტორიული, ისე დღევანდელი მონაცემების მასალებზე, რომელთა აღდგენა და ანალიზი აუცილებლად მიგვაჩნია.

ზემოხსენებული დავთრის (სტატისტიკის) მიხედვით, ხეობაში ძირითადად გავრცელებული იყო **-ძე**, **-შვილი**, **-ურ** სუფიქსიანი გვარები. ამავე დროს, წყაროში ზოგიერთი სოფლის (სოფლების) მცხოვრებთა გვარები წარმოდგენილია **-ანთ** დაბოლოებით, ეს ტიპი იმ დროისათვის ან ფორმირების პროცესში იყო, ან — უკვე ჩამოყალიბებული. უნდა ვივარაუდოთ, რომ აღნიშნული ტიპის წარმოება ტრადიციული იყო, ხოლო შემდგომ იგი (**-ანთ** სუფიქსიანი ფორმები) ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა ქართულისათვის. „სტატისტიკაში“ **-ანთ** სუფიქსიანი წარმოება დასტურდება სოფლებში: ჭორჭოხში, კორინთაში, შატაკთ კარში, პავლიანთ კარში, ჩიტიათ კარში, უკანუბანში, თოხთაში, აბუთკარსა და სხვ.

ს ა ლ ო მ ე ო მ ი ა ძ ე

ადამიანის სახის აღმწერ მყარ შედარებათა ფორმოზრივ-სემანტიკური ანალიზი

ადამიანის ცნებასთან დაკავშირებულ სემანტიკურ ლექსიკონში გარეგნობის აღმწერ ერთკომპონენტთან ლექსემებთან ერთად თავი უნდა მოიყაროს იმ მასალამ, რომელშიც ადამიანის გარეგნული მხარის დასახასიათებლად გამოყენებულია შედარება, როგორც ინტელექტუალური ქმედების უძველესი და უნივერსალური სახე და, ამავე დროს, როგორც სპეციფიკური ეროვნულ-ენობრივი შემოქმედების ნიმუში.

მყარი შედარებების სემანტიკაში ეროვნული მსოფლხედვა ირეკლება. ადამიანი მეორე ადამიანის გარეგნობის დასახასიათებლად

ნაცნობი რეალიის დომინანტურ ნიშანს ირჩევს, რითაც გამოსახატავ მნიშვნელობას მეტ ექსპრესიულობას სძენს. თავის მხრივ, შესაძარბელის დომინანტური ნიშნის წარმატებით შერჩევა კონკრეტულ ენობრივ ერთობაში მის საყოველთაოობას მიუთითებს. ჩვენ შევეცადეთ სწორედ მხოლოდ ის ერთეულები დაგვეჯგუფებინა, რომლებიც ქართულ ლინგვოკულტურაში სტერეოტიპულობით ხასიათდება. ამჯერად განვიხილავთ ადამიანის სახის (პირისახის) დასახასიათებელ მყარ შედარებებს.

მასალა სემანტიკურ ჯგუფებად შეიძლება დაიყოს იმის მიხედვით, თუ რა ზოგადი ნიშანია გამოსახატავად არჩეული (მაგ., მოყვანილობა; სიდიდე; ფერი; გამომეტყველება ...), ან იმის მიხედვით, თუ რას ედრება დასახასიათებელი (მაგ., ბუნების ობიექტებს; ბუნების მოვლენებს; ცოცხალ ორგანიზმებს; კულტურულ მოვლენებსა თუ სხვ.), საკლასიფიკაციო ნიშნად ასევე შეიძლება გამოიყოს სტილური კუთვნილება ან დადებითი თუ უარყოფითი კონოტაციები.

განხილული მყარი შედარებების ფორმობრივი ანალიზის შედეგად გამოვლინდა, რომ სახის აღმწერ ატრიბუტულ სინტაგმებში შედარება-მსგავსება გამოიხატება სხვადასხვა თანდებულითა და დერივაციული აფიქსით (მჭადი-**ვით**/ოვალ-**ური**/ანგელოზის-**ებური**/თამარ მეფის-**თანა**/ცხენის-**ნაირი**/ზავშვის **მსგავსი** ... სახე), რაზედაც მოხსენებაში ვრცლად იქნება საუბარი.

მ ე რ ა ბ რ ო ბ ა ქ ი ძ ე

„კარგ“ ქართულ და სომხურ ენებში

1. „კარგ“ სიტყვა ძველქართულ და ძველსომხურ ტექსტებში (ბიბლიაში, ისტორიულ წყაროებში) ხშირად იხმარება და მათი სემანტიკური ურთიერთმიმართება და ეტიმოლოგიური კვლევა ქართულ-სომხური ლექსიკური ურთიერთობების თვალსაზრისით საყურადღებო და საინტერესოა, მით უფრო, რომ მკვლევართა ინტერესის

მიღმა არ არის დარჩენილი. მის შესახებ გარკვეული თვალსაზრისები გამოთქმული აქვთ როგორც სომეხ, ისე ქართველ ენათმეცნიერებსა და ლექსიკოგრაფებს. ეს სიტყვა ორივე ენაში ცოცხალია და ფართოდ გამოიყენება.

2. „ვეფხისტყაოსნის“ იმ სტრიქონის განმარტებისას, რომელშიც ნათქვამია: „უბოროტო ვის ასმია რაც ა **კარგი** საეშმაკო“, თეიმურაზ ბატონიშვილი წერს: „კარგი“ ქართულში ორ სახედ განიმარტება: „კარგი“ კეთილს რასმე ნიშნავს; კარგად და წესიერად, ანუ კადნიერად საქმესა რასმე ქმნილსა, ანუ ნივთსა. **კარგი ან კარქი „რიგსა“ ნიშნავს** და, რაც რომ ეშმაკისაგან **გარიგებული ან განწესებული** საქმე არის, ის მარადის ბოროტი არის და სასოწარკვეთილება და ყოვლითურთ უიმედობა რომ მიიღოს კაცმა, სრულიად იმედი გარდაიწყვიტოს, რადგანაც ჭირში ჩავვარდი, აღარა მეშველება რაო, ეს ეშმაკის მიერი ბოროტი **განკარგულება და გარიგება** იქმნება. **კარგი საეშმაკო** — ეშმაკის მიერ **გარიგებული** და **რიგ**-მიცემული“. დ. კარიჭაშვილი ამ სტრიქონის „**კარგს**“ განმარტავდა ამგვარად: „**კარგი** აქ ნიშნავს კეთილს კი არა, არამედ **განკარგულებას, გარიგებას, საქმეს**“. ასევე განმარტავს იუსტ. აბულაძე. მისი სიტყვით, „**კარგი**“ აქ უნდა გავიგოთ როგორც „**წესი**“, „**რიგი**“, „**ნაქმარი**“, „**სახიობა**“ (იუსტ. აბულაძე; მ. ჯანაშვილი). ასეთ განმარტებას მხარი დაუჭირა ვ. ნოზაძემ, რომელმაც ასე შეაფასა გამოთქმული შეხედულება: „მაშასადამე: ავთანდილი ტარიელს შემდეგს ეუბნება — ვის გაუგონია უბოროტო, ანუ კეთილი, რაც არის საეშმაკო **რიგისაო?** — ესე იგი: რაც არის საეშმაკო **რიგის**, ის კეთილი არ არისო — **უბოროტო ვის ასმია, რაც ა კარგი საეშმაკო?**“ (ვ. ნოზაძე).

3. „კარგ“ სიტყვას რომ „კეთილისა“ და სხვა ახლომდგომ მნიშვნელობათა გარდა „წესის“, „რიგის“ /„რიგიანის“/ მნიშვნელობებიც აქვს, ეს ნაჩვენებია როგორც სულხან-საბას, ისე დავით და ნიკო ჩუბინაშვილების ლექსიკონებში; მათ მიერვე მითითებულია ადგილები ბიბლიიდან ორივე მნიშვნელობით. ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ამ ლექსიკონთა მითითებებს „**კარგის**“ სომხური წარმომავლობის შესახებ. საბას მიერ აღნიშნულია შემდეგი: „**კარგი**“ **რიგია სომხურად** და ჩვენს მწერლებს ზოგან გაუსინჯაობით „**კარქის**“ ნაცვლად „**კარგი**“ დაუწერია. „**კარგი**“ კეთილს ჰქვიან, ხოლო „**კარქი**“ — რიგსა.

უნდა ითქვას, რომ ამგვარი ფონეტიკური განაწილება ამ სიტყვისა ქართულში არ დასტურდება. გვაქვს მხოლოდ ერთი დაწერილობით გამოსახვა — „**კარგი**“. ისიც აღსანიშნავია, რომ ქართულში ამ სიტყვის სემანტიკა უფრო ფართოა სომხურთან შედარებით. პირველში „კეთილის“ გარდა აღნიშნავს „რიგსაც“, მეორეში კი — მხოლოდ „წესრიგის“, „რიგის“ მნიშვნელობა აქვს (იშვიათად ქართულის „კარგის“ შესატყვისად სომხურსა და ბერძნულში დასტურდება **კηλεξις** და **καλος** სიტყვები = ლამაზი (ეს. 5,9). „კარგ“ სიტყვის სომხური წარმომავლობის შესახებ ქართულში მიუთითებს აგრეთვე ცნობილი სომეხი ენათმეცნიერი ჰრ. აჭარიანი (**Հր. Աճառյան**). როგორც ჩანს, იგი იმეორებს ნ. მარის თვალსაზრისს.

4. „კარგ“ სიტყვის სომხური მეშვეობა ქართულში დაუსაბუთებელი და, ამდენად, მიუღებელია. ქართულ და სომხურ ენებს მოეპოვებათ უამრავი **საერთო ხმარების სიტყვა**, რომელთა წარმომავლობა უცნობია. ბევრი მათგანი მხოლოდ ამ ენათა კუთვნილებაა და მათ ქართულ-სომხურ საერთო ხმარების სიტყვებს უწოდებენ (ილ. აბულაძე; მ. ანდრონიკაშვილი). მათი წარმომავლობის გარკვევას საგანგებო კვლევა და დასაბუთება სჭირდება. თავის დროზე ი. ჭავჭავაძემ გამოთქვა თავისი მოსაზრება ნ. მარის მიერ მიჩნეულ რიგი ქართული სიტყვების „სომხური წარმომავლობის“ შესახებ. სწორი ენათმეცნიერული მეთოდოლოგიის მომარჯვებით სამართლიანად გააკრიტიკა ნ. მარის დაუსაბუთებელი შეხედულება ქართულ ენაში რიგი სომხური ლექსიკური ერთეულების სესხების თაობაზე: „ბატონი მარი გვიცხადებს, რომ ქართულმა ბევრი სიტყვა სომხურისა მიითვისაო... ბანაკი, მუშაკი, სპეტაკი, ჟამი, ქალაქი, სენაკი, **კარგი**, წესი, მათიანე, პატივი, ჭეშმარიტი და ბევრი სხვა სულ სომხური სიტყვებია ქართულში გადატანილიო. ესეც იქნება მართალი იყოს, ხოლო ჯერ კიდევ ღმერთმა იცის — ეს სიტყვები სომხურისაგან მიუღიათ ქართველებს, თუ ქართველებისაგან სომხებს. ჩვენ აქ არც ერთის დამტკიცება გვინდა, არც მეორისა, ხოლო გვიკვირს ასე გადაწყვეტილად ლაპარაკი იქ, საცა არავინ იცის, ჯერ რა გამოვა რისაგან და ბ-ნმა მარმა რად ინება ასეთი ლაპარაკი?“ (ი. ჭავჭავაძე). შემდეგ ი. ჭავჭავაძეს მოაქვს ქართულ-სომხური კულტურის მცოდნე მეცნიერთა — ცნობილ ლინგვისტთა — ბიურნუფის, ლენორმანის, რაულ-სონის შეხედულებები, რომელთა მიხედვით, ქართული კულტურის

როლი სომხურ სინამდვილეში მნიშვნელოვანია, ამასთან, იმოწმებს ქართულ-სომხური ენების მცოდნე მეცნიერს — გატერიასს: „სომხური ენის ბევრი ძირკვები წმინდა ქართული ელემენტისაგან სწარმოებენ და უქართულოდ იმათი ახსნა შეუძლებელია“. როგორც ვხედავთ, **„კარგის“**, ისევე როგორც სხვა სიტყვების, სომხური წარმომავლობა ქართულ ენაში ი. ჭავჭავაძეს საეჭვოდ მიუჩნევია სათანადო დასაბუთების გარეშე.

5. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „კარგის“ დაკავშირება **რიგის** სემანტიკასთან სწორად არის შემჩნეული, პირველ რიგში, ი. ბატონიშვილის და შემდეგ გაზიარებული — სხვათა მიერ „ვეფხისტყაოსნის სტრიქონში — „უბოროტო ვის ასმია, რაც ა **კარგი** საემმაკო“. „ვეფხისტყაოსანში“ არაერთხელ ვხვდებით შესიტყვებებს „კარგი ყმა“, კარგი მოყმე“, ვხვდებით აგრეთვე „კარგ“ სიტყვიდან ნაწარმოებ — **„საკარგავს“**. ტარიელი ამბობს, რომ ინდოეთის მეფე ფარსადანს მისთვის უბოძებია „სრული **საკარგავი**“: „ასი უბოძა საჭურჭლე, ებრძანა ახდა შავისა,/ ბოძება მისეულისა სრულისა **საკარგავისა**: / შენ გქონდეს ამირბარობა, ქმნა მისვე საურავისა“. აქ ლაპარაკია იმ უფლებამოსილებაზე /სახელოზე/, რომელიც ტარიელს მიუღია მეფისგან მამის გარდაცვალების შემდეგ — ეს არის ამირბარობა, რომელიც სარიდანს ჰქონდა ბოძებული ფარსადანისგან, როგორც **„საკარგემო“** ანუ ტარიელი **საკარგავის** სახით ღებულობს მამისეულ **საკარგემოს**; ისიც, როგორც **კარგი ყმა**, ღირსი ხდება ამ სახელოსი. ა.შანიძის მიერ პოემის ამ სტრიქონში მოხსენიებული **„საკარგავი“** განმარტებულია როგორც „სახელო, საგამგეო“ (ა. შანიძე); იუსტ. აბულაძე ამავე სიტყვას ასე განმარტავს: „სამართავი, საუფროსო“ სიტყვის ფუძე — **„კარგი“** აქაც უკავშირდება გარკვეული **წესისა** და **რიგის** აღსრულებას. ამასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია ნიკო და დავით ჩუბინაშვილისეული განმარტებები. პირველის მიხედვით **„საკარგავი“** არის **„გასარიგებელი“**, „სახელო“, ხოლო მეორის თვალსაზრისით კი ეს სიტყვა ახსნილია როგორც „განსაგებელი“ **распорядительный, завываемый**. სახელო, **გასარიგებელი“** (ორივე ლექსიკონი იმოწმებს „ვეფხისტყაოსნის“ ამ ადგილს) (ნ. ჩუბინაშვილი; დ. ჩუბინაშვილი).

მედეა საღლიანი

მდებარეობის აღმნიშვნელ ზმნათა სემანტიკური შესაძლებლობანი სვანურში

ცნობილია, რომ ობიექტის სივრცული ლოკალიზაციის აღსანიშნავად ენები სხვადასხვა საშუალებას იყენებენ, მათ შორის მნიშვნელოვანი ადგილი სწორედ მდებარეობის აღმნიშვნელ ზმნებს უჭირავს, რომელთა შესწავლას ბოლო ათეული წლების ლინგვისტურ კვლევებში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა. ცხადია, სივრცული მიმართებების ენობრივი რეალიზაციის თვალსაზრისით ენებში განსხვავებული ვითარებაა (ჯ. ნეემანი), რასაც ქართველურ ენათა მონაცემებიც გვიდასტურებენ. ვფიქრობთ, სვანურს ამ თვალსაზრისით (თავისი უნივერსალური და სპეციფიკური ნიშნებით) უნიკალური ადგილი უჭირავს სხვა ქართველურ ენათა შორის.

სივრცული ლოკალიზაციის აღმნიშვნელი ზმნები სვანურში, მსგავსად ქართულისა, მყარ ლექსიკურ-გრამატიკულ ჯგუფს ქმნიან და ისინი, როგორც წესი, განიხილება მყოფობა-მქონებლობის სემანტიკის გამოხატველ ზმნებთან ურთიერთმიმართებით სხვადასხვა ასპექტის მიხედვით.

მდებარეობის აღმნიშვნელი ზმნები სვანურშიც სივრცეში ადამიანის სამ განსხვავებულ მდებარეობას აღნიშნავს: ვერტიკალურს — **ღგ** „დგას“, ჰორიზონტალურს — **აყურე** „წევს“ და შუალედურს (ე. წ. „მოკეცილს“) — **სგურ** „ზის“. გარდა ამისა, ეს ზმნები გამოიყენება ცხოველთა მდებარეობის, პოზის აღსანიშნავადაც, თუმცა ცხოველებისა და ქვეწარმავლების მდგომარეობა სივრცული მიმართებების ცვლის თვალსაზრისით ადამიანთან შედარებით სვანურში კიდევ უფრო შეზღუდულია. ქართულში ზოგიერთ ცხოველს, რამდენადაც ცნობილია, სამივე პრედიკატი მიემართება (მაგ., *ძალი დგას/წევს/ზის*), ზოგს — ორი (მაგ., *ძროხა დგას/წევს*), ზოგს კი მხოლოდ ერთი (მაგ., *ბაყაყი ზის*) (ნ. ლოლაძე). რაც შეეხება სვანურს, იქ სხვაობა გვაქვს დიალექტების მიხედვით. ზოგიერთ ცხოველს ან სამივე პრედიკატი მიემართება (მაგ., *ჟედ ღგ/აყურე/სგურ* „ძალი დგას/წევს/ზის; *ციცუ ღგ/აყურე/სგურ* (ბზ.) „კატა დგას/წევს/ზის“), ან — ორი (მაგ., *ფური ღგ/აყურე* „დგას/წევს“; *ღუშ ღგ/აყურე* „ჩიხვი დგას/წევს“), ან მხოლოდ — ერთი (მაგ., *ჰერწემ აყურე* (ბქ.) „გველი წევს“), ან საერთოდ ნულთანაა გათანაბრებული და მდებარეობის აღმნიშვნელ ზმნებს ხშირად ქონა-ყოლის აღმნიშვნელი ზმნები ენაცვლებიან. ძაღლის, კატის, მელიის, კვერნის და ა. შ. ჯდომის აღსანიშნავად სვანურში ძირითადად **ხაქუიქუიქუქუქუ** „აცუცქია“

პრედიკატი გამოიყენება, ხოლო ხეზე ყოფნა **ხაკარჩხა/ხაფორცხა** „აცოცია“ პრედიკატით გამოიხატება.

სვანური საგნის (ობიექტის) სივრცული ლოკალიზაციისათვის, ჩვენი დაკვირვებით, რამდენიმე პრედიკატს იყენებს, ესენია: **ლგგ** „დგას“, **ხაგ** „ადგას“, **აყურე** „წევს“, **ზგ** „დევს“, **სგურ** „ზის“, **ქუქი|ხაქიქუ** „ჩატუცქულია“, **ხაფორცხა** „აცოცია“, **ხაბოლა** „აცოცია“, **მიგ** „მიდგას“, **მილჯა** „მირგია“, **მიზ** „მაქვს (ზედმიწ. — მიძევს)“, **ხაჭიდ** „მიყრდნობილია“ და ა. შ. ამათგან **აყურე** „წევს“ ზმნა სულიერის მდებარეობას აღნიშნავს, ხოლო **ზგ** — უსულოსას, რაც შეეხება **ლგგ** „დგას“ ზმნას, იგი სულიერის მდებარეობასაც აღნიშნავს (**ლგგ ამსუალდ** „დგას ადამიანი“, **ლგგ ღუაშ** „დგას ჯიხვი“ და ა. შ.) და, ამავე დროს, უსულოსაც (**ლგგ ქორ** „დგას სახლი“, **ლგგ მეგემ** „დგას ხე“ და სხვ.).

აღნიშნულ პრედიკატთა გარდა, სვანურში საგნის (ობიექტის) სივრცული ლოკალიზაციისათვის გამოყენებულია სენათმეცნიერო ლიტერატურაში პირველად მასდარებად წოდებული (არნ. ჩიქობავა, რ. ჭკადუა): **თიგ** „კისერაწეული, გამართული დარჭობილია ერთ ადგილას, დგას (ზედმიწ. — არჭვია)“, **გლიგ** „უშნო სიმაღლის ადამიანი ერთ ადგილას დგას“, **ფიგ** „გაფარჩხულად დგას ერთ ადგილას“, **კიკიკლიკ** „ყურადღებით, ყურებდაცქვეტილი დგას (მაგ. ქალიშვილი, ფრინველი)“, **გიდიგლიდ** „უშნოდ ამართული დგას (მაგ. ბატი)“, **ბიგ|ბრიგ** „მყარად, მაგრად დგას ერთ ადგილას...“, **ყუყუყუ** „ზის ზარმაცად, უშნოდ“, **თხიკ** „გამხდარი ადამიანი უშნოდ, მოშვებულად ზის...“, **კაჩ** „ფეხზე დგას გამართულად, აღმართულია“ და მრავ. სხვ., რომელთა გამოყენებას სვანურში სისტემური ხასიათი აქვს, თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარი ფორმები მეტაფორული ინტერპრეტაციის შედეგადაა მიღებული. ასევე მეტაფორული მნიშვნელობით არის გამოყენებული შემდეგი მდებარეობის აღმნიშვნელი ზმნები: **აქუიზანე** (ბზ.) „დგას ამაყად“, **ხაბინჯლა** (ჩოლ.) „დგას გაბლენძილი“, **ხაბიტყ** (ჩოლ.) „ზის მოშვებულად (ზედმიწ. — ატყეპია)“...

რაც შეეხება ფრინველებს, მწერებს და ზოგიერთ ქვეწარმავალს, მათ მიემართება ძირითადად ლოკატიური პრედიკატი **ხაგ** „ადგას“, თუმცა ზოგიერთი მწერისა და ქვეწარმავლის აღმნიშვნელი ლექსიკის სივრცული მიმართება სვანურში დიალექტების მიხედვით განსხვავებულ სურათს იძლევა: **ნაპრ ლაჯურაჟი ხაგ** (ბქ.) „ჩიტი ფანჯარაზე დგას („ა-დგ-ა-ს“); **ლეღუს მერ ხაგ** (ბქ.) „ხორცს ბუზი ადგას; **ბუზულ ხაგ ლაჯურაჟი** (ბზ.) „ბუზი ზის („ა-დგ-ა-ს“) ფანჯარაზე“; **მეგემს მეშკარ ხაბოლან** (ბქ.) „ნეს ჭიანჭველები ახვევია („მაცოციან“)“; **ზურალს ჰაშდეკუ ეხბოლან** (ბქ.) „ქალს ხვლიკი ააცოცდა“; **ჭუელს ჰაშდეკუ ხაფორცხა** (ბქ.) „ვეღელს ხვლიკი აცოცია“; **ბუზულ ახსურად** (ჩოლ.) „ბუზი დააჯდა“, შდრ. ბქ. **მერ ლახავან** „ბუზი დააჯდა („და-ა-დგ-ა“); **ბუზულ ხაგ** (ჩოლ.) „ბუზი ზის („ა-დგ-ა-ს“); **პარპოლდ ხაგ** (ბზ.) „პეპელა აზის („ა-დგ-ა-ს“); **უიჯ**

აყურე (ბზ.) „გველი წევს“, მაგრამ უიჯ საბოლოა ვუილას „გველი არის ზღუდეზე („გველი აცოცია ზღუდეს“); უშუალ საბოლოა ვუილას (ბზ.) „ხვლიკი არის ზღუდეზე („ხვლიკი აცოცია ზღუდეს“)“ და ა. შ.

რა შეიძლება ითქვას უსულო ობიექტების მდებარეობის აღნიშვნის შესახებ სვანურში? ამ შემთხვევაში, როგორც საენათმეცნიერო ლიტერატურიდანაა ცნობილი, ტოპოლოგიურ საფუძველზე ობიექტების კლასიფიცირება კიდევ უფრო არათანმიმდევრული ჩანს, რასაც სვანური ენის მასალის ანალიზიც ცხადყოფს. უფრო მეტიც, სვანური ენის დიალექტები ამ მხრივაც ერთგვარ უნივერსალურ ვითარებას ასახავენ.

მოხსენებაში დაწვრილებით იქნება განხილული როგორც ცოცხალი, ასევე არაცოცხალი სამყაროს ობიექტების კლასიფიკაცია (ანუ საგნების, ნივთების მდებარეობის, პოზიციის აღნიშვნა) სვანურში.

ნ ა რ გ ი ზ ა ს უ რ მ ა ვ ა

ნივლი — 2012-2013 (მივლინების ანგარიში)

მივლინება განხორციელდა რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის „საზღვარგარეთ არსებული ქართული მატერიალური და სულიერი მემკვიდრეობის სამეცნიერო კვლევისათვის“ ფარგლებში. ჩვენს მიზანს შეადგენდა მასალების მოპოვება-გადამოწმება ელექტრონული ლექსიკონის შესადგენად. ვიდეომასალები ჩაწერილ იქნა: მურღულსა და მურღულის რაიონის სოფლებში (ისკები ანუ მადენი, ხოსროლი, ოზმანი, ჯვანი, ბუჯური), ბორჩხაში, მარადიდსა და ხებაში, ქლასკურში, ყარაგოლში, დევსქელის ხევის სოფლებში (ბაგინი, დევსქელი, სანათისი).

მასალები ამჟამად გაშიფვრის პროცესშია და ნელ-ნელა გვიწვდება უკმარისობის მწვავე განცდა, რაც თითოეული სოფლიდან წამოსვლის შემდეგ გვიჩნდებოდა — რომ კიდევ ბევრი რამის ჩაწერა შეიძლებოდა.

ჩავიწერეთ მასალები სპონტანური მეტყველებისა და ჩამწერთან დიალოგის ფორმით — ცალკეული მთქმელებისა თუ მთქმელების ჯგუფისაგან, სხვადასხვა ასაკისა და ენობრივი კომპეტენციის

მქონე ინფორმანტებისაგან. ოჯახში ცხოვრება კარგ პირობას ქმნიდა იმისათვის, რომ ადგილობრივ ქართველებთან გვეკონტაქტა და დიალექტურ მეტყველებას დავკვირვებოდით მთელი დღის განმავლობაში. თემატიკური კითხვარის მიხედვით წარმართული დიალოგი საშუალებას იძლეოდა ლექსიკური მასალის შეძლებისდაგვარად სრულად დაფიქსირებისა, რაც, თავის მხრივ, დაგვეხმარება ნიგალის მეტყველების შიდალიფერენციაციული სურათის განსაზღვრაში. წინასწარი ვარაუდით, გამოიყოფა განსხვავებული ერთეულები: 1. ხება-მარადიდის, ბორჩხისა და ქლასკურის მეტყველების, 2. მურღულის რაიონის სოფლების მეტყველების, 3. დევსქელის ხევის მეტყველების, 4. მაჭახლური მეტყველების სახით.

მოვიყვანთ დიალექტური ლექსიკის რამდენიმე საინტერესო ნიმუშს:

ძირი / ზირი — კარტოფილი (მურღული), ხება-მარადიდსა და ქლასკურში მას მიწინაბას ეძახიან.

პოტოტი — მატლი დევსქელის ხევში;

ატოლება — 1. გაყოლა „მდადე დოდოფალ ეეტოლებოდა“; 2. კერძში რისამე ჩამატება, ჩართვა. „წყალში ხარშავ, პატინა შექერ უუტოლაგ“;

შექნა (შეიქნა) — დამწიფება (მურღული), **შექნილი** — მწიფე. სიტყვა „მწიფე“ არ იციან.

პარკი — მარცვალი (ხება-მარადიდი), კურკა (მურღული);

დასმა — დაბადება, ნაშიერის მოგება. „ჩემი დასმა ახსოვს“ (მურღული, დევსქელი);

მოლი — ბალახი, სიტყვა „ბალახს“ არ ხმარობენ;

აწალა — ზვინი...

ყურადღებას იქცევს დიალექტური ფორმები: **გაბა** (< ბაგა); **იჯებნება** — კეთდება: „რძედამ ყველი იქნება, ხაჭო იჯებნება, ერბო იჯებნება“; **გეიზდა** (გაიზარდა); **სხვაბური** — სხვაგვარი; **ჩვენური** — ჩვენებური...

ჩანაწერები საინტერესოა არა მხოლოდ ენობრივი, არამედ კულტუროლოგიური თვალსაზრისითაც.

განსხვავებული, და ამდენად საგულისხმო, აღმოჩნდა დიასპორის წარმომადგენელთა შეხედულებები საქართველოს წარსულისა და მუჰაჯირობის საკითხებზე, რაც მათ შეექმნათ მამა-პაპათა გადმოცემებზე დაყრდნობით.

ჩანაწერებში კარგად ჩანს: მძლავრი ურბანისტული პროცესები, რასაც ისტორიული საქართველოს ბარის სოფლებიც მოუცავს; ჰესის (თურქულად, ბარაჟის) აგებით გამოწვეული ეკოლოგიური ცვლილებები, რასაც, თავის მხრივ, დაუკავშირდა კომპაქტურად დასახლებული ქართული სოფლების დაცლა; ჩანაწერებში გამოთქმულია სურვილი იმისა, რომ საქართველომ რამე უნდა იღონოს თურქეთის ქართული დიასპორის მეტყველების შესანარჩუნებლად და დიალექტის მატარებელთა ქართულ სალიტერატურო და საუბრულ ენასთან ადაპტაციისათვის ხელშესაწყობად.

მ უ რ მ ა ნ ს უ ხ ი შ ვ ი ლ ი

პრევერბიან გარდაუვალ ზმნათა კომბინირებული მნიშვნელობა და ზმნის გრამატიკული სტატუსი

ცნობილია, რომ სტატიკური ზმნა შინაარსობრივად პრევერბს ვერ იგუებს, თუმცა იშვიათად პრევერბი სტატიკურ ზმნასაც შეიძლება დაერთოს (ვგულისხმობთ ისეთ ზმნებს, რომელთა სტატიკურობაც თითქოს სადავო არ არის); პრევერბის დართვით არ იცვლება სტატიკურობის შინაარსი, ზმნის გრამატიკული სტატუსი; პრევერბთა მნიშვნელობა ამ ზმნებში ნეიტრალიზებულია; თითქმის არ იცვლება, ან მეტ-ნაკლებად იცვლება ფუძის მნიშვნელობის ნიუანსები, შ დ რ.:

ჰ გ ა ვ - ს . . . გ რ დ უ გ . ს ტ ა ტ . 1. იმგვარივეა, ისეთივეა, იმნაირია, მისი დარია, მსგავსია; 2. ჩანს, ეტყობა, საფიქრებელია

მ ი - ჰ გ ა ვ - ს . . . გ რ დ უ გ . ს ტ ა ტ . ოდნავ ჰგავს

ჩ ა მ ო - ჰგავ-ს... გრდუფ. სტატ. ოდნავ ჰგავს

უგავ-ს... ჰგავს მისი

მ ი - უგავ-ს... მიაგავს მისი, ჰგავს მისი

ა ჩ ნ ი - ა... გრდუფ. სტატ. ჩანს მასზე, დაჩნეული აქვს... ||

აჩნს

მ ი - აჩნ ი - ა... გრდუფ. სტატ. თვლის რადმე, ჰგონია

გ ა - აჩნ ი - ა... გრდუფ. სტატ. აქვს, ჰყავს

ასევე: ჩან-ს — **მო**ჩანს, უჩანს — **მო**უჩანს, სტკივა — **შე**-სტკივა, შევენის — **შე**შვენის... (პრევერბიანი სტატისტიკური ფორმები დასტურდება ძველ ქართულშიც).

განსხვავებული ვითარება გვაქვს აქვეს/ჰყავს ზმნათა პრევერბიან ფორმებთან. „მოაქვს“ იგივე ზმნაა, რაც „აქვს“, ოღონდ ზმნისწინის დართვით ლექსიკური მნიშვნელობა ეცვალა“ (შანიძე), ლექსიკური მნიშვნელობის ცვლა ეხება ჰყავს სტატისტიკური ზმნიდან პრევერბით წარმოებულ ფორმებსაც (მიჰყავს, მოჰყავს, გაჰყავს და ა.შ.). აქვეს, ჰყავს ზმნათა პრევერბიანი ფორმების მნიშვნელობებში დინამიკა ამკარაა და ეს ზმნების ქეგლისეული სემანტიკური და გრამატიკული განმარტებებიდანაც ჩანს:

გ ა ა ქ ვ - ს... გრდმ. ეზიდება, მოჰყავს-ს... გრდმ. ამოჰყავს მალა, მოჰყავს ქვევიდან ზევით და სხვ. თუმცა ქეგლში სხვა შემთხვევაში (მიაქვს, მოაქვს...) პრევერბიანი ფორმები გარდაუვალ სტატისტიკურ ზმნებადაცაა დახასიათებული; ამ განსხვავებულ დახასიათებებს განსხვავებული ხედვები განაპირობებს: თუ პრევერბის მნიშვნელობიდან ამოვალთ, ზმნა დინამიკური, საშუალო გვარის, ან გარდამავალი იქნება; თუ ფუძის მნიშვნელობას გავითვალისწინებთ, გარდაუვალი და სტატისტიკური.

განსამარტავი პრევერბიანი მოაქვს, მოჰყავს ტიპის ზმნათა ლექსიკურ განმარტებებში აქცენტი ძირითადად რეალური სუბიექტის (გრამატიკული ირიბი ობიექტის) მოძრაობის, გადაადგილების მიმართულებაზეა გაკეთებული: ააქვს — ზევიდან მიაქვს, ამოჰყავს — მოჰყავს მალა, მოჰყავს ქვევიდან ზევით და სხვ. უფრო

ზუსტი და ზედმიწევნითი ჩანს ის განმარტებები, რომლებშიც ორი მოვლენის — რაღაცის (ვიღაცის) ფლობისა (სტატიკა) და მასთან ერთად მოძრაობის (დინამიკა) — ერთდროულობაა გამოხატული:

მი აქვ-ს... გრდუვ. სტატ. მიდის და თან აქვს...

მო აქვ-ს... გრდუვ. სტატ. მოდის და თან აქვს...

ორი მოვლენის ერთდროული, ჯამური აღნიშვნა, ქართულში მხოლოდ სტატიკურ აქვს, ჰყავს ზმნათა პრევერბიანი ფორმების მახასიათებელი არ არის; პრევერბები სხვა გარდაუვალ ზმნებსაც დაერთვის, რომლებიც პრევერბების დართვით კომბინირებულ მნიშვნელობას იძენენ:

მოიმღერის — მოდის და თან მღერის, მოლაპარაკობს — მოდის და თან ლაპარაკობს (ბ. რუდენკო); ასეთი ზმნები ქართულში უჩვეულო არ არის: კივი-ს და მიკივი-ს „მიდის და თან კივის“... ასევე: მი-ბუზღუნებს — მო-ბუზღუნებს, მიბზუის — მობზუის, მიბარტყუნებს — მობარტყუნებს, მიგოგავს — მოგოგავს და სხვ., ინვერსიული უხარია ახალ ქართულში ყველა პარამეტრით სტატიკური ზმნა; პრევერბის (მი-, მო-) დართვით (მიუხარია, მოუხარია) და, შესაბამისად, კომბინირებული მნიშვნელობის შექმნით ის სტატიკურადვე რჩება — უნარჩუნდება ინვერსიული წყობა და დრო-კილოთა ნაკლული პარადიგმა. ასევეა აქვს, ჰყავს ზმნის პრევერბიანი ფორმებთანაც.

თ ე ა ტ ე ტ ე ლ ო შ ე ი ლ ი

სახელური ტრანსლაციის (ადიექტივაცია-სუბსტანტივაციის) მარკერები

ტერმინ „ტრანსლაციით“ აღინიშნება გრამატიკული მოვლენა, როდესაც სრულმნიშვნელოვანი სიტყვა ერთი გრამატიკული „კლასიდან“ („კლასის“ სინონიმურად გამოვიყენებთ „მეტყველების ნაწილსაც“) გადადის მეორეში.

ტრანსლაციის შედეგად მიღებული სიტყვის ამა თუ იმ „კლასისადმი“ კუთვნილების მიხედვით გამოიყოფა ტრანსლაციის სახეები, რომელთაგან ჩვენ სუბსტანტივაციასა და ადიექტივაციას შევვხებით. სუბსტანტივაციის, როგორც გრამატიკული მოვლენის, არსი ამა თუ იმ მეტყველების ნაწილის გაარსებითებაში მდგომარეობს. ადიექტივაცია კი წარმოადგენს რომელიმე მეტყველების ნაწილის ზედსართავის ფუნქციით გამოყენებას.

სიტყვათა ტრანსლაცია ხორციელდება როგორც მორფოლოგიური ელემენტების (მაგ., **ქუდ-ი** > **ქუდ-იან-ი**) გამოყენებით, ისე წინადადების მოდელში დაკავებული ადგილის (მაღალ გოგონას კაბა აცვია, **დაბალს** — შარვალს) გავლენით. ამგვარად ჩვენი ინტერესის სფეროში შემოდის ტრანსლაციის (სუბსტანტივაცია-ადიექტივაციის) მორფოლოგიური საშუალებანი და, შესაბამისად, მასუბსტანტივებელი თუ მაადიექტივებელი ტრანსლაციები.

უნდა აღინიშნოს, რომ ტრანსლაციისთვის (სუბსტანტივაცია-ადიექტივაციისათვის) ენა იყენებს სხვადასხვა მორფოლოგიურ ინვენტარს. მაგალითად, სიტყვაწარმოქმნელი აფიქსები ახალი ლექსიკური ერთეულის შექმნის პარალელურად ხშირად სიტყვის მატრანსლირებელ ელემენტებადაც გვევლინებიან (შდრ.: **ქუდ-ი** (არს. სახ.) + **-იან** > **ქუდ-იან-ი** (ზედს. სახ.). ხდება ისეც, რომ სიტყვაწარმოქმნელი აფიქსების დართვით მხოლოდ ახალ ლექსემას ვიღებთ „კლასის“ ყოველგვარი ცვლილების გარეშე (შდრ.: **მწვანე** (ზედს. სახ.) + **-იან** > **მწვან-იან-ი** (ზედს. სახ.). ტრანსლაციის კვლევისათვის საინტერესოა ახალ სახელთა წარმოქმნის მხოლოდ ის შემთხვევები, რომლებიც რეზულტატიურად თავდაპირველისგან განსხვავებული „კლასის“ სიტყვების მიღებას გულისხმობს.

ტრადიციულად სახელთა მაწარმოებლებს სემანტიკური ნიშნით აერთიანებენ. ამგვარ კლასიფიკაციას გარკვეული სამსახური შეუძლია გაუწიოს ტრანსლაციის კვლევას, რამდენადაც მიღებული ლექსემის სემანტიკა ხშირად განაპირობებს მეტყველების ნაწილთა ამა თუ იმ ჯგუფისადმი მისი მიკუთვნების საკითხს.

მატრანსლირებელ ელემენტებად გვხვდება ბრუნვის ნიშნებიც. ასეთ შემთხვევაში ბრუნვის ნიშნებს აღარ აქვთ მიმოსახრელი დანიშ-

ნულება (მაგ., **გულ**-ი (არს. სახ.) > **გულად**-ი (ზედს. სახ.). ტრანს-
ლაციის მარკერებად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს თანდებულებიც
(მაგ., **ვაზ**-ი (არს. სახ.) > **ვაზისებრ**-ი (ზედს. სახ.).

ზემომოყვანილი მცირერიცხოვანი მაგალითებიც კი მოწმობს,
რომ ქართული ენა სახელური ტრანსლაციისთვის გამოიყენებს ნაირ-
გვარ საშუალებებს. მოხსენებაში ვრცლად განვიხილავთ ტრანსლირე-
ბის თითოეულ სახეს, გამოვყოფთ მასუბსტანტივებელ თუ მადიექ-
ტივებელ ტრანსლაციებს და წარმოვადგენთ კვლევის შედეგად მი-
ღებულ დასკვნებს.

ნ ა თ ი ა ფ ო ნ ი ა ვ ა

აფხაზური აფსთაზაარა „სიცოცხლე“ სიტყვის ეტიმოლოგიური ანალიზისათვის

აფხაზურში დასტურდება ლექსემა **აფსთაზაარა** „სიცოცხლე,
ცხოვრება“. ჩვენი აზრით, აფხაზური **აფსთაზაარა** კომპოზიტია, კერ-
ძოდ, მიღებული სულის აღმნიშვნელი სიტყვის **ა-ფსგ** და
ა-თა(ზაა)რა „რამეში ყოფნა“ მასდარის შეერთებით. ორივე მათგანი
საერთო აფხაზურ-ადიღური სიტყვაა.

როგორც ჩანს, კომპოზიტი **აფსთაზაარა** მომდინარეობს
აფსთა(ზაა)რა ფორმისაგან, **გ** ხმოვნის ჩავარდნითა და ზოგადობის
საერთო **ა-** პრეფიქსის გამოყენებით.

ამდენად, აფხაზური **ა-ფსთაზაა-რა** „ცხოვრება, სიცოცხლე“
ზედმიწევნით ნიშნავს „სულის შიგ ყოფნას“. **სფფსგ თანაწე** ისთაჟუბ
სფფჰა თინათინ ჰუნთქარს დყასწარც „სანამ ცოცხალი ვარ („სული
მიდგას“), მინდა ჩემი ასული თინათინ მეფედ ვაკურთხო“. მოტივა-
ცია ნათელია. სიცოცხლე სულის თვისებაა. სულის მქონე არსება
ცოცხალია, არმქონე — არაცოცხალი, მკვდარი.

აფხაზური **ა-ფსთაზაა-რა** „სიცოცხლე“ სტრუქტურულ-სემანტიკური შესატყვისისა ქართველურ ენებში დადასტურებული კომპოზიტებისა (ქართ. **სულდგმულ-ი**, ზან. (მეგრ.) **შურდგუმლ-ი**, სვან. **ქჷნილიმგენე II ქჷილიმგენე**) და იდიომებისა (ქართ. **სულის დგმა**, ზან. (მეგრ.) **შურიშ ინოდგმა**, (ლაზ.) **შური გედგამუ II დოლოდ-გიმუ**, სვან. **ქჷინიშ ლიგნე**), რომლებიც გადატანითი მნიშვნელობით „სიცოცხლეს, ცხოვრებას“ აღნიშნავენ.

მ ე დ ე ა ლ ლ ო ნ ტ ი

ბუნებითი და გრამატიკული დროის ქრონომეტრული ურთიერთმიმართებისათვის ქართულში
(ქართ. **მომავალი-ს** საღვთისმეტყველო ასპექტები)

1. დროის სამი გრადაციის ქართულ სახელდებაში — **ახლანდელი, აწმყო** („ვინც ან რაც *მოდის, სვლაშია, არის*“), **წარსული** („ვინც ან რაც *წავიდა, იყო*“) და **მომავალი** („ვინც ან რაც *მოვა, იქნება*“) — აღბეჭდილია, ერთი შეხედვით, პარადოქსული ლექსიკურ-სემანტიკური არჩევანი, კერძოდ: **„მომავლის, მომავალი დროის“** სემანტიკა იტვირთა არა **სვლა** ზმნის მომავალი დროის მიმდევობამ — **მოსასვლელი** ან **მოსავალი** (= „ვინც ან რაც *მოვა; რაც შემდეგ იქნება*“), არამედ ამავე ზმნის **ახლანდელი დროის** მიმდევობამ — **მომავალი** (= „ვინც ან რაც *მოდის*“), რომელსაც, როგორც მოსალოდნელი იყო, უნდა დაკისრებოდა **„აწმყოს, ახლანდელი დროის“** სემანტიკა (შდრ.: ***მომავალი** „ვინც ან რაც *მოდის, სვლაშია, არის*“, **წარსული** „ვინც ან რაც *წავიდა, იყო*“ და ***მოსასვლელი//მოსავალი** „ვინც ან რაც *მოვა, იქნება*“).

რატომ ან როგორ შეიძინა **„მომავლის, მომავალი დროის“** სემანტიკა **„ახლანდელის, აწმყოს“** მნიშვნელობის მქონე მიმდევობამ — **მომავალი?**

II. წმიდა სახარებაში ქართ. **მომავალი** წარმოდგება როგორც თავისი ამოსავალი სემანტიკით — „ვინც ან რაც **მოდის**“ (მათე 11, 3; 21, 9; მარკოზი 11, 9; ლუკა 19, 38; იოანე 12, 13), ისე შეძენილი, მეორეული მნიშვნელობით — **მომავალი დრო, მყოფადი**; რაც ახლანდელ დროს მოსდევს, რაც **შემდგომ იქნება**“ (იოანე 16, 13; 18,4; ლუკა 18, 30; 21, 26 და სხვა).

მომავალი, თავისი ამოსავალი მნიშვნელობით „ვინც ან რაც **მოდის**“, იხსენიება საზეიმო მოკითხვაში: **„ოხანა! კურთხეულ არს მომავალი სახელითა უფლისათა!“** (მათე 21, 9; იოანე 12, 13; მარკოზი 11, 9; ლუკა 19, 38), რომელიც მოხმობილია 117-ე ფსალმუნიდან (ფსალმუნი 117, 26). წმიდა დავით მეფსალმუნე სამადლობელ გალობას უსაზღვრო სიხარულით უძღვნის უფალ ღმერთს, რომელმაც ისმინა ვედრება ისრაელისა და მტრებზე გაამარჯვებინა მათ.

ეკლესიის წმიდა მამები ერთხმად აღიარებენ, რომ მტრებზე გამარჯვებულის ამ ფსალმუნისეულ სახეში გამჭვირვალედ იხილება უფალი იესო ქრისტე — მესია, ძე დავითისა, კაცთა მოდგმის მტრის მძლეველისა, რასაც წმიდა სახარებაში თავად უფალი გვიმოწმებს (მათე 23, 39). საგანგებოდ განიმარტება ამავე საზეიმო მოკითხვაში მოხსენიებული **მომავალ**-ის ამოსავალი სემანტიკის („ვინც მოდის“) საღვთისმეტყველო შინაარსი: „კეთილად არის ნათქვამი: **მომავალი**, და არა — **მოსული** ან **მოსასვლელი**, რადგან **უფალი მარადის მოდის** და ეცხადება კაცთა მოდგმას (თუმცა არა ხორციელად); იგი მოდის თავისი ღმრთაებრივი მოსვლით და აღაგსებს ცას და ქვეყანას“ (ზილაბენი).

მაშასადამე, ფსალმუნისეული საზეიმო მოკითხვით წმიდა სახარება ახალადთქმისეულ სათქმელს გვამცნობს: იერუსალიმში დიდებით შესული იესო ნაზარეველი არის არა მხოლოდ ის ნაწინასწარმეტყველები მესია, რომელსაც ამდენ ხანს ელოდებოდნენ, და არც მხოლოდ ის, ვინც ამ დღეს მოდის (შემოდის) იერუსალიმში, და არც ის არის, ვინც კვლავაც მოვა, არამედ იგია, რომელიც — **მარადის მოდის!**

ნეტარი აგვუსტინეს სწავლებით, შესაქმისეული (ბუნებითი) დრო სუბიექტურია, ვინაიდან სულის უშუალო ჭკვრეტის „საგანი“ მხოლოდ **აწმყო** და სულის მიერ **აწმყოშივე** აღვიქვამთ **მომავალსაც** და **წარსულსაც**. ამიტომ, სულის მიერ ჩვენ აწმყოში გჭკვრეტთ და რეალურად განვიცდით არა მომავალს, არამედ **მომავლის მოლოდინს**, რომელიც, აგვუსტინესეული ფორმულირებით, არის **აწმყო მომავალისა**.

III. გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ბუნებითი და გრამატიკული მომავალი დროის აღმნიშვნელი ქართ. **მომავალი**, თავისი მორფოლოგიური წარმოებით (ახლანდელი დროის მიმღეობა: „ვინც ან რაც **მოღის**“) და ორკეცი წინააღმდეგობრივი სემანტიკით („ვინც ან რაც **მოღის**“ ↔ „ვინც ან რაც **მოვა, იქნება**; მომავალი დრო“), სრულად აღბეჭდავს საღვთისმეტყველო შინაარსს, რომელიც ერთდროულად იტევს როგორც „შორეულ დროში გაწეილ, აწმყოთი აქტუალიზებულ“ გრადაციას (**აწმყო მომავალისა**), ისე „მოლოდინით შეკუმშული“ **მომავლის** მესიანისტურ-ესქატოლოგიურ განცდას („მომავლის მოლოდინს“).

ნ ა ტ ო შ ა ვ რ ე შ ი ა ნ ი

მიმართვისათვის სვანურში

მიმართვა განკერძოებულ სიტყვათა ჯგუფში ერთიანდება და სინტაქსურად არ არის დაკავშირებული წინადადების წევრებთან, ვინაიდან განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები (სიტყვათშენაერთები) არ წარმოადგენენ წინადადების უშუალო ნაწილს, მათ განკერძოებული ადგილი უჭირავთ.

სვანურში მიმართვის ფორმები ემთხვევა სახელობითის ფორმებს: „სვანურში წოდებითი ფორმა არ არის. იგივეა გარეგნულად, რაც სახელობითი. განსხვავება შეინიშნება ინტონაციასა და საძახებელ შორისდებულებში: ინტონაცია იმდენად ძლიერია, რომ სიტყვა მარცვალს კარგავს“ (თოფურიან).

მიმართვა არსებითი სახელით გადმოიცემა. მოუბარი პირის ადრესატი, ძირითადად ვინ ჯგუფის სახელებია, აქედან გამომდინარე, მიმართვად ძალიან ხშირია ადამიანთა საკუთარი სახელები, აგრეთვე სქესისა და წოდების აღმნიშვნელი სიტყვები:

გიე! ალ ბეჩ ესერ ქუთ ხასჩქარე მიჩ (ბზ., სვან. ქრესტ., 92) „გიე! ეს ქვა მაჩუქეო მე“.

ფუსნ, ისგუან ხოჩა მიშგუათ დნსმა ხოყრა (ლმზ., იქვე, 258) „ბატონო, შენზე მეტი სიკეთე ჩემთვის არავის გაუყეთებია“.

მიშგუ ხენჭ, მი ლქმათე ოდრინე (ბზ., იქვე, 163) „ჩემო ცოლო, მე საშოვარზე წავალ“.

ზღაპრებსა და ლეგენდებში მიმართვა არცთუ იშვიათად გვხვდება რა ჯგუფის სახელებთანაც (როგორც სულიერ, ისე უსულო საგნებისადმი), მაგ.:

საბრალ ყურშაჲ, ლაჯტკლებუნდაჲ ისგუი ბოჯი მუნე? (ჩოლ.) „საბრალო ყურშაჲ! დაგენანა ვინც პურის ნატეხს გაჭმევდა?“

ა **ხალიჩა, სი ბედნიერ,** ზითინახანტყანან ემსგუირ (ბქ., იქვე, 22) „ა ხალიჩავ, შე ბედნიერო, მზეთუნახავთან დამსვი“.

სვანურში, ქართულის მსგავსად, ხშირია მიმართვის სხვა მეტყველების სახელებით გადმოცემის შემთხვევებიც. ეს მოვლენა გვაქვს იმ შემთხვევაში, თუ არსებითი სახელი გამოტოვებულია და, შესაბამისად, ზედსართავი სახელი და ნაცვალსახელი არსებითი სახელის მნიშვნელობით გვევლინება, მაგ.:

ტიშარუ, შომად ჯაკუხ ცუილდ ლირდე? (ჩოლ.) „ტილიანებო, როდემდე გინდათ უქმად ყოფნა?“

მინ ესერ **ღარიბ,** **მინ** ესერ ეჯეი ი **მინ** ამეი (ბქ., სვან. ქრესტ., 188) „თქვე ღარიბებოო, თქვენ ისე და თქვენ ასეო“.

მოხსენებაში განხილული იქნება მიმართვის ადგილი წინადადებაში, ასევე — ატრიბუტული და სუბსტანტიური განსაზღვრებით გავრცობილი მიმართვის ფორმები.

საყვირის შესატყვისისათვის მეგრულში

ქართ. **საყვირ**-ი ქველში განმარტებულია ამგვარად: 1. მაღალ-ხმიანი ჩასაბერი მუსიკალური ინსტრუმენტი ლითონისა; 2. სასიგნალო ხმის გამომცემი მექანიკური მოწყობილობა. ქარხნის საყვირი; 3. გადატ. ასეთი მოწყობილობის ხმა (ქველ VI) || ძვ. ქართ. **საყვრ**-ი (აბულაძე, სულხან-საბა ორბელიანი).

საყვირ-ი წარმოქმნილი სიტყვაა, ნაწარმოებია **ყვირ**- (***ყუირ**-) ზმნური ძირისაგან **სა**- დანიშნულების მაწარმოებელი აფიქსის მეშვეობით (სა-ყვირ-ი — ე. ი. „რითაც უნდა იყვირო“). შდრ. ქართ. **ყვირ**-ი-ს „ყვირილი გაუდის, ხმამაღლა იძახის, დიდ ხმას გამოსცემს“ (ადამიანი) (ქველ VII).

ქართული **საყვირ**-ი || **საყვრ**-ის მნიშვნელობით მეგრულში დასტურდება **ოყე** „საყვირი, ბუკი“ || **ოყელია** „ბატარა საყვირი, ბუკი რქისა ან ხისა“ (ქაჯაია II). შხვა **ოყე** დო **ოყელიას** ოძახინე: ბუტუ, ბუტუ „სხვა ბუკსა და საყვირს აძახებინე: ბუტუ, ბუტუ“ (ქაჯაია IV).

დასახელებული საკრავი დანიშნულების მიხედვით სხვადასხვაგვარი იყო: 1. **სადღესასწაულო (საუქვო)**; 2. **ხალხის შესაკრები**; 3. **დილით ხალხის შესაკრები**; 4. **ომის, ჯანყის (ბუნტის)**; 5. **გაჭირვების და განიზვნის**; 6. **შეიარაღებული გამოცხადების**; 7. **გადასაცემი (გინაჩამალი)**; 8. **კაცის გადაცემის ან ნათვალავის**; 9. **გადაცემის**.

საანალიზო ფუძეები გვხვდება შესიტყვებებში:

ოყელიაშ ძახი „ბუკის ხმიანობა, ბუკისცემა — შურუბუმობის რიტუალის ნაწილი || **ოყეშ ძახი** „ბუკის ხმა, ბუკის ხმიანობა; ხატი-საგან დამიზნებულის გამოლოცვის აუცილებელი ნაწილი“ (ქობალია).

ოყეშ ხელირდუა „ბუკისცემა — შურუბუმობის დღესასწაულზე“ (ქობალია).

ეს ფუძე გამოვლენილია იდიომატურ გამოთქმაში: **ოცე კაჩი** „ყვირილის მოყვარული, — ყვირია კაცი“ (ქაჯაია III).

გვიქობთ, მეგრ. **ო-ც-ე** სტრუქტურული შესატყვისია ქართ. **სა-ყვირ-** II **საყვრ-**ისა. ის ქართულის მსგავსად წარმოქმნილი სიტყვაა, ნაწარმოებია **ო-** — **ე** დანიშნულების აფიქსებით, ფარდია ქართ. **სა-**პრეფიქსისა, რომელიც გამოვლენილია **სა-ყვირ-** II **სა-ყვრ-** ფუძეში. ქართული ფუძე ემყარება **ყვირ-** (ყვირ-ი-ს, ყვირ-ილ-ი) II ძვ. ქართ. **ყვრ-** (**ყვრ-ილ-ი**) ძირს, ხოლო მეგრულისთვის ამოსავალი უნდა იყოს **ცი-** (**ცი-ან-ს**) „ყივის (მამალი)“, მი-ო-**ცი**-უ „იყივლა (მამალ-მა)“. **ცი-ონ-**ი „ყივილი“.

ვაჟა შენგელია

ოდნობითი ხარისხის გამოხატვისათვის სხვადასხვა სისტემის ენებში

ოდნობითი (კნინობითი) შინაარსი აფიქსების საშუალებით სხვადასხვა სისტემის მრავალ ენაში გადმოიცემა, რისთვისაც გამოიყენება როგორც პრეფიქსი და სუფიქსი, ისე კონფიქსი. ისიც აღსანიშნავია, რომ ოდნობითი შინაარსის გამომხატველ ზედსართავ სახელებს ზოგი მკვლევარი ხარისხის ფორმებად მიიჩნევს, ზოგი — ჩვეულებრივ სიტყვაწარმოებად.

ქართველურ ენებში მკვლევართა მეტი წილი ზედსართავი სახელის ხარისხთა სისტემაში ოდნობით ხარისხსაც მოიაზრებს. მაშინ, როდესაც ქართულსა და მეგრულ-ლაზურთა ენის მეგრულ დიალექტს ოდნობითი ხარისხის კონფიქსური წარმოება ახასიათებს (**მო** — **ე**, **მო** — **ო**), სვანურში გვხვდება სამივე ტიპის (პრეფიქსული, სუფიქსური, კონფიქსური) წარმოება, ამასთან, დიალექტები მეტად ჭრელ სურათს წარმოგვიდგენენ (გ. გაზდელიანი). ქართველურ ენებში პრეფიქსული ელემენტების (ქართ.-მეგრ. **მო-**, სვან. **მგ-**) მატერიალური ერთიანობა ცხადია.

მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათაგან ორგანული წარმოების ოდნაობითი ხარისხის ფორმები ამა თუ იმ სახითა და მასშტაბით სამივე ჯგუფის ენაშია წარმოდგენილი: აფხაზურში ოდნაობით ხარისხს პრეფიქსი **ც'გ-** გამოხატავს, ადიღეურში — სუფიქსი **-შაჲ**, უბიხურში — **-ყ'ა**, ჩეჩნურში — სუფიქსი **-ო**, ბაცბურში — **-კა**, ხუნძფურში — **-აბ...** ოდენპრეფიქსული წარმოება მხოლოდ აფხაზურს მოეპოვება.

ოდნაობითი ხარისხის (**resp.** ზედსართავი სახელის ხარისხის) ფორმათა წარმოებაში იბერიულ-კავკასიურ ენათათვის ამოსავალი ვითარების წარმოჩენა შემდგომ კვლევას საჭიროებს.

კავკასიაში გავრცელებულ არაიბერიულ-კავკასიურ ენათაგან ოდნაობით ხარისხს გამოყოფენ სომხურში (სუფიქსი **-avun**); ოდნაობითი შინაარსის ზედსართავი სახელები იწარმოება ოსურში (სუფიქსი **-gomau**), რუსულში (სუფიქსი **-оватый**), თუმცა მათ ხარისხის ფორმებს არ მიაკუთვნებენ.

ოდნაობითი ხარისხის ფორმებს, რომელთა წარმოება აზერბაიჯანულში სუფიქსურია (ერთ-ერთი მათგანია **-rag**), შედარებით-კნინობით ფორმებს უწოდებენ.

ოდნაობითი შინაარსის გადმოცემა სუფიქსების საშუალებით შესაძლებელია გერმანულში, ფრანგულში, ინგლისურში..., სხვა ოჯახის ენებშიც.

ამრიგად, ოდნაობითი (კნინობითი) შინაარსის ზედსართავი სახელები მრავალ ენაში დასტურდება, თუმცა მათ სპეციალისტების მიერ სხვადასხვა კვალიფიკაცია ეძლევა. საკითხი იმის მიხედვით წყდება, თუ ზედსართავი სახელის ხარისხის ცნების როგორ განმარტებას ემყრება მკვლევარი... ჩვენთვის მისაღებია ის თვალსაზრისი, რომელიც „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ VII ტომშია წარმოდგენილი (რედაქტორები: ი. გიგინეიშვილი, ბ. ფოჩხუა): **ხარისხი არის „ზედსართავი სახელებისა და ზმნისართების ფორმა, რომელიც მიუთითებს ამ ზედსართავით ან ზმნისართით გამოხატული თვისების მეტ-ნაკლებობაზე“** (ხაზგასმა ჩვენია — ვ. შ.). შესაბამისად, დერივაციის შედეგად მიღებული ოდნაობითი შინაარსის გამოხატველი ზედსართავისა თუ ზმნისართის ყველა ფორმა ოდნაო-

ბითი ხარისხის ფორმებად მიგვაჩნია.

ოდნაობითი შინაარსი აღწერიდაც შეიძლება გადმოიცეს — ზედსართავ სახელებთან სიმცირის აღმნიშვნელი სხვადასხვა სიტყვის შეხამებით; ასეთი შემთხვევების განხილვა შემდგომში ივარაუდება.

იზა ჩანტლაძე, ნინო ნაკანი

ქართული ნატურმედიცინის ტერმინოლოგიურ კვლევასთან დაკავშირებული პრობლემები

ხალხურ სამედიცინო ხელოვნებას ოდითგანვე უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა როგორც ჩვენში, ისე უცხოეთში. მარტო ის რად ღირს, რომ კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში 500-ზე მეტი „სამკურნალო წიგნია“ დაცული, ხოლო „მკურნალთა მეფის“ — ავიცენას მიერ 785 მცენარეული, ცხოველური თუ მინერალური საშუალებანი ჩვენამდე ორი ტომის სახითაა მოღწეული და ათასწლოვან ტრადიციებზე მიუთითებენ. მთელ მსოფლიოში სახელმძღვანელო ჩინურმა ნემსთერაპიამ ნაწილობრივ შეიძლება გავახსენოს საქართველოში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ნემსები, სავარაუდოდ, ჭრილობათა გასაკერად რომ გამოიყენებოდა. სვანეთში ეგზემას მკურნალობდნენ ე. წ. „თეთრ ძარღვებზე“ (პერიფერიულ ნერვულ ბოჭკოებზე) ნემსის ჩხვლეტით, რაც, აგრეთვე, მოგვაგონებს ჩინურ აკუპუნქტურას. ასევე ცნობილია ჰეკატეს ბალის მცენარეთაგან დამზადებული სასწაულმოქმედი წამლები, რომლებსაც ძველი კოლხები წარმატებით ხმარობდნენ სამკურნალოდ (შენგელია).

ხალხური მედიცინის შესწავლის თვალსაზრისით საკმაოდ იშრომეს ქართველმა მედიკოსებმა და ეთნოლოგებმა, ლინგვისტები კი შედარებით მოკრძალებულად გამოვიყურებით. არაერთი ობიექტური თუ სუბიექტური მიზეზის გამო, დღემდე სათანადოდ ვერ გამოვიკვლიეთ ნატურმედიცინის ტერმინოლოგია ყველა ქართველური ენის

(განსაკუთრებით „მოგიკოჭლებთ“ ლაზურის შესწავლის მხრივ!) თუ მათი დიალექტური მონაცემების გათვალისწინებით, რაც განსაკუთრებით საშუაია ზეპირი მეტყველების შემთხვევაში, მით უფრო, თუ ეს მეტყველება, უამთა უკუდმართობის გამო, მოწყვეტილია მშობლიურ ფესვებს. ენაც და ნატურმედიცინაც ერის კულტურის შემადგენელი ნაწილია, ამიტომაც, ვფიქრობთ, ხაზგასასმელია ის ფაქტი, რომ იმ ვითარებაში, როდესაც თურქულმა ენამ ლამის წალეკოს თურქეთში მცხოვრებ ეთნიკურ ქართველთა მეტყველება, ქართულშიც და ლაზურშიც სამკურნალო ფლორისა და ფაუნის ტერმინოლოგია დღემდე, ძირითადად, ქართულია ან — ლაზური, არაერთთაობაგამოვლილი.

მაშასადამე, როგორც ჩანს, სხვა უმნიშვნელოვანეს ფაქტორთა გვერდით ქართველი ერის ერთიანობის სახეს ტრადიციული მედიცინის წამლები, მეთოდები, ხერხები და ტერმინოლოგიაც განსაზღვრავს. ამიტომ სულაც არაა გასაკვირი, რომ საქართველოში სახალხო მკურნალს უდიდეს პატივს სცემდნენ — სვანეთში მას **გიშვიღნებთ** („მიწაზე ღმერთი“)საც კი უწოდებდნენ (ბურღული).

დიდი ივანე ჯავახიშვილი ბრძანებდა: „ძველი ქართული სამკურნალო მწერლობის მეცნიერული შესწავლა და გამოქვეყნება ძნელი ამოცანაა, რისთვისაც საჭიროა ორგვარი ცოდნა — სამკურნალოც და ისტორიულიც; ამასთანავე, ძველი ქართული სათანადო სამეცნიერო ენა და ტერმინოლოგიაც უნდა ესმოდეს კარგად იმ პირს, რომელიც ასეთ მიზანს დაისახავს“.

დასავლური ქართული დიალექტების კვლევისას აუცილებლად უნდა მიექცეს ყურადღება არა მხოლოდ ზანური ენის ანარეკლს (რაც აქამდეც მიმდინარეობდა მეტნაკლებად), არამედ სვანურსაც. ასე მაგალითად: მესხურ-ჯავახურში **ჰყურტ**-ვა „დაწაფებით სმას“ ნიშნავს, ხოლო ლეჩხუმურში მა-**ჰყურტ**-იას „მაქრიანი დიაბეტიით დაავადებულს“ უწოდებენ, შდრ. ძვ. ქ. **წყურტ**-ი „სნეულობა არს, რომელი მრავალს წყალსა ასმევს კაცს და განახმობს სიმჟლით“ (საბა), **ჰყურტ**-ი (დ. ჩუბინ.). მეგრულში დღეს გვხვდება ამ ძირის სინა ვარიანტი **წყურტ**-ი||წყიურტ-ი, აჭარულში კი **ჰყურტ**-ი/წყურტ-ა, რაც მოულოდნელია. სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით, ივარა-

უდება, რომ მოსალოდნელი ზანური შიშინა ფორმა შემონახული უნდა იყოს ლეჩხუმურ დიალექტში (ჩუხუა), ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ სვანური ენის ჩოლურულ მეტყველებაში დადასტურებული **წყურ-მუტ** ლექსემაც („ძლიერი სურვილი წყლის დაღვინა“), რომელიც კომპოზიტად შეიძლება იქნეს გააზრებული („მეტი წყალი“?), უნდა ჩავთვოთ **წყურტ- / ჭყურტ-** ძირთა ანალიზში. დღეს **ჭყურტ-**ი / **ჭყურტ-**ა გურულ და აჭარულ დიალექტებში გვხვდება სრულიად სხვა სემანტიკითაც, რაც, სამწუხაროდ, არ არის გათვალისწინებული სამეცნიერო ლიტერატურაში, ხოლო, ასე რომ მომხდარიყო, ალბათ, შესადარებელ ძირთა სტრუქტურული ანალიზის შედეგად მიღებული ეტიმოლოგიაც განსხვავებული იქნებოდა.

პროფესორ რამაზ სურმანიძის მიერ მაღალმთიანი აჭარის სოფელ აგარაში აღმოჩენილ კარაბადინში (XVIII ს.) ჭყურტის („შაქრია-ნი დიაბეტის“) წამალზეც კია მსჯელობა: „მოიტანე მყავე ბროწეულის თავბოლო, დაალბე, გამოსწურე და წყლით ასვი“ (სურმანიძე). ტექსტში ამ ლექსემის შიშინა ვარიანტის არსებობის (და კიდევ სხვა მონაცემთა) მიხედვით ჩვენ შესაძლოა ვივარაუდოთ მისი შექმნის საღაურობაც.

თუშურ დიალექტში **მარგ-**ი „თხის სნეულების“ აღმნიშვნელია, ხოლო ძველ ქართულში **მარგ-ულ-**ი „უმრთელებელ წყლულს“ გადმოსცემს, ჭიზიყურსა და ხევსურულში კი — „სახსრების ავადმყოფობაა, სახსრის ძვლის ჩირქოვანი, განუკურნებელი იარა“. მოსალოდნელია, რომ „მარგიმუშის“ პირველი კომპონენტი სემანტიკურად ამ ფუძესაც უკავშირდებოდეს.

ქართველურ ენათა დიალექტების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ საერთოქართველური ფუძენის არსებობის სავარაუდო ეპოქის მონაცემი არ გვაქვს არც სახალხო და არც ოფიციალური მკურნალის აღსანიშნავად. ყველგან ნასესხები ლექსემები (**აქიმი/ეკიმი**, **დასტაქარი**, **დოხტური**) გამოიყენება, ოღონდ საქართველოს მთიანეთში „აქიმი“ მხოლოდ ქირურგსა თუ ტრავმატოლოგს ეწოდება, ხოლო სხვანაირად — ყოველ მკურნალს (მდრ. შანიძე). ხევსურეთში „ტკბილის ჳელის აქიმი“ ჰქვია იმ ქირურგს, რომლის ნამკურნალევი და შეხვეული ჭრილობა ნაკლებად სტკივან, ხოლო შესიტყვება „აქიმს დააყე-

ნებს“ ნიშნავს დაჭრილისთვის ექიმის მიყვანას დამჭრელის ხარჯით. იგივე სიტუაციაა სვანეთში, მაღალმთიან სამეგრელოსა თუ აჭარაში. იმის გამო, რომ აღნიშნულ ტერიტორიებზე უკანასკნელ ხანებამდე არსებობდა მტრის სისხლის აღების ადათ-წესი და, ამასთანავე, რელიეფის სირთულითა ან უგზოობით გამოწვეულ ტრავმებს ხშირი ხასიათი ჰქონდათ, ეთნოტრავმატოლოგები დიდ პატივში იყვნენ. ეს არცაა გასაკვირი! — ისინი ხომ ქართველ ხალხში ტრადიციულად დაგროვილი ემპირიული ცოდნის წარმომადგენლები იყვნენ! კლასიკური ბრინჯაოს ეპოქის სამარხთა არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი დანების გამოყენება ოპერაციებისთვის წერილობითი წყაროებთან დასტურდება (შენგელია), რაც, უპირველეს ყოვლისა, იმას ნიშნავს, რომ საქართველოში ეთნოქირურგია უძველესი დროიდან მოდის.

მკურნალთა გამომხატველი ტერმინების თვალსაზრისით რამდენადმე თავისებურად გამოიყურება „ვეფხისტყაოსანი“; მასში ქირურგის აღმნიშვნელია **დასტაქარი**, რომელიც გენიალურ პოემაში სულ სამჯერ გვხვდება სხვადასხვა ბრუნვისა თუ რიცხვის ფორმით (დასტაქარი — 598,1; დასტაქარ-მან — 894,3; დასტაქარნი — 526,2), ხოლო **აქიმი** ზოგადი მნიშვნელობის ცნებაა და უფრო ხშირად გამოიყენება.

სწორად სეგმენტირებული ფუძეების სტრუქტურული ანალიზის შემდეგ საგანგებო ყურადღება უნდა მიექცეს ქართულ ხალხურ სამედიცინო ტერმინთა სემანტიკურ მხარეს. მათი უმეტესობა ზუსტად და ლაკონურად ასახავს დაავადების უმთავრეს სიმპტომატოლოგიას (ა. ბერიძე). ამჯერად შევეხებით მხოლოდ ერთ-ერთ მათგანს, რომელიც ძველი ქართული ტექსტებიდანვეა ჩვენთვის ცნობილი ავთვისებიანი სიმსივნის — კიბოს სახელწოდებად — ესაა **მ-ჯღ-ომ-ი**, რომელიც აჭარულ და ფშაურ დიალექტებში დღესაც გვხვდება, ოღონდ მიმღებობური **მ-** პრეფიქსის გარეშე (**ჯღ-ომ-ი**).

სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონაში“ **მჯღომი** არის „შიგანში დიდი მუწუკი“, ხოლო აგარული კარაბადინის მიხედვით, „იგი ავთვისებიანი სიმსივნეა“. **ჯღომის** საილუსტრაციოდ თ. გოგოლაურის მიერ მოყვანილი ვაჟასეული ციტატიდან („რამდენს გაუს-

კდა მტყელი, დაემართა ჯდომი“) მთლად ნათელი არაა მისი მნიშვნელობა (გოგოლაური), თითქოს „მტყლის ტკივილი“ იგულისხმება. აჭარაში „მჯდომის“ წამლად ხმარობდნენ „ჯდომის ბალახს“, რომელიც იგივე უნდა იყოს, რაც „ყვავისფრჩხილა“, ციების, ხველისა და მტყლის ტკივილის დროს რომ იყენებდნენ.

პროფესორ აკაკი ბერიძის დაკვირვებით, მაღალმთიანი აჭარის ზოგიერთ კუთხეში **ჯდომი** „გულის უკმარისობაზე მიუთითებს. ამ დაავადებით ავადმყოფს წოლით მდგომარეობაში ყოფნა არ შეუძლია, ამიტომაც დღე-ღამის უმეტეს ნაწილს სკამზე ან სავარძელში ატარებს“.

გულისა და მტყლის ტკივილის ერთი და იმავე მეთოდით მკურნალობის სხვა შემთხვევაც შეიძლება დავადასტუროთ დასავლეთ საქართველოში. ქედის რაიონში აღმოჩენილ ხელნაწერში ისლისებრთა გვარის ერთ-ერთი ბალახის სახელწოდებაა **წი'ელუსალემაი**, რომელსაც ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა ადგილას ხმარობენ მტყლის ტკივილისა და საკვებით მოწამვლის დროს, აჭარაში კი მას იყენებენ „გულზე ჭირების“ (სპაზმების) შემთხვევებში. იმავე კარაბადინში „ჯდომის ხველა“ და მისი მკურნალობის წესებიცაა დასახელებული (სურმანიძე), მაგრამ თავად რა დაავადებასთან გვაქვს საქმე, ეს არაა მითითებული.

-ჯდ- ძირი არც ერთ ქართველურ ენაში არ გვხვდება, ქართულის გარდა, მაგრამ ჩვენი ყურადღება მიიქცია სვანურმა ლექსემამ **ფუჟუ**, რომელსაც ოთხი მნიშვნელობა აქვს: ძირმაგარა (საბალღამე სიმსივნე), ჩიყვი, ხის ნუჟრი და სააბედე სოკო. იგი უნდა უკავშირდებოდეს დასავლურ ქართულ გა-**ფუჟ**-ვა („გაბერვა, გაფხორვა“), ა-მო-**ფულ**-ვა („ამობერვა, ამოზრდა“) და სვანურშივე დადასტურებულ ზმნურ (ლი-**ფუჟ**-ჟ-ე „ამოწევა, ამოზრდა, ამობერვა“) ძირებს, რომელთა სემანტიკის გათვალისწინება („სხეთლის ან რაიმე საგნის ზედაპირზე ყოფნა“; შდრ. სპეციალურ ლიტერატურაში წარმოდგენილი მეტად საინტერესო, თუმცა განსხვავებული ეტიმოლოგია — ჩუ-ხუა), ვფიქრობთ, დაგვეხმარება ძველი ქართული, ფშაური და აჭარული **წი'-ჯდ-ომ-ი** ფორმის მნიშვნელობის გარკვევაში „მუწუკის, ავთვისებიანი სიმსივნის, ძირმაგარის...“ სასარგებლოდ. რაც შეეხება

„გულის უკმარისობაზე“ მითითებას, შესაძლოა ეს მნიშვნელობა მეორეული, შედარებით გვიანდელი ეპოქისა იყოს, რომელსაც, ალბათ, ეხმიანება ერთი ხევისურული სინტაგმა **ხრინ ამაუჯდების** („აქოშინდება“).

ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში **მჯდომი** არტერიული წნევის მომატებით გამოწვეული ტკივილის აღმნიშვნელიცაა; „მჯდომი მომაწვაო, — იტყოდნენ, რომელსაც სისხლის გამოშვებით მკურნალობდნენ“ (მინდაძე).

სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზის საფუძველზე ირკვევა, რომ ქართული ხალხური სამედიცინო ტერმინოლოგია უნდა შევისწავლოთ სამ ქრონოლოგიურ ჭრილში:

ა) საერთოქართველური მასალა;

ბ) უშუალოდ ქართულიდან ნასესხები მონაცემები მეგრულ-ლაზურსა და სვანურში (იდენტური თუ ფონეტიკურად სახეცვლილი);

გ) ქართულ ტერმინთა ფორმისა და შინაარსის წარმოდგენა მეგრულ-ლაზური თუ სვანური ენების ლექსიკითა და გრამატიკული ინვენტარით.

თუმცა ეს კლასიფიკაცია უნივერსალური არ გახლავთ და, თავისთავად ცხადია, ნატურმედიცინის ყველა ტერმინს ვერ მოიცავს. ამის საილუსტრაციოდ გამოგვადგებოდა აკადემიური თუ არაოფიციალური მედიცინის ერთ-ერთი მთავარი ტერმინი **ჯან-მ-რთ-ელ-ობ-ა**, რომელიც ძველ ქართულში არ გვხვდება: **ჯან**-ი აღმოსავლური (სპარსული) სამყაროდან ნასესხები სიტყვაა, როგორც ჩანს, შედარებით გვიან და ამიტომაც პრექართველურ დონეზე ვერ აღდგება. რაც შეეხება საანალიზო კომპოზიტის მეორე კომპონენტს, იგი **მრთელობა/სიმრთელის** სახით დადსტურებულია ძველ წერილობით ძეგლებში და სწორედ „ჯანმრთელობას“ ნიშნავს, საიდანაც შესული უნდა იყოს მეგრულში **სი-ნთ-ელ-ე/სგ-ნთ-ელ-ე** ლექსემის სახით; თავად ფუძე სპეციალურ ლიტერატურაში აღდგენილია ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის (ქართ. **მ'რ'თელ-ი** — მეგრ. **თარ-ი** „ჯანმრთელი“; კლიმოვი; ფენრიხი, სარჯველაძე), მაგრამ, თუ სვანურ **თელ** ძირსაც გავითვალისწინებთ, რომელიც მთელ სვანეთშია გავრცელებული, მა-

შინ საანალიზო ფუძე შეიძლებოდა აღგვედგინა საერთოქართველური დონისათვის. რაღა თქმა უნდა, სვანური **ჯამთელ**, მეგრული **ჯამთელი** და ლაზური **ჯანთელი** უშუალოდ ქართული კომპოზიციის სახეცვლილების შედეგია, რაც იმაზეც მიუთითებს, რომ ქართველურ ენათა სიტყვების ინლაუტში სონორი **რ** არამდგრადი ფონემაა — ხან იკარგება (რასაც აქ მოყვანილი ზანურ-სვანური მასალაც ადასტურებს), ხანაც სრულიად მოულოდნელად ჩნდება ინტერკონსონანტურ პოზიციაში (თავისი ისტორიული სონანტური ბუნების გამო ხომ არა?).

ხვესურულ დიალექტში **სიმთელე** „ჯანმრთელობასთან“ ერთად „სიცოცხლესაც“ ნიშნავს, შესაბამისად — **მთელი** „ცოცხალია“ ან — „სალი“.

სვანურ ენაში „გამოჯანმრთელებას“ სხვა ტერმინიც გადმოცემს; ესაა **ლი-ჰდ-ურ-ე**, რომელიც სემანტიკურად, აგრეთვე, „გამრთელებას“ ნიშნავს (შდრ. **მთელობა**, поправлять, лечить — ნიჟარადე). **გამთელება**, ბესარიონ ნიჟარაძის განმარტებით, არის **ლი-ჟგ-ენ-ი**, რაც „წამლობაზე“ მიუთითებს, მისი რუსული ეკვივალენცია „заживлять (рану)“, ხოლო „ჯანმრთელობა“ სვანურშიც აბსტრაქტული წარმოებით გამოიხატება (**ნა-ჰდ-ურ-ი**). ივანე ნიჟარაძეს ამ მნიშვნელობით **ჯან** ლექსემაც აქვს მითითებული თავის „Русско-сванский словарь“-ში (1919: 117). რაც შეეხება „ჯანმრთელის“ გადმოცემას, ჩოლურულ მეტყველებაში ქართული კომპოზიცია (**ტან-თელ** „ტანმთელი“) გამოყენებული.

საგულისხმოა, რომ ქართული **ტან-მ-რ'თ-ელ-ი** ადამიანის სწორედ სხეულის (და არა ჯანის, ღონის, ძალის — როგორც ეს აღმოსავლურ მედიცინაშია) მთლიანობას, ანუ დაურღვევლობას გამოხატავს. ჩვ. წ.-მდე 5000 წლის წინანდელი რეცეპტების მიხედვით ტიბეტური ნატურმედიცინა ახლაც განსაკუთრებით ხშირად მიმართავს ბიოენერგორეგულატორებს ნანო, კრიო და სხვა ტექნოლოგიათა საშუალებებით, რომლებიც წარმატებულად მუშაობენ ორგანიზმის ენერჯის რეგულაციისთვის (ა. ბერიძე).

რამდენადმე სპეციფიკურად გამოიყურება ქართული ენის იმეორული დიალექტი, რომელშიც ჯანმრთელობასა თუ სიჯანსაღეს აღ-

ნიშნავს მთელ საქართველოში გავრცელებული კომპოზიტის სახეც-ვლილი ვარიანტი **ტან-ის-ნებ-ა**.

ლიჭღურე და **ლიფგენი** მასდარისეული ფორმებია, ოღონდ პირველი მათგანი ასახავს მკურნალობის შედეგს, მეორე კი — პროცესს.

მაშასადამე, ქართველურის მონაცემები მხარს უბამენ მსოფლიოს სხვა ენათა სემანტიკურ უნივერსალიებს. (შდრ. რუს. **ис-цел-ение** „განკურნება, მოჩინა < გამთელება“, **«ис»-цел-ит-ель** „მკურნალი < გამამთელებელი“, **целый** „მთელი, უვნებელი, დაუზიანებელი“ (მ. სააკაშვილი, ე. გელაშვილი, მ. შენგელია, ა. ბერიძე).

ამ თვალსაზრისით პირველ რიგში უნდა იქნეს გამოკვლეული ქართული (განსაკუთრებით კოლხური) ნატურმედიცინის მიმართება ძველ ბერძნულ და ჩინურ-ტიბეტურ მედიცინასთან პარალელთა თუ განსხვავებათა ძიების მხრივ როგორც „სააქიმო“ (ეთნოსამედიცინო), ისე ფიტოფარმაკოთერაპიული და ეთნოლინგვისტური თვალსაზრისით. მაგალითად, არაერთი დაავადების ტიბეტური მეთოდით მკურნალობა სოკოთი, რომლის ფესვებთან ჭიყელა წვეს, შესაძლებელია მოგვაცოცხლებდეს ჭრილობათა მოშუშების წესებს ქართული ხალხური მედიცინისა, რომელიც მიმართავს ხოლმე სხვადასხვა სახის ჭიას. გარდა ამისა, ჭრილობიდან სისხლდენის შესაჩერებლად სვანეთში ხმარობენ ფშუკურა სოკოს (**მწლათუს/თუსბაღე**) *Lycoperdon*.

საქართველოს ფლორის, ფაუნის, სამკურნალო ქვების, ძვირფასი მეტალების, სატაძრო მედიცინისა თუ მინერალური წყლების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია აშკარად ავლენს ორ ძირითად ასპექტს:

1. უძველესი ეპოქებიდან მომდინარე;
2. ქრისტიანობის შემდგომი ეპოქა (**ქართ.** ქრისტესისხლა, ქრისტესთვალა, ქრისტესნეკა, ქრისტეს ცრემლები, ქრისტესბეჭედა, ქრისტესბალახა, ქრისტესგვირგვინა, იორდასალამი, იელუსალემაი,...

მეგრ. ქრისტეში ბეჭედი,... **სვან.** ქრისტესისხლაე;...), რომლის მონაცემებს აქვს უამრავი დიალექტური ვარიანტი. მათი მხოლოდ ნაწილია წარმოდგენილი შესაბამის ლექსიკონებში. ერთ-ერთი აიურვედის

მიხედვით ცნობილია, რომ ბალახს *Chelidonium majus*, რომელიც ქართულ „ქრისტესისხლას“ შეესაბამება, ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე, XII საუკუნეში, იყენებდნენ ნაირ-ნაირ სიმსივნეთა მოსარჩენად თუ ჭრილობათა სამკურნალოდ ინდოეთში (აღ. ბაკურიძე). იგივე ხდებოდა (და ახლაც ხდება) საქართველოში (ნ. მინდაძე, შ. ფუტკარაძე, ა. ბერიძე, ნ. ჩირგაძე). სავარაუდოა, რომ სინონიმთაგან (ხეცურული **სისხლბალახა**, გურული **ცეცხლეკალა**, აჭარული **ქარცეცხლა**, **საყვითლო**, ქიზიყური **ყორის ყაყაჩო**, რაჭულ-ლეჩხუმური **ცხენისცოფა**, ინგილოური **სტრსტლაი წამალ**, მეგრული **ნაწიფუ**, **ჯაში ზისხირი**, სვანური **მგლფი 'ჭედიშ' მელილდ**) ზოგი უფრო ძველია (ქრისტიანობამდელი) ან კომპოზიტური თუ აღწერითი წარმოების (შედარებით ახალი) მონაცემი.

ამრიგად, ნატურმედიცინის ტერმინოლოგიის ქართველურ ენათა მონაცემების მიხედვით წარმოებულმა ფრაგმენტულმა ანალიზმა ცკი დაადასტურა, რომ ხალხურ სამკურნალო საშუალებათა ფესვები შორეულ წარსულში ძევს. „პირველი აფთიაქი ბუნებამ გახსნა — ავადმყოფის განსაკურნებლად დედამიწის ნებისმიერ კუთხეში მოიძებნებოდა წამალი“ (შ. ფუტკარაძე). ხალხურმა მედიცინამ უხსოვარი დროიდან გადაშალა ვერმონტის („მწვანე მთის“) წიგნის ფურცლები (ჯარვისი). მარტო ჩინური ჟენშენის („სიცოცხლის წყაროს“) დასახელება რად ღირს!.. ერთი აღმოსავლური ლეგენდის მიხედვით, სახელგანთქმულ სახალხო მკურნალს, ლოქმან ჰექიმს, ტაო-კლარჯეთსა და აჭარაში უნახავს **დვალური** (*Polygonum bistorta*) და უთქვამს: თქვენ ექიმი არ გჭირდებათ, ეს მცენარე არის თქვენი ექიმიო. მართლაც, „ადამიანი ბუნების შვილია და მკურნალობა ისევ ბუნებისაგან ბოძებული ნივთიერებებით აჯობებს ქიმიური წამლისმიერი დაავადებისაგან თავის დასაღწევად“ (ბერიძე).

იდიომურ ერთეულთა ლინგვისტურ- ლექსიკოგრაფიული კონსტრუირებისათვის ქართულში

იდიომთა აღწერის მეტაენის აგება არის ურთულესი ამოცანა ყოველ ნაციონალურ ლექსიკოგრაფიაში, რამდენადაც იდიომები ინფორმაციის კომპრესიის უძლიერესი საშუალებაა. ამასთან მიმართებით იდიომურ ერთეულთა რეგისტრაციასა და ინტერპრეტაციას, როგორც მათი აღწერა-გამოკვლევის ხერხს, გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ლინგვისტურ-ლექსიკოგრაფიული კონსტრუირებისას.

ლინგვისტური კონსტრუირების მთავარი პრინციპი — „როგორ გავაკეთოთ“ — არ არის მხოლოდ ტექნიკური შინაარსის, ის არის შესწავლის მეთოდიც, რომელიც ვარაუდობს როგორც ანალიზს, ისე სინთეზს (ი. კარაულოვი). ჩვენ მიერ შემოთავაზებული ლინგვისტურ-ლექსიკოგრაფიული კონსტრუირება იძლევა რიგ ამოცანათა არა მარტო თვისებრივ, არამედ რაოდენობრივ გადაწყვეტასაც. გარდა ამისა, ლინგვისტურ-ლექსიკოგრაფიული კონსტრუირება კომპლექსური მიდგომის ფარგლებში ეფუძნება იმგვარი მეთოდების გამოყენებას, როგორცაა: დესკრიფციული მეთოდი, ლექსიკოგრაფიული პარამეტრიზაცია, ლექსიკოგრაფიულ კოორდინატთა სისტემა, ლექსიკოგრაფიული ზონა, ციტაცია, ვერიფიკაცია, მონაცემთა ბაზების ქსელური, იერარქიული და რელაციური ფორმატი, ელექტრონული ლექსიკონის ფორმატი.

იდიომთა რელევანტური ნიშნების კონსტრუირების პრობლემა წარმატებით შეიძლება გადაწყდეს მხოლოდ იდიომურ ერთეულთა დიდი რაოდენობის ანალიზის საფუძველზე. ჩვენს ხელთ არსებული უზარმაზარი ფაქტობრივი მასალა — ქართული ენის ფრაზეოლოგიური ფონდი (როგორც ნაწილი ქართული ენის განმრატებითი ლექსიკონის სადოკუმენტაციო ფონდისა) გვაძლევს საშუალებას განხორციელდეს იდიომურ ერთეულთა ლინგვისტურ-ლექსიკოგრაფიული კონსტრუირება უკლებლივ ყველა ლექსიკოგრაფიული კოორდინატის მიხედვით.

**ზედსართავი სახელის ქართველური სისტემა და
აღმატებითი ხარისხის ერთი ფორმისათვის
მეგრულ-ლაზურში**

ისტორიულად ფიქსირებულ ქართველურ ენა-კილოებში ზედსართავი სახელის ხარისხის რაოდენობა (და აქედან გამომდინარე, თვისობრიობაც) განსხვავებულია. სალიტერატურო ქართულში (ასევე დიალექტებში) ხარისხის სამი ფორმაა ბუნებრივი: დადებითი (ნეიტრალური), უფროობითი და შედარებითი; ზანურ კილოებში ხარისხის ოთხი ფორმა დასტურდება, აქ დამატებით ვლინდება თანაბრობითი ხარისხის ორგანული წარმოება: მეგრ. **მა-შხუ-ა // მა-შხგ-ა** „ისე მსხვილი, როგორც...“ ლაზ. **მა-პეჯან-ა // მა-პეჯ-ა** „id“. სვანურშიც ასევე ოთხით შემოიფარგლება ზედსართავ სახელთა ხარისხის მაჩვენებლები, ოღონდ სვანურ დიალექტებში, მეგრულ-ლაზური თანაბრობითი ხარისხის ნაცვლად, მკვეთრად გამოხატული აღმატებითი ხარისხის ფორმათა პროდუქტიული წარმოება შეინიშნება, შდრ.: **სგელ** „სქელი“, **ხ-ო-ნსგლ-ა** „უსქესი“, **სგელ-არა** „მოსქელო“, **მა-ნსგლ-ე** „ყველაზე სქელი“.., ანუ სვანურში, როგორც ვხედავთ, აღმატებითი ხარისხის ნიშნად ცალკე **მა-** — **ე** კონფიქსი გამოიყოფა.

საერთოქართველურშიც აღმატებითი ხარისხის მაწარმოებლად, სვანური მონაცემის გათვალისწინებით, ***მა-** — **ე** პრეფიქსულ-სუფიქსური წარმოება აღდგება, რასაც, შესაძლებელია, ზანური ენის მეგრულ დიალექტში ერთადერთ რელიქტად შემორჩენილმა მაგალითმაც დაუჭიროს მხარი. ჩვენი დაკვირვებით, ასეთ ბედნიერ გამოწაკლისად უნდა ვაღიაროთ **მო-ტოლუ-ა** ფორმა მეგრულში. შინაარსით **მო-ტოლუ-ა** აღნიშნავს *სწორუპოვარს, აღმატებულს, ყველაზე მეტს*. ზეპირ მეტყველებაში გავრცელებულია მყარი შესიტყვება: **ირ-ფელიშ//ირკოჩიშ მო-ტოლუ-ა რენ** — „ყველაფერზე (ყველა კაცზე, ადამიანზე) უმეტესია“. მოცემული სიტყვის ფორმალური ანალიზით, ზედსართავი სახელის დადებით (ნეიტრალურ) ფორმად (ფუძედ) **ტოლუ** გამოიყოფა, რომელიც კანონზომიერად ჩადგება მსგავსი აგებულების **-უ** დაბოლოებიან ზედსართავ სახელთა რიგში: **შხუ**

„მსხვილი“, **თითხუ** „თხელი“, **ჭირკუ** „წვრილ-კენკროვანი“... ხოლო გამოწვევებული **მო-** — **-ა** კონფიქსი გამოიყოფოდა აღმატებითი ხარისხის ნიშნად, რაც კანონზომიერი მორფოფონეტიკური შესატყვისი იქნებოდა რთული შედგენილობის სვანური **მა-** — **-ე** მარკერისა აღმატებითი ხარისხის ზედსართავებში, შდრ. ბგერათშესატყვისობა სვან. **ა** : ზან. **ო**, სვან. **ე** : ზან. **ა**... ფაქტია, აღმატებითი ხარისხის გამომხატველი ეს ერთადერთი ფორმაც მყარი გამონათქვამების წყალობით შემოგვენახა, თუმცა აქ გამოყოფილი **მო-** — **-ა** კონფიქსის მიხედვით ადვილად აღდგებოდა ის რეალური ვითარება, რაც ისტორიულად დამახასიათებელი იყო მეგრული მორფოლოგიისათვის. ანალოგიის წესით რეკონსტრუირდება თეორიულად შესაძლებელი შემდეგი ენობრივი ფორმები: **შხუ** „მსხვილი“ — ***მო-შხუ-ა** „ყველაზე მსხვილი“, **თითხუ** „თხელი“ — ***მო-თითხუ-ა** „ყველაზე თხელი“, **ჭირკუ** „წვრილ-კენკროვანი“ — ***მო-ჭირკუ-ა** „ყველაზე წვრილი“ და ა. შ.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ აღმატებითი ხარისხის ფორმათა მოშლა მეგრულ-ლაზურში გამოწვეულია რთული ენობრივი სისტემის გამარტივების საერთო ტენდენციით ქართველურ ქვესისტემებში, რაც ყველაზე მეტად ქართულს შეეხო, სადაც უცვლელად ძველი ქართულიდან დღემდე მხოლოდ სამწვეროვანი სისტემა ფუნქციონირებს.

საყურადღებო ჩანს სვანური ოდნაობითი ხარისხის **-არა** (**სგელ-არა** „მოსქელო“) სუფიქსური წარმოებაც, რაც მატერიალურად ქართულსა და მეგრულში თავჩენილი **/მო-** — **-ო/** : **/მო-** — **-ე/** (**მო-შავ-ო** : **მო-უჩ-ე**) კონფიქსური დერივაციისაგან აბსოლუტურად განსხვავებული ჩანს. მისი წარმომავლობის დადგენის თვალსაზრისით, ჩვენს ყურადღებას მიიპყრობს ლაზური მასალა, სადაც სვანური **-არა** სუფიქსის ზუსტი შესატყვისი გამოვლინდა: (**მო-//დო-**)**მჭით-ორა** „მოწითალო“. ლაზურის შემთხვევაში ისიც არის საინტერესო, რომ თავკიდურ პოზიციაში ვითარება ქართულ-მეგრულისებურია, ზმნისწინი გამოიყენება, ხოლო ბოლოკიდურა აფიქსი სვანურისას ემთხვევა და საერთოქართველური ფუძე-ენის ***-არა** მორფემას ასახავს.

ვევარაუდობთ, რომ საერთოქართველურ ფუძე-ენაში ზემოთ აღწერილი ყველა ხარისხის ფორმა საკუთარი მარკერებით იყო წარმოდგენილი და წინაპარი ენისთვის შედარებით-ისტორიული შესწავლის გზით შესაძლებელია უფრო რთული ამოსავალი სისტემის რეკონსტრუქცია, სადაც (რომლის შიგნითაც) ფუნქციონირებდა შემდეგი ხარისხის ფორმები: დადებითი (ნეიტრალური), ოდნაობითი (*-არა), თანაბრობითი (*მე- — -ე), შედარებითი (*უ- — -ე), აღმატებითი (*მა- — -ე). დიდი ალბათობით, გარკვეულ კანონზომიერებას ექვემდებარება ის ფაქტიც, რომ, გარდა ოდნაობითისა, ყველა გარკვეული ნიშნით მარკირებული ხარისხის ფორმა კონფიქსური წარმოებისაა და ყოველი მათგანის მეორე (ბოლოსართულ) წევრად -ე სუფიქსი მეორდება.

ნ ი ნ ე ლ ი ჭ ო ხ ო ნ ე ლ ი ძ ე

ავანი-/ ავანგ- ფუძეთა ომონიმური ცალეების ისტორიისათვის

ავანი¹:

1. ავანი სოფელი: „მოიწიენეს ავანსა თილს“ (ნრს. 79, 5) — ი. აბულაძე.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სპ. āvahana > სომხ. > *ավան* > ქართ. ავანი (ილია აბულაძე). შდრ. ამავე წარმომავლობისა და მნიშვნელობის ვანი.

ავანი²:

1. ავანი (არ. მრ. რ. ავანი) [მხოლ. რიცხვისავან ანია] ჭურჭლები, ვაზები. დანაყენ წამალნი... ავანთა უკან აქცივე და შერიგნე ერთად (ქანანელი).

2. ავანი (სპ. ჰავანი, ან ჰავანგ): ქვის სანაყელი, როდინი. სადაჯი ჰინდი ავანისა არ ვარგა, რაცა ავანშიგა ძირსა ღარჩების, ისი

არ ვარგა (ფანასკერტელი). **ჰავანი:** აიღე სურმაგი, სპაჰანი... კეკე-ლად ჰავანთა ჩასდვა... ესე დაჰვალნე წმიდად (ფანასკერტელი).

ზემოდასახელებული მნიშვნელობის გარდა სპარსულში **ჰავანა** ნიშნავს ასევე „თამბაქოს საჭრელს“. ეს მნიშვნელობა ფიქსირდება გურულში **ხავანა** თუთუნის საჭრელი დანა-მანქანა (გურული).

თანამედროვე ქართულში **ავანი** შემონახული უნდა იყოს კომპოზიტებში: **ავან[გ]დასტა:** თითბრის როდინი თავისი სანაყით. — თაროებზე უწესრიგოდ ყრია საკითხავები, ეტრატის გრაგნილები... **ავანდასტები** და ფილები (კ. გამს.). ზოგს ქვაბი მიაქვს, ზოგს ტაფა, ზოგს **ავან'გ'დასტა** (ი. მაჭავ. თარგმ.). **ავანგდასტა** სანაყი, თითბრისა და მომრგვალებული. **ავანგ** ნიშნავს ფილს და ასტე — ხელს. (გრიშ.).

ავანქვიჯა: ხევს. სანაყელი, ფილი, როდინი, ქვიჯა (ა.შანიძე). ამავე წარმომავლობისა ჩანს მეგრული **არვანი** ქვიჯა (გ. ელიავა).

ავანი³:

ხევსურულში **ავანი** მოუსვენარი, ანცი, ამრევ-დამრევი (უფრო ბავშვზე იტყვიან). ალაგზე არ მივ ე ვაჟ-ჰმელა, დაუდეგარი, **ავან**. ყმაწვილებში გასატევარა, **ავანრ**, მარღვიელე (ხევს. ჭინჭ.). ვუშვებთ შესაძლებლობას, რომ ამ მნიშვნელობის ავანი დავუკავშიროთ თურქ. *aven \ avn* „თანამოაზრე, დამხმარე“ სიტყვას. შდრ. ავან-ჩავანი.

ავანი⁴:

ავანი (მოხ.) ვინმე. მწუხარებით ფიქრობდა, რომ სიკვდილის შემდეგ მისი სახელის მოსაგონებლად **ავანიც** კი არ რჩებოდა (ა. ყაზბ.).

ჩვენი აზრით, **ავანი < მავანი**.

ავან⁵ -ფუძე [ფრ. *avant* წინ] ასევე გამოიყოფა კომპოზიტებში: **ავანბაქანი**, **ავანსცენა**, **ავანგარდი**.

ავანგი:

ავანგი¹ ტრედფილი, სინის როდინი — საბა., დ. ჩუბ. იხ. **ავანი** მნიშვ. 2.

ავანგი² (სპარს., თ. *heveng*) თოკი, რომელზედაც რამეს აასხამენ გასაშრობად; თამბაქოს ხმელი ფოთლის ასხმულა.

ამ სიტყვის შესახებ მითითებულია ქველში. ფარდულის მთელი ჰერი სიგრძე-სიგრძობამდე თამბაქოს ავანგებით (გამხმარი, ზონარაგაყრილი თამბაქო) იყო გამოჭურჭლული (დ. ზურაბ.).

დიალექტებში კი დასტურდება როგორც ავანგი (ქიზიყური, ინგილოური), ისე მისი ფონეტიკური ნაირსახეობანი ჰევენგი, ხევენგი (აჭარული), ხეფენგი (გურული).

ნ ი ნ ო ხ ა ხ ი ა შ ვ ი ლ ი

სიტყვა „მსხემი“ და მისი რედაქციული ვარიანტები ძველ ქართულ ტექსტებში

სიტყვა „მსხემი“ ძველ ქართულ ტექსტებში (ძირითადად, ძველი აღთქმისა და ფსალმუნთა წიგნებში) დასტურდება „უცხოს“, „მწირის“, „საწუთროში მცხოვრების“ მნიშვნელობით:

„**მსხემ** ვარ შენ წინაშე და წარმავალ, ვითარცა ყოველნი მამანი ჩუენნი“ (ფსალმ. 38,13); „სამებასა უფლისა საშუელოდ შევემეცნე აღთქმისაებრ, რომელმან მყო **სოფლისა მსხემ**“ (ეფრემ მცირე); „**მწირნი** და **მსხემნი** ვართ სოფელსა ამას შინა, თქმულისაებრ მოციქულისა“ (აკათისტო მარიამ მეგვიპტელისა)...

დავით და იოანე ბაგრატიონების ლექსიკოგრაფიულ ნაშრომში **მსხემი** ასეა განმარტებული: „**სხემი-ი** || **მსხემი-ი** ერთის ადგილით აყრილი და მეორეს ადგილს გადასახლებული კაცი ბოგანო, ეგრეთვე, **ამ საწუთოს სოფელში მცხოვრებთ** ნიშნავს (საღმართო წერილი): „ვითარცა **მსხემ** და წარმავალ ვართ“.

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში სიტყვა **მსხემი** არ არის შეტანილი, მაგრამ განმარტებულია მისი სინონიმი **მწირი**: „**მწირი-ი**¹... 1. უცხოეთიდან გადმოხვეწილი,— უთვისტომო, უნათესავო... // უცხო მგზავრი... // გადატ. ღარიბი, უქონელი... 2. უხარისხო მონაზონი, — მოძრავი. *მწირმა უარყო სოფელი, ირჩია სულით ცხოვნება (ვაჟა)...*; **მწირი**² უნაყოფო, მოუსავლიანი...“ (ქველ).

მსხემი და **მწირი** ხშირად ერთმანეთის პარალელურად, სინონიმებად დასტურდება ძველ ქართულ ლიტერატურულ წყაროებში. იშვიათად, „**მწირისა**“ და „**მსხემისა**“ მონაცვლე ქართულ ტერმინებად თავს იჩენს „**მოქცეული**“, „**ვედრი**“, „**შემყოფი**“, „**მოსაზღვრე**“, „**გარემოსრული** [გარჯთმოსრული O]“, „**მრებლი**“, „**მრწემი**“, „**მდგური**“...

ილია აბულაძის ლექსიკონში **მსხემ**- სიტყვის განსხვავებული, ზოგჯერ კი — თითქოსდა ურთიერთგამომრიცხავი, საპირისპირო მნიშვნელობების მქონე ლექსიკური ერთეულებია დადასტურებული რედაქციულ ვარიანტებში (მაგ., „**მკვიდრი**“ — „**მწირი**“, „**შინ მყოფი**“ — „**მოსრული**“...)¹:

„მსხემი-ი „**შინ მყოფი**“, „**მწირი**“, „**მოსრული**“, „**დამონებული**“, „**დამკვდრებული**“, უცხო, ყარიბი: „**მსხემი მღვდლისაჲ**“ **G**, — „**შინ მყოფმან მღვდლისამან**“ **pb.**, *ლევიტ. 22,10*; „**მსხემ იყავ ქუეყანასა მათსა**“ **G**, — „**მწირ იყავ ქუეყანასა მათსა**“ **pb.**, *ლევიტ. 23,7*; „**არა ჰქმნეთ მკვდრმან და მწირმან მსხემმან**“ **G**, — „**არა ჰქმნეთ მას შინა მკვდრმან და მწირმან, რომელი მოსრულ იყოს თქუენ შორის**“ **pb.**, *ლევიტ. 16,29*... “

ილია აბულაძის ლექსიკონში, ასევე, დადასტურებულია: **მსხემ** || **სხემ-ყოფა** „**მკვდრობა**“, „**მწირობა**“, „**წარტყუენვა**“: „**მსხემ იყო ღვასა**“ **G**, — „**მკვდრობდა იგი გაბაას**“ **M**, *მსჯ. 19,16*; „**მსხემი ბევრთა შორის მთისა ეფრემისთა**“ **G**, — „**რომელი მწირობდა ადგილთა მთისა ეფრემისთა**“ **M**, *მსჯ. 19,1*; „**რომელნი სხემ ყვნა ნაბუქოდონორ მე-**

¹ როგორც ედიშერ ჭელიძე შენიშნავს, „საზოგადოდ, „პაროიკიას“ ანუ „მწირობას“ (თუ ეს „მწირობა“ უცხო ადგილას მყარ დაფუძნებულობას გულისხმობს), არაიშვიათად მოსდევს ან პარალელურ რედაქციაში ვარიანტულად ენაცვლება სწორედ დამკვიდრებულობის შინაარსის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები (ამგვარი ვარიანტულად მონაცვლე ტერმინი ბერძნულში, ჩვეულებრივ, არის სწორედ „მკვიდრობის“ აღმნიშვნელი „კატოიკია“... რამდენიმე ნიმუში: „სადაცა ვინა დამკვდრებულ იყოს...“ **G**: „რომელსა შინა მსხემ იყოს იგი“ *მსჯ. 5,17*; „წარვალ მე მწირობად...“ **G**: „მე ვრონინებ დამკვდრებად“ *მსჯ. 17,11*; „დაადგრა მკვდრობად კაცისა მის თანა...“ **G**: „იწყო მსხემობად კაცისა მის თანა“ || *მგ. 43*...).

ფემან“ O,— „რომელნიცა წარსტყუნა ნაბუქოდონორ მეფემან“ *pb.*,
ნეემ. 7,6...

მსხემობა „მწირობა“, „მკვდრ ყოფა“, „მკვდრობა“, „დამკვდრება“: „რად მსხემობ ნავთა შინა“ *G* — „რადსათჳს მკვდრ ხარ ნავთა შინა“ *M*, *მსჯ.* 5,17; „იწყო მსხემობად (მკვდრობად *M*) კაციისა მის თანა“ *G*, *მსჯ.* 17,11...

მსხემობა ყარიბობა, უცხოობა: „შვილნი მსხემობისანი“ O, II ეზრა 8,35; „წარვიდა კაცი... მსხემობად ველსა მას მოაბისასა“ *G*, — „წარვიდა კაცი... მწირობად სოფელსა მას მოაბისასა“ *M*, *რუთ.* 1,1“... და ა.შ. (აბუღაძე).

ეს, რა თქმა უნდა, თარგმანის თავისებურებით არის განპირობებული: სამეცნიერო წრეებში კარგადაა ცნობილი, რომ ძველი აღთქმის წიგნთა დიდი ნაწილის უძველესი თარგმანი ბერძნულიდან უნდა შესრულებულიყო... ამ ძველმა თარგმანებმა კი სომხურთან, სირიულთან, ებრაულთან და კვლავ ბერძნულთან შედარების მრავალი ეტაპი გაიარეს. ძველად ბიბლიურ წიგნთა თარგმნას განსაკუთრებული ღვთიური შიშითა და კრძალვით ეკიდებოდნენ, და ცხადია, ბიბლიის — „ღმრთის სიტყვის“ — ნაციონალურ ენაზე გადმომღები მორწმუნე ქრისტიანი მთარგმნელი ცდილობდა, მაქსიმალურად ჩასწვდომოდა დედნისეულ აზრს და ინდივიდუალური ინტერპრეტაციის გარეშე გადმოეტანა ის.

ც ი რ ა ჯ ა ნ ჯ ღ ა ვ ა

რიცხვითი სახელის შემცველი ფრაზეოლოგიზმებისათვის მეგრულში

ფრაზეოლოგიზმების კვლევა გულისხმობს მათი როგორც სემანტიკის, ისე სტრუქტურის შესწავლას, კერძოდ, კომპონენტური შემადგენლობის წარმოჩენას. ამ მხრივ, სხვა მეტყველების ნაწილებთან ერთად, ყურადღებას იმსახურებს რიცხვითი სახელები, რომელთა

მხოლოდ მცირე ნაწილი დასტურდება ფრაზეოლოგიზმების შემადგენლობაში, მაგრამ მაინც თვალსაჩინოა მათი წვლილი მყარი შესიტყვებების ჩამოყალიბებაში.

მეგრულში რამდენიმე რაოდენობითი რიცხვითი სახელი დასტურდება ფრაზეოლოგიზმების პირველ კომპონენტად. ესენია: **ართი** „ერთი“, **ჟირი** „ორი“, **ჩხორო** „ცხრა“, **ოში** „ასი“, **ანთასი** || **ათასი** „ათასი“...

ართი „ერთი“

1. **ართ ამბემ გეთანაფა** „გათათხვა, დატუქსვა, გაჯორვა, ერთი ამბის დაწევა“, ზედმიწ. „ერთი ამბის დათენება“.

2. **ართ სენიშ გენადიარეფი** „თანაშეზრდილები“, ზედმიწ. „ერთი თეფშის (თეფშზე) ნაჭამები“.

3. **ართ შური და ართ გური** „ერთსულოვანი“, ზედმიწ. „ერთი სული და ერთი გული“.

4. **ართ კუჩხით წორაფა** „მცირედით გასწრება“, ზედმიწ. „ერთი ფეხით გასწრება“.

5. **ართ ბურდლა** „მცირე, ერთი ბეწო“, ზედმიწ. „ერთი ბუმბული“ და სხვ.

ჟირი „ორი“

1. **ართ დო ჟირი** „ცოტაოდენი; დაახლოებით“, ზედმიწ. „ერთი და ორი“.

2. **ჟირ ობიშხაშ დოსქილადა** „აღსასრულის მოახლოება“, ზედმიწ. „ორი პარასკევის დარჩენა“.

3. **ჟირხლო კუჩხით მიკობუნა** „გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდნა“, ზედმიწ. „ორივე ფეხით მიბმა“.

4. **ჟირ დუდი ვაულუ** „ვერ გაბედავს“, ზედმიწ. „ორი თავი არა აქვს“.

ჩხორო „ცხრა“

1. **ჩხორო გვალაშ იშო** „ძალიან შორს, გადაკარგულში“, ზედმიწ. „ცხრა მთას იქით“ (შდრ. ქვ. **ოშ გვალაშ იშო**).

2. **ჩხორო თოლ და ცუჯი** „დიდი ყურადღება“, ზედმიწ. „ცხრა თვალი და ყური“.

3. **ჩხორო კილათ კილერი** || **ჩხოროფათ კილერი** „მაგრად

დაკეტილი“, ზედმიწ. „ცხრა კლიტით დაკეტილი“ II „ცხრაკეცად დაკეტილი“ (შდრ. **ცხრაკლიტული**).

4. **ჩხორო დღაშ ოღუ** „ძალიან შორს“, ზედმიწ. „ცხრა დღის სავალი“.

5. **ჩხორო ბატონიშ მონა** „უბრინციპო, შემგუებელი“, ზედმიწ. „ცხრა ბატონის მონა“ და სხვ.

ოში „ასი“

1. **ოშ გვალაშ იშო** „ძალიან შორს, ცხრა მთას იქით“, ზედმიწ. „ასი მთის იქით“.

2. **ოშ ოღალგ** „ძალიან ბევრი“, ზედმიწ. „ასი ტვირთი“.

3. **ოშშა ღურა** „მრავალჯერ შერცხვენა“, ზედმიწ. „ასი თვალის ყურება“.

4. **ოშ დო ოთხოში** „ძალიან ბევრი“, ზედმიწ. „ასჯერ სიკვდილი“.

5. **ოშ თოლიშ ჳინა** „დიდი ყურადღების მიქცევა“, ზედმიწ. „ასი თვალის ყურება“ და სხვ.

ანთასი II **ათასი**¹ „ათასი“.

1. **ანთასშე ართშა** „იშვიათად, ათასში ერთხელ“.

2. **ანთას წანერი** „ძალიან ძველი“, ზედმიწ. „ათასი წლისა“.

3. **ანთას ოფოფი უხე დუს** „არასერიოზული, შერეკილი“, ზედმიწ. „ათასი ოფოფი უზის თავში“.

ზოგი ფრაზეოლოგიზმის შესახებ გადაჭრით ძნელია ითქვას, საკუთარია თუ კალკირების შედეგად მიღებული. ზოგჯერ, ერთი შეხედვით, ადვილი ჩანს საკითხის გადაწყვეტა, მაგალითად, ფრაზეოლოგიზმებს **ოშ გვალაშ იშო** და **ჩხორო გვალაშ იშო** ერთნაირი მნიშვნელობა აქვს („ძალიან შორს“), რომელთაგან პირველი საკუთარივ მეგრულია, მეორე — თითქოს კალკირების შედეგი, თუმცა არც ის არის გამორიცხული, რომ ამ მეორეს საერთოქართველურის კვალიფიკაცია მიეცეს.

განსაზღვრული რაოდენობითი რიცხვითი სახელების გვერდით მეგრულ ფრაზეოლოგიზმებში იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება

¹ სიტყვა შესულია ქართულიდან; მოსალოდნელი ვითოში დასტურდება მეგრულ-ლაზური ენის ლაზურ დიალექტში (ნ. მარი).

განუსაზღვრელი რიცხვითი სახელის გამოყენების შემთხვევები: **ბრელ წყარ მიკილენს** „დიდი დრო გაივლის, ბევრი წყალი ჩაივლის“, **კი-ჰეი დასქიდგ** „კინალამ; ცოტა დარჩა“, ზედმიწ. „ცოტა დაურჩა“.

რიგობითი რიცხვითი სახელებიც ფრაზეოლოგიზმების კომპონენტად იშვიათად გამოიყენება: ართ ხეშე **მაჟია** ხეშა ვემიჩინე „ძნელად გასამეტებელი“, ზედმიწ. „ერთი ხელიდან მეორე ხელისთვის ვერ გადაიცემა“; ართ ცუჯიშე **მაჟია** ცუჯიშა ვემიშქვინე „შეკარა ტყუილი“, ზედმიწ. „ერთი ყურიდან მეორე ყურში არ მიიშვება“...

მოხსენებაში ვემყარებით ძირითადად მეგრულ ლექსიკონებში წარმოდგენილ მასალას; მოყვანილი იქნება კონტექსტები, რომლებშიც ფრაზეოლოგიზმების მნიშვნელობა უკეთ წარმოჩნდება.

მეგრულ ფრაზეოლოგიზმებში რიცხვითი სახელების გამოყენებასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი (მათ შორის — ნუმერატივების ფრაზეოლოგიური აქტიურობა) შემდგომი კვლევისას იქნება გათვალისწინებული.

ნ ი ნ ო ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე

„რაც არ უნდა“ შესიტყვების შემცველი სინტაქსური კონსტრუქციისათვის ქართული მედიის ენაში

ჩვენს მოხსენებაში ყურადღება ერთ კერძო, მაგრამ თანამედროვე ქართულში ძალიან გავრცელებულ მოვლენაზე გვიხდა გავამახვილოთ. მხედველობაში გვაქვს **„რაც არ უნდა“** შესიტყვების შემცველი სინტაქსური კონსტრუქცია, რომელსაც ქართული მედიის ენაში ხანდახან ძალდატანებით **„არ“** ნაწილაკის გარეშე ამკვიდრებენ. არადა, გარდა გავრცელებულობისა, ამ ტიპის კონსტრუქციაში **„არ“** ნაწილაკის გამოყენებას სხვა მიზეზი (და გამართლებაც) აქვს. კერძოდ, **„არ“-ნაწილაკიანი** და **ამ ნაწილაკის გარეშე** გამოყენებული კონსტრუქციები ერთმანეთისაგან შინაარსის მხრივ ნიუანსურად გან-

სხვაგვებიან და წინადადების პირველ ნაწილში გამოყენებული სიტყვათშეხამება (იმისდა მიხედვით, გვაქვს აქ „არ“ ნაწილაკი თუ არა) წინადადების მეორე ნაწილის ამ ნიუანსობრივ სხვაობაზე წინასწარ მიგვითითებს. კერძოდ, ხშირ შემთხვევაში იმიჯნება ორი შინაარსობრივად განსხვავებული კონსტრუქცია:

1. რაც არ უნდა გააკეთოს, აწი ამ საქმეს მაინც არაფერი ეშველება.

2. რაც უნდა, გააკეთოს, ნუ დაუშლით.

ფეიქრობთ, აღნიშნული ორი კონსტრუქცია „არ“ ნაწილაკის ხმარებისდა მიხედვით საკმაო შინაარსობრივ სხვაობას იძლევა და მათი ნიველირება (ორივე შემთხვევაში „არ“ ნაწილაკის გამოყენებლობა) მიზანშეწონილი არ უნდა იყოს.

პროექტი „ნახურ და დაღესტნურ ენათა შედარებითი გრამატიკა“

პროექტი (№ 31/45) ხორციელდება შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით.

ნ ო დ ა რ ა რ დ ო ტ ე ლ ი

*ა ხმოვნის რეკონსტრუქციისათვის ნახურ-დაღესტნურ ენებში

1. ერთი მხრივ, ნახურ ენათა, ხოლო, მეორე მხრივ, ხუნძურისა და სხვა ანდიურ ენათა ამოსავალ **ა**-ს ანდიურ ენაში **ო** შეესატყვისება, დიდოურ ენებში კი **ა/ო** (ბეჟ.), **ო** (სხვა დიდ. ენები) ეკვივალენტები მოეპოვება. ლაკურ-დარგუულ და ლეზგიურ ენათა სინამდვილეში ***ა**-ს დიდი რყევა ახასიათებს — რეალიზებულია როგორც პალატალიზაციის, ისე ველარიზაციის შეუზღუდავი და რეგულარული პროცესები.

ამოსავალი ***ა**-ს შესატყვისობის ფორმულა, ყველა ენის მონაცემთა გათვალისწინებით, ასე გამოიხატება:

*	ჩენ.	ხუნდ.	ანდ.	ახვ.	დიდ.	ხვარ.	ბეჟ.	ლაკ.	დარგ.	ლეზგ.	არჩ.	თაბ.	უდ.
ა	ა	ა	ო	ა	ო	ო	ა/ო	ა	ა/ე	ე/ო	ი	უ	უ/ი

1) ჩენ. ვარ ~ ხუნდ. ანტე-გო (<*ანტე-გო) ~ ანდ. პოტუ-გუ : ბოთლ.: ლოდ.: ჭამ.: კარ. ჰატუ-და : ბაგვ. ჰატუ-რა : ტინდ. ჰატუ-დ : ახვ. ატუ-და-ბე ~ საკ. დიდ.: პინ. ცოლ'-ნო: ხვარ. ცოლ'-ა (ინხ. ცოლ') : ბეჟ. ცალ'-ნა (ჰუნხ. ოლ'-ნუ) „შვიდი“.

2) ჩეჩნ. ბორზ (<*ერგ. ბარზუო) ~ ხუნდ. ბაწ (<*ბაწა) ~ ანდ. ბოწო : ბოთლ.: ლოდ.: ჭამ.: ტინდ.: ბაგვ.: კარ. ბაწა : ახვ. ბაჭა ~ საკ. დიდ. ბოწი : ჰინ. ბოწე : ხვარ. ბოწა (ინხ. ბოწო): ბეჟ. ბაწო (ჭუნწ. ბოწა) ~ ლაკ. ბარწ : დარგ. ბეწ „მგელი“...

2. ერთი წყების მაგალითებში **ა:ო** შესატყვისობის დარღვევა შეპირობებულია კომბინაციურად, მაგ.: ჩეჩნ. უოჭ (<*უაჭ) : ბაც. უოჰ (<*უაჰ) ~ ხუნდ. უას ~ ანდ. უოშო : ლოდ. უაშა... ~ საკ. დიდ.: ჰინ. უუი (<*ოუი) : ხვარ. უუა (<*ოუა): ბეჟ. რუი (<*აუე, შდრ. ტლად. რუე) ~ ლაკ. არს : დარგ. ურში (<*რუში) „ვაჟი“; ჩეჩნ.-ინგ. დოგ (<*დუაგ<* დეაუ ასიმილაცია) ~ ხუნდ. რაკ (<*რაჰუა) ~ ანდ. რაკუო : ახვ.: რაკუა... ~ საკ. დიდ. რაკუ: ხვარ. ლოკუა: ბეჟ. რაკო ~ ლაკ. დაკ: დარგ. ურკი (<*რაჰი) ~ ლეზგ. რიკ: არჩ. იკუ: უდ. უკ: კავკ. ალბ. ჰუკ (<*რაჰუ) „გული“...

ამ რიგის შესატყვისობაში საერთო ამოსავალს **ა** წარმოადგენს, რომელიც ანდიურსა და დიდოურ ენათა მეტ წილში, ქართველურ ენათა ანალოგიურად, ბაგისმიერ **ო** ხმოვანში გადასულა: **ა>ო**. ენათა მიხედვით, **ა**-მ შეიძლება სხვაგვარი ტრანსფორმაციაც (**ა>ე, ა>ი...**) განიცადოს.

3. დასტურდება ხმოვანთა ისეთი შესატყვისობაც, რომელიც ხუნძურ-ანდიურ ენებში უცვლელად იმეორებს ზემოვანხილულ **ა:ო** შესატყვისობის რეფლექსებს, ხოლო დიდოურ ენებში მნიშვნელოვანი ტრანსფორმაციით არის წარმოდგენილი.

შესატყვისობის ფორმულა ასეთ სახეს მიიღებს:

*	ჩეჩნ.	ხუნდ.	ანდ.	ახვ.	დიდ.	ხვარ.	ბეჟ.	ლაკ.	დარგ.	ლეზგ.	არჩ.	თაბ.	უდ.
ა	ა/ე	ა	ო	ა	ი	ა/ო	ო/ა	ა	ა	ა	ა	ა	ა

1) ჩეჩნ. ცჰაჰ : ინგ. ცაჰ ~ ხუნდ. ცო (<*ცა, შდრ. ცა-დაჟ „ერთად“) ~ ანდ. სებ (<*საბ) : ახვ. ჩე-ბე ~ დიდ. სის : ხვარ. ჰას : ბეჟ. ჰონს ~ ლაკ. : დარგ. ცა ~ ლეზგ. სად : უდ. სა „ერთი“.

2) ჩეჩნ. წე ~ ხუნდ. წა ~ ანდ. წა (?): ახვ. ჭარი ~ დიდ. წი : ჰინ. ჭე : ხვარ. წა : ბეჟ. წო ~ დარგ. წა: ხინ. ჭჷ „ცეცხლი“...

4. არაიშვიათად ეს შესატყვისობა დარღვეულია ერთი რიგის მაგალითებში, რომლებიც ანდ. **ო**-ს შესატყვისად ხუნძურში **ე/ო** ხმოვნებს გვიჩვენებენ. გარკვეულია, რომ ამგვარ შემთხვევებში ისტორიული **ა** მეტწილად დაცულია „ირიბ ბრუნვებსა“ და მრ. რიცხვში [ცერცვაძე 1965: 30]. **ა>ე/ო** ბგერათცვლილების მიზეზი ხშირად დაჩრდილულია და სპონტანური ფონეტიკური პროცესის სახით არის წარმოდგენილი, მაგ.:

1) ხუნდ. ქექე (<*ქაქა, შდრ. ნათ. ქოქ-ოლ<*ქაქ-ოლ) ~ ანდ. ქოქა : ბოთლ.: კარ.: ახვ. ქაქა : ღოდ.: ბაგვ.: ქაქა: ჭამ. ჩაჩა ~ საკ. დიდ. ქიქი : ხვარ. ქაქა (ინხ. ქოქო) „ძუძუ“.

2) ხუნდ. ჰობო (<*ჰაბო, შდრ. ჰაბი-ჰან „მეწისქვილე“) ~ ანდ. იხობ : ბოთლ.: ჭამ. ხუაბუ : ღოდ.: ტინდ.: ახვ. ხუაბა ~ საკ. დიდ. აღურ (<*აღურ, შდრ. ასახ. აღურ „id.“): ჰინ. ლემერ .: ხვარ. დობოლ (ინხ. დაბალ): ბეჟ. ჰაბო (ჰუნზ. ჰობურ) „წისქვილი“...

თუ შევუდარებთ პირველად განხილულ შესატყვისობის ფორმულას მეორისას, პოზიციურად შეპირობებული ბგერათცვლილებების გაუთვალისწინებლად, აღმოჩნდება, რომ ხუნძურ-ანდიურ ენებში ორივე შესატყვისობა ერთგვაროვანია: ანდ. **ო** : ხუნდ., ბოთლ., ღოდ... **ა**. რაც შეეხება დიდოურ ენებს, ამ ენათა სინამდვილეში მეორე შესატყვისობა მნიშვნელოვნად განსხვავდება პირველისაგან.

მოხსენებაში წარმოდგენილია ამგვარი დარღვევების ახსნის ცდა.

კაუზატივის წარმოება და რეგრესულ-კონტაქტური ასიმილაცია ნახურ ენებში

რეგრესულ-კონტაქტური ასიმილაცია ნახურ ენებში ყველაზე სრულად თავს იჩენს მარტივ, სადა ზმნურ ფუძეთაგან კაუზატიური ფორმების წარმოებისას.

ნახურ ენებში კაუზატიური ფორმები პირველად ა. შიფნერმა გამოყო წოვათუშურში. ა. შიფნერი კაუზატივის მაწარმოებლად ასახელებს **-ითარ** სუფიქსს, რომლის წარმომავლობა და სტრუქტურა მას მცდარად აქვს ახსნილი (რ. გაგუა).

ჩეჩნური ენის პირველი მკვლევარი პ. უსლარი კაუზატივის მაწარმოებლად გამოყოფს **-ათარ** ფორმანტს, მაგრამ პ. უსლარისთვის იგი ფორმანტი არ არის, იგი შეთანხმებადი ზმნაა, რომელიც ერწყმის წინამავალ ზმნას და ქმნის კომპოზიტს. ჩეჩნურ კაუზატიურ ფორმებს რუსულად იგი ასე თარგმნის: (აიძულებს) იტრიალოს, დაიწვას...

ზ. მალსაგოვის აზრით, კაუზატივის მაწარმოებელი ინგუშურში არის **-ითა** ფორმანტი. ასეთ ფორმებს იგი იძულებითს ეძახის.

ნ. იაკოვლევი წერს, რომ კაუზატიური ფორმები ჩეჩნურში იძულებითი გვარის ფორმებია, ე. ი. მისთვის კაუზატიური ზმნები გვარის კატეგორიის სახეობაა და არა ზმნის ერთ-ერთი კატეგორია. ტერმინი **იძულებითი** ნ. იაკოვლევს ალბათ ზ. მალსაგოვისაგან აქვს ნასესხები.

ნახურ ენებში კაუზატივს **-ით-** ფორმანტი აწარმოებს. ზემოთ ნახსენები **-ითარ** (< **-ით-ა-რ**), **-ათარ** (< **-ა-ით-ა-რ**), **-ითა** (< **-ით-ა**) ფორმანტებში **-ით-** სუფიქსის მომდევნო **ა** ხმოვანი ზმნური ფუძის მაკავშირებელი ჩანს მასდარის **-რ** ან ინფინიტივის **-ნ** მაწარმოებლებთან (ინგუშურ **-ით-ა** ვარიანტში ინფინიტივის მაწარმოებელი სუფიქსი მოკვეცილია. **ა** ხმოვანი, როგორც სუფიქსი, ბრძანებითი ფორმის მაწარმოებელიც არის იმ შემთხვევაში, როცა მას არ მოსდევს ინფინიტივის ან მასდარის მაწარმოებელი ფორმანტები. რაც შეეხება

-**ათარ**-ში წინა **ა** ხმოვანს, ისიც მაკავშირებელია -**ით**- ფორმანტისა ზმნურ ფუძესთან.

რამდენადაც ცნობილია, -**ით**, როგორც ფორმანტი, პირველად ნ. იაკოვლევა დაუკავშირა **დ-ით-ან** „დატოვება“ ზმნის ძირს (გრამატიკული კლასის ნიშნის მოკვეციტ). მაშასადამე, ნახურ ენა-კილოვებში კაუზატიური ფორმები ნაწარმოებია შემდეგნაირად:

ინფინიტივი

კაუზატივი

მალ-ან „დალევა“

მალნთან „დალევინება“

ან-ან „ხვანა“

ანნთან „დახვნევენება“

საც-ან „გაჩერება“

საცნთან „გაჩერებინება“...

პ. უსლარის ნაშრომში დასტურდება **ანათან**, რომელიც მომდინარეობს ***ან-ა-ით-ან** ფორმისაგან. უსლარისეული კაუზატიური ფორმა ამჟამად წარმოდგენილია ჩეჩნური ენის ჭებერლოურსა და შაროულ დიალექტებში, ითუმყალურში, ხილდინხაროულში (არსახანოვი).

მაშასადამე, ზმნური ფუძის მომდევნო (მაკავშირებელი) ხმოვანი და -**ით**- ფორმანტის ხმოვნითი ნაწილი ქმნიან ხმოვანთა კომპლექსს. თანმიმდევრობა ხმოვანი+ხმოვანი, როგორც ცნობილია, ჩეჩნური ენისათვის უჩვეულოა. ასეთ შემთხვევაში ხმოვნები ან ერწყმიდან ერთმანეთს და შედეგად ვიღებთ გრძელ ხმოვანს, ან ხდება ერთ-ერთი მათგანის ნაწილობრივი რედუქცია, რაც დიფთონგის წარმოქმნის ერთ-ერთ გზას წარმოადგენს. ზემოთ ჩამოთვლილ მაგალითებში ხმოვანთა შერწყმის შედეგად გრძელი ხმოვანია მიღებული.

მარტივ ზმნათაგან კაუზატიური ფორმების წარმოებისას, რეგრესულ-კონტაქტური ასიმილაციის საფუძველზე, ნახურ ენებში მორფემათა ზღვარზე წარმოქმნილი ხმოვანთა კომპლექსი **აი** ნაწილობრივი რედუქციის შედეგად იძლევა **აი** დიფთონგს. ეს დიფთონგი, როგორც ზემოთ ითქვა, დასტურდება პ. უსლარის ნაშრომში, ჩეჩნური ენის ჭებერლოურ და შაროულ დიალექტებში, ქისტური დიალექტის ხილდინხაროულ კილოკავში.

აღნიშნული დიფთონგის ედ ვარიანტი წარმოდგენილია ქისტური დიალექტის მისათურ თქმაში. ისიც რეგრესულ-კონტაქტური ნაწილობრივი ასიმილაციის შედეგს წარმოადგენს.

აღ დიფთონგის კიდევ ერთი სახეობა **ე** (გრძელი ი) კი მიღებულია რეგრესულ-კონტაქტური სრული ასიმილაციის შედეგად. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში მივიღეთ არა დიფთონგი, არამედ გრძელი მარტივი ხმოვანი, რომელიც კაუზატიურ ფორმებში წარმოდგენილია ჩეხური ენის ბარის კილოში (სალიტ. ენაში), ახურში, ინგუშურ ენაში. **ე** ხმოვნის (გრძელი ი) გამარტივების შედეგია მარტივი, სადა **ი**, რომელიც კაუზატიურ ფორმებში დასტურდება წოვათუშურში, ჩეხური ენის ქისტური დიალექტის ჯოყოლოურ თქმაში.

მაშასადამე, კაუზატიურ ფორმათა წარმოებისას მორფემათა ზღვარზე გაჩენილი **ე** ხმოვანთკომპლექსისაგან ფონეტიკური პროცესების შედეგად ნახურ ენა-კილოებში მიღებულია როგორც სხვადასხვაგვარი დიფთონგი, ისე სადა და გრძელი მარტივი ხმოვნები.

კაუზატიური ფორმების მორფოლოგიური სეგმენტაცია, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია იმ კილოკავებში, რომლებშიც მორფემებს შორის ზღვარი მოშლილია ხმოვანთა შერწყმის ან შერწყმის შემდგომ გამარტივების შედეგად.

ლ ე ვ ა ნ ა ზ მ ა ი ფ ა რ ა შ ვ ი ლ ი

მახვილთან დაკავშირებული ერთი მოვლენის შესახებ ხუნძურ და ლაკურ ენებში

ხუნძური ენის მახვილის დახასიათებისას მიუთითებენ ხოლმე მის ერთ-ერთ ნიშან-თვისებაზე — დისტინქტიურობაზე (არნ, ჩიქობავა, ი. ცერცვაძე, შ. მიქაილოვი, ი. ისაყოვი, ნ. არდოტელი...), მაგ., ჰრწო „კალო“ — ჰოწო „თაფლი“, რაში „სიტყვა“ — რაში „საკვები პირუტყვისათვის“ და სხვა. ამასთან, აღსანიშნავია სხვა მოვლენაც, რასაც თავდაპირველად ყურადღება მიაქცია შ. მიქაილოვმა; კერძოდ, ეს გა-

ხლავთ ტენდენცია წარმოქმნილ სახელებში მახვილის გადანაცვლებისა საწარმოებელი ფუძიდან სადერეივაციო აფიქსებზე; მაგალითად:

ბაკ-ლ-ი („დამძიმება“) მასდარის ფორმაა, ინფინიტივში იქნება ბაკ-ლ-ი-ზე. იგი შედგენილია მეშველი ზმნისაგან ლ-ი-ზე („გარდაქცევა“, „გახდომა“. ამ უკანასკნელის მასდარული ფორმაა ლ-ი), რომელიც ხუნძურ ენაში, ჩვეულებრივ, გამოიყენება ხოლმე ნასახელარ ზმნათა წარმოებისას (შდრ. ზედსართ. ბაკ-აბ „მძიმე“). ხსენებულ ნასახელარ ზმნაში მახვილი მოუღის თავიდან პირველ მარცვალს: ბაკ-ლ-ი. როგორც ცნობილია, ამავე ლ-ი-ზე („გარდაქცევა“, „გახდომა“) მეშველი ზმნისგან მომდინარეობს დერეივატი -ლ-ი, რომელიც აბსტრაქტულ არსებით სახელთა მაწარმოებელ სუფიქსად ითვლება. საინტერესოა, რომ ამ სუფიქსის მეშვეობით წარმოქმნილ სახელში მახვილი უკვე მეორე მარცვალს მოუღის, ე.ი. ზედ ამ სადერეივაციო სუფიქსზე ეცემა: ბაკ-ლ-ი „სიმძიმე“. შ. მიქაილოვს დასახელებული აქვს არაერთი ანალოგიური მაგალითი ზმნურ და სახელურ ფორმათა დაპირისპირებისა მახვილის ადგილის მიხედვით:

ზმნა

სახელი

- ბეწ-ლ-ი „დაბნელება“ — ბეწ-ლ-ი „სიბნელე“; შდრ. ბეწ-აბ „ბნელი“;
ლზიკ-ლ-ი „კარგად გახდომა“ — ლზიკ-ლ-ი „სიკეთე“; შდრ. ლზიკ-აბ „კარგი“;
ხინ-ლ-ი „გათბობა“ — ხინ-ლ-ი „სითბო“; შდრ. ხინ-აბ „თბილი“
და სხვა.

იგივე მოვლენა ნიშანდობლივია აგრეთვე -ელ და -ენ დერეივატიანი ნაზმნარი სახელებისათვის, რომლებიც თვალსაჩინოდ უპირისპირდებიან, მახვილის ადგილის მიხედვით, ამოსავალ ზმნურ ფორმებს:

ზმნა

სახელი

- ბათ-ი „ბოვნა“ — რათ-ელ „ქონება“ (← ბ-ათ-ი);
რეტ-ი „ჩაცმა“ — რეტ-ელ „ტანისამოსი“;

- რკა-ი-ნ „თვლა“ — რიკა-ენ „რიცხვი“;
 ბუნ-ი-ნ „დაბმა“ — რუნ-ენ „თოკი“ და სხვა (შ. მიქაილოვი).

სხვა მაგალითებიც მოწმობს, რომ ტენდენცია მახვილის ფიქსაციისა სადერივაციო სუფიქსებზე ხუნძურისათვის მკაფიოდ არის დამახასიათებელი. როგორც ჩანს, ეს ტენდენცია ისტორიულადაც არსებობდა, რაზედაც გარკვეულწილად მიანიშნებს ის ფაქტი, რომ არაერთ სიტყვაში გამოვლენილი, ამჟამად ფუძეს შეზრდილი, გაქვავებული მორფოლოგიური ელემენტები მეტწილად მახვილიანია, მაგ., ბეტ-ერ „თავი“, შეყ-ერ „ყელი“, ტენსა-ერ „წარბი“, ჰუმ-ერ „სახე“ ჰუჟ-ერ „ფილტი“, მემ-ერ „ცხვირი“ (აგრეთვე „მთა“), ტემ-ერ „კრავი“, ემ-ენ „მამა“, შორკა-ენ „დედალი ცხვარი“, დემ-ენ „ვაცი“, ბინ-ენ „ხვადი, მამრი“ და სხვა.

რაც არსებით სახელებში მახვილიანია აგრეთვე არაპროდუქტიული სუფიქსები, მაგ., გურგ-ან „მრგვალი ფორმის პური“ (შდრ. გურგ-ენ-ან „მრგვალი“), წეკ-ჟ „მჟაუნა“ (შდრ. წეკ-ან „მჟავე“), გოჰ-მ „ჭირვეული“ (შდრ. გოჰ-ან „განებივრებული“), ვატა-ან „სიმამრი, მამამთილი“, ატა-ან „სიდედრი, დედამთილი“, ასევე: ვატა-ენ-ა (I კლ.), ატა-ენ-ა (II კლ.) „საყვარელი“ (შდრ. ბატა-ი-ნე „მოწონება“, „ნდომა“, ბ-რტა-ი-ზე „ყვარება“), რუკ-ენ „ბუდე“ (შდრ. ბ-ჟკ-ი-ნე „ყოფნა“), ჯომ-რტ „მგელი“ (შდრ. ჯამ-ი-ზე „მოტაცება“), წონ-ტრ „ჩანასახი“ (შდრ. წონ „თესლი“) და სხვა.

ვფიქრობ, რაც შემთხვევაში ამგვარი ფაქტების გათვალისწინება შესაძლოა მეთოდოლოგიურად გამოსადეგიც იყოს სიტყვათა მორფემული აგებულების ისტორიის გამოსარკვევად, რადგან ზოგ შემთხვევაში მარცვალი, სავარაუდოდ, შესაძლოა სწორედ იმიტომაც იყოს მახვილიანი, რომ ისტორიულად იგი ცალკე მორფემას წარმოადგენდა სიტყვაში; მაგალითად, ამჟამად უკვე ფუძეს შეზრდილ ელემენტად შეიძლება ჩაითვალოს მორფემა -ჟუ სიტყვებში ჭუ-ჟუ „ქალი“, ტა-ჟუ „მარვალი“, ხან-ჟუ „ფქვილი“. ცნობილია, რომ ეს -ჟუ ელემენტი მომდინარეობს დამოუკიდებელი სიტყვისაგან ჟო „ნივთი“;

„საგანი“, „რამე“ (ტ. გუდავა). ხსენებულ სიტყვებში **-ჟუ** მახვილიანია (ჭაუჟუ, ტაჟუ, ხაანჟუ), რაც თითქოს გამორიცხავს ჟუ ← ჟო პროცესს, რადგან **ო**-ს დავიწროება **უ** ხმოვნად, როგორც წესი, უმახვილო პოზიციამი იყო მოსალოდნელი. როგორც ფიქრობენ, ამ შემთხვევებში მახვილი მოგვიანებითაა გადაწეული ბოლოკიდურ მარცვალზე: ჭაუჟუ „ქალი“ ← *ჭაუჟუ ← *ჭაუჟო ← წაუ ჟო, ზედმიწე. „მდედრი რამე“, შდრ. წაუ „ძუ, მდედრი“ (ი. გუდავა). მაინც რა უნდა ყოფილიყო მახვილის გადანაცვლების მიზეზი? — შეიძლება ვიფიქროთ, რომ **ჟუ** (← ჟო) მარცვალზე მახვილის გადაწევა შეაპირობა ალბათ სწორედ იმ გარემოებამ, რომ იგი სიტყვის მაწარმოებელი მორფემა იყო, ანუ ეს ფაქტიც ხსენებული ტენდენციის ასახვას შეიძლება წარმოადგენდეს.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მახვილის აფიქსებზე გადაწევის ეს ტენდენცია არ შემოიფარგლება მხოლოდ დერივაციით და იგი მეტად თვალსაჩინოა ფლექსიამიც, კერძოდ, არსებით სახელთა III ტიპის ბრუნებაში, აგრეთვე — მრავლობითი რიცხვის წარმოებაში, შედარებით ნაკლებად — ზმნურ ფორმაწარმოებაში და სხვ. (ი. ისაყოვი).

ღირსსაცნობია, რომ ანალოგიური მოვლენები აფიქსთა, ასევე ვთქვათ, მახვილით მარკირებისა, რაც ესოდენ მკაფიოდ არის დამახასიათებელი ხუნძურისათვის, ნიშანდობლივია ლაკური ენისთვისაც. ამ ენაში მახვილის ადგილი მკვიდრი და სტაბილური ჩანს როგორც სახელურ (დერივაციულ, ფლექსიურ), ისე ზმნურ აფიქსებში.

ლაკურში მახვილი ყოველთვის მყარია, მაგალითად, სიტყვაწარმოებით სუფიქსებში, როგორიცაა **-ჩი**: ჯალაჩ-ჩრ „მკალავი“ (შდრ. ჯალა „კალა“). ისიც აღსანიშნავია, რომ სუფიქსი **-ჩი** ნასესხებია; **-ქარ**: აყლუ-ქარ „გონიერი“ (აყლუ „ჭკუა, გონება“), **-უ**: ჩიჩ-ჟუ „მწერალი“ (ჩიჩ-ინ „წერა“), **-ალა**: უჩ-ალა „ანდაზა“ (უჩ-ინ „თქმა“), **-ალუ**: მაც-ალუ „უკანა“ (მაც „უკან“), **-მა**: არხ-მარ „ის, ვინც შორსაა“ (არხ-სა „შორი“) ... ლოკატიური ბრუნვის ფორმებში: ჯათლუ-გუნ „სახლი“, ჯათლუ-გარ „სახლიდან“, თანა-არნ „მასზე“, თანა-ჟან „მასთან“, თანა-წუნ „მასთან ერთად“, ჭირა-ჟან ... ზმნურ ფორმანტებში:

უჭ-არა „მოვლივარ“, ლას-არა „ვიღებ“, ჩიჩ-ა „დაწერე!“, ლას-რ „აი-ღე!“ განგრძობით ფორმებში: ჩიჩ-აგ-ან „წერა“ (განგრძ.), შღრ. ჩიჩ-ინ „წერა“ (ერთგზის), უჭ-აგ-ან „მოსვლა“ (განგრძ.), შღრ. უჭ-ან „მოსვლა“ (ერთგზის) და სხვა (პ. მურყელინსკი).

ხუნძური და ლაკური ენები ამგვარად წარმოგვიდგენენ გარკვეულწილად მსგავს და ერთგვაროვან ვითარებას აფიქსებში მახვილის აქტიური მოქმედების თვალსაზრისით, რაც ბევრ ენას ასე მკაფიოდ როდი ახასიათებს.

რ ო მ ა ნ ლ ო ლ უ ა

ლ ე ზ ი უ რ ე ნ ა თ ა ვ ო კ ა ლ უ რ ი ს ი ს ტ ე მ ე ბ ი

ლეზგიური ენები კონსონანტიზმის სირთულის პირობებში ვოკალიზმის სიმარტივეს ამჟღავნებენ — ხმოვნების რიცხვი ათს არ აღემატება: ლეზგიურში, თაბასარანულსა და აღლულურში ხუთ-ხუთი ფონემა დასტურდება (ა, უ, ე, ი, უ), არჩიულში, რუთულურსა და წახურში — ექვს-ექვსი (ა, ე, ი, ო, უ, გ — არჩიულსა და წახურში¹; ა, უ, გ, ე, ი, უ — რუთულურში), კრიწულში, ხინალულურსა და უდიურში — ცხრა-ცხრა (ა, ო, უ, გ, ვ, ე, ი, ო, უ), ხოლო ბუდუხურში — ათი (ა, ო, უ, გ, ჯ, ვ, ე, ი, ო, უ). კავკასიის ალბანურ ხელნაწერ და ეპიგრაფიკულ ძეგლებში ათი ხმოვანი დასტურდება (ა, ე, ი, ო, უ, ა^ნ, ე^ნ, ი^ნ, ო^ნ, უ^ნ), თუმცა ფარინგალიზებული ხმოვნების ფონემურობის საკითხი გარკვევას მოითხოვს.

ექვსი მარტივი ხმოვნისაგან (ა, ე, ი, ო, უ, გ) ა შეიძლება რეალიზებული იყოს როგორც შუა ან უკანა რიგის ხმოვანი და როგორც დაბალი ან საშუალო აწეულობის ბგერა, ხოლო გ ორგვარი

¹ საკ. წახურში. წახური ენის დიალექტებში პალატალიზებული ხმოვნებიცაა წარმოდგენილი.

გვხვდება — მაღალი და საშუალო აწეულობის, ამასთან, ბუდუხურში ორივე დასტურდება და ორივეს მოეპოვება ფონემის სტატუსი. **ა**, **უ**, **ე** და **ო** ყველა ლეზგიურ ენაში დასტურდება, ხოლო **ო** და **გ** — ზოგიერთ მათგანში.

ა — მახვილის ქვეშ არ განიცდის ცვლილებებს, ხოლო უმახვილო პოზიციებში შეიძლება მოგვცეს **გ**. ლაბიალიზებული თანხმოვნის დელაბიალიზაციის შედეგად მომდევნო **ა** ხშირად გვაძლევს **უ**-ს ან **ო**-ს, მაგ., ლეზგ. **ს*აბ**, რუთ. **სუს**, წახ. **სოს** „პატარალი“;

უ — როგორც წესი, ***უ** უცვლელადაა შემონახული. ამას გარდა, **უ** ბგერა ხშირად ლაბიალიზებული თანხმოვნების დელაბიალიზაციის შედეგადაა მიღებული.

ე — ლაბიალიზებული თანხმოვნების დელაბიალიზაციის შედეგად ხშირად გადადის **უ**-სა ან **ო**-ში. გავრცელებულია **ე** ბგერის მონაცვლეობა **ო** და **ა** ბგერებთან.

ო — მახვილიან მარცვალში არ განიცდის ცვლილებებს. ლაბიალიზებული თანხმოვნის დელაბიალიზაციის შედეგად **ო** ხშირად გვაძლევს **უ**-ს ან **ო**-ს.

ო — ეს ბგერა დასტურდ ება არჩიბულ, წახურ, კრიწულ, ბუდუხურ, ხინალულურ, უდიურ ენებსა და რუთულური ენის ბორჩულ დიალექტში. **ო** კავკასიის ალბანურშიც მოგვეპოვებოდა. ლეზგიურ ენებში **ო** ბგერა მეორეული ჩანს და, როგორც წესი, თანხმოვანთა დელაბიალიზაციის შედეგად უნდა იყოს წარმოქმნილი ($C^*V > C\text{ო}$). **ო** ბგერა განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება იმ ენებში, რომლებშიც ლაბიალიზებული თანხმოვნები (ან კომპლექსები) გამარტივდა (ბუდუხური, უდიური, კავკასიის ალბანური). არჩიბულ ენაში **ო** ბგერა ხშირად **ა**-საგან არის მიღებული **ჟ**-ს გავლენით, მაგ., **ყადყის** (II კლ.), **ყაყის** (IV კლ.), **ყოჟყის** (< **ყაჟყის**) „მოცდა“...

გ — ეს ბგერა წარმოდგენილია რუთულურ, წახურ, კრიწულ, ბუდუხურ, ხინალულურსა და უდიურ ენებში, ხოლო ლეზგიურ ენაში იგი ძირითადად სამურული დიალექტებისთვისაა დამახასიათებელი, თუმცა ის, შედარებით იშვიათად, ყუბის დიალექტებშიც დასტურდება. კიურულში ეს ბგერა მხოლოდ ყურახის დიალექტსა და გილიარის კილოკავში გვხვდება. **გ** ბგერის ჩამოყალიბება ლეზგიურ ენებში, ერთი

მხრივ, ხმოვანთა რედუქციას უკავშირდება, ხოლო, მეორე მხრივ, იგი ბგერის პოზიციურ კორელატად წარმოგვიდგება. ეს ბგერა ხშირად აზერბაიჯანულიდან ნასესხებ სიტყვებშიც გვხვდება.

ამას გარდა, ლეზგიურ ენებში დასტურდება **პალატალიზებული (უმლაუტიანი), გრძელი და ნაზალიზებული** ხმოვნები.

პალატალიზებული ხმოვნები წარმოდგენილია: ლეზგიურში (ჟ; დიალექტებში — ჰ), თაბასარანულში (ჟ), აღლურში (ჟ; დიალექტებში — ჰ), რუთულურში (ჰ, ჟ), წახურში (ჰ, ო, ჟ — საბუნჩის კილოკავში; ჰ, ჟ — გილმეწურ კილოკავში), კრიწულში (ჰ, ო, ჟ — ო კრიწულში დასტურდება იშვიათად და ისიც — ნასესხებ სიტყვებში), ბუღუხურში, ხინალულურსა და უდიურში (ჰ, ო, ჟ).

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოითქვა რამდენიმე თვალსაზრისი პალატალიზებული ხმოვნების შესახებ. ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, პალატალიზებული ხმოვნები ფუძე-ენისეულია (ჰ, ჟ — ე. ბოკარევი; ჰ, ჰ — ს. სტაროსტინი), თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ პალატალიზებული ხმოვნები ლეზგიურ ენებში ან აზერბაიჯანულიდან ნასესხებია, ანდა ფონეტიკური ცვლილებების შედეგადაა წარმოქმნილი.

გრძელ ხმოვნებს ლეზგიურ ენებში ადასტურებდნენ არჩიბულში, ხინალულურში (ჰ, ე, ი, ო, ჟ), წახურში (ჰ, ე, ი, ო, ჟ), რუთულურში (ჰ, ე, ე), კრიწულსა (ჰ, ი) და ლეზგიური ენის იარკიულ დიალექტში (ჰ, ე). გრძელი ხმოვნები მეორეულია არა მარტო დიაქრონიულ დონეზე, არამედ საეჭვოა გრძელი ხმოვნების ფონემურობა სინქრონულ დონეზეც კი.

ნაზალიზებული ხმოვნების არსებობაზე ხინალულურ ენაში მიგვითითებს ი. დემერიევი. ამას გარდა, ნაზალიზაციის პროცესი ნაგრძობია ლეზგიურ და არჩიბულ ენებშიც. ნაზალიზებული ხმოვნების მეორეულობა მკვლევართა შორის ეჭვს არ იწვევს.

ფარინგალიზებული ხმოვნები: ფარინგალიზაციის პროცესი ამა თუ იმ ფორმით დასტურდება ყველა ლეზგიურ ენაში კრიწული ენის გარდა. ფარინგალიზაციის პროცესი ლეზგიურ ენებში მკვლევართა მიერ ხშირად განხილული იყო როგორც ხმოვნის სეგმენტური თვისება.

ფარინგალიზებული ხმოვნები საერთოლექსიკური წინარე-ენის ფონოლოგიური სისტემისათვის იყო ნავარაუდები. ე. ბოკარევის აზრით, საერთოლექსიკურში ორი ფარინგალიზებული აღდგება (ა[◌], უ[◌]), ხოლო ს. სტაროსტინის მოსაზრებით — ხუთი: ა[◌], ჯ[◌], ე[◌], ი[◌], ო[◌].

ის, რომ ფარინგალიზაცია დამახასიათებელი იყო უკვე საერთოლექსიკური მდგომარეობისათვის, ეჭვს არ იწვევს, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ თითქმის ყველა მაგალითი, რომლებიც მოყვანილია ფუძე-ენაში ფარინგალიზებული ხმოვნების დასადასტურებლად, შეიცავს უფულარულ თანხმოდანს. ეს გარემოება ეჭვქვეშ აყენებს ფარინგალიზაციის პროცესის კვალიფიკაციას საერთოლექსიკურში — როგორც ხმოდანთა სემენტური თვისებისა.